

АЗƏРБАЙҶАН ССР ЕЛМЛƏР АКАДЕМИЈАСЫНЫН

Х Э Б Ə Р Л Ə Р И

ИЗВЕСТИЯ

АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

ТАРИХ, ФƏЛСƏФƏ ВƏ НУГУГ СЕРИЈАСЫ

✱

СЕРИЯ ИСТОРИИ, ФИЛОСОФИИ И ПРАВА

4

1987

«ЕЛМ» НƏШРИЈЛАТЫ— ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЭЛМ»
БАҚЫ—БАКУ

Г. Ə. МƏДƏТОВ

СОВЕТ АЗƏРБАЙҶАНЫ БƏЈҮК ОКТАБРЫН ЈЕТИШДИРМƏСИДИР

Бəшəр тарихиндə дəнүш нөгтəси олан дəврүн башланғычыны хəбəр верəн Бəјүк Октабр сoсиалист ингилабы XX əсрин вə дүңја тарихинин əн көркəмли һадисəсидир. Бүтүн дүңјанын вə халғларын талейинə тə'сир күчүнə көрə Бəјүк Октабрла мугајисə едилə билəчəк бир сoсиал ингилабы һадисə јохдур. Даһи Ленинин рəһбərлији алтын-да галиб кəлən Бəјүк Октабр бəшəр тарихиндə илк дəфə дүңјанын алтыда бириндə капиталист-мүлкəдар ағалығына сон гојду, сoсиализм вə коммунизм гуручулуғу үчүн кениш јол ачды. Бəјүк Октабр инсанын инсан тəрəфиндən истисмарыны, милли əсарəти, ирги ажры-сечкилији лəғв етди. Бəјүк Октабр дүңја зəһмəткешлəринə истисмар буховундан азад олмaғын јолуну кəстəрди. О, буржуа идеолокијасына мəһв-едичи зəрбə ендириб, əмəли ишдə марксизм-ленинизм тə'лиминин дүзкүңлүјүнү, һəјатилијини сүбүт етди.

Бəјүк Октабрдан кечən 70 ил онун мисилсиз əһмийəтини ачыб кəстəрмишдир. Даһа мүстəмлəкə империјалары јохдур. Дүңја сoсиализм системи јаранмыш, мəһкəмлəнмиш, күндən-күнə инкишаф едир.

Бəјүк Октабр сoсиалист ингилабы милли чəрчивədən чыхыб чох бəјүк бейнəлхалғ вəзифəлəри һəлл етди. В. И. Ленин дедији кими, Октабр ингилабы үмүми ингилабдыр вə биз өз вəзифəлəримизи бүтүн дүңја фəһлə, кəңдлилəри илə биркə һəлл едəчəјик! Бəјүк Октабрын гəлəбəси нəтичəсиндə Советлəр өлкəси илə дүңја пролетариатынын вə зəһмəткешлəринин бейнəлмилəл иттифагы јаранды ки, бу да һəм илк сoсиализм өлкəсинин, һəм дə дүңја ингилаб һəрəкатынын гүввəт мən-бəјидир.

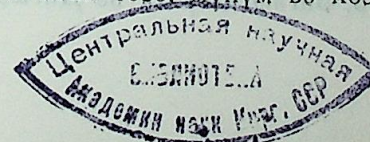
Бəјүк Октабрын гəлəбəсиндən башлајараг дүңја капитализм системинин үмүми бəһраны дəринлəшир. Дүңја пролетариатынын гүввəлəри күндən-күнə артыр, чохалыр, онун мəнафејини ифадə едən марксизм-ленинчи коммунист вə фəһлə партијалары өз өлкəлəринин əн нүфузлү сийаси гүввəлəринə чеврилирлəр.

Бəјүк Октабрын тə'сири алтында вə дүңја сoсиализм системинин башчылығы илə мүстəмлəкəчилик, мүһарибə вə гəсбкарлыг əлејһинə күтлəви демократик һəрəкатлар кетдикчə кенишлəнир.

Бəјүк Октабр сoсиалист ингилабынын Петроградда гəлəбəсиндən 1918-чи илин февралына гəдəр кечən дəвру В. И. Ленин Октабрын зəфəр јүрүшү дəвру адландырмышдыр. Бəјүк Октабр сoсиалист ингилабынын гəлəбəси. II Советлəр гурултајынын гəбүл етдији илк Совет декретлəри АзəрбајҶан зəһмəткешлəри, хүсусилə Бакы пролетариаты тəрəфиндən бəјүк севинч вə сийаси чанланма илə гəршыланды. В. И. Ленинин силаһдашы Н. Нəриманов бу ингилабын бəјүк əһмийəтиндən бəһс елəрəк 1917-чи илин нојабрында јазырды: «Һəмин бу күн Рүсия ингилабы бүтүн чаһан тарихинин тəзə, мүһүм вə кəзəл бир сəһифəси-

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: З. М. Бунятов (главный редактор), П. А. Азизбекова, И. Г. Алиев, А. М. Асланов, Дж. Б. Гулиев, Т. М. Кафаров, Ф. К. Кочарли, Н. М. Велиханова (ответственный секретарь), А. К. Рзасв (зам. гл. редактора), Р. А. Оруджев, М. М. Саттаров, А. С. Сумбатзаде.

© Издательство «Элм», 1987 г.

нин ачылмасына сәбәб олур...Бизим идеалымыз, социализм идеалы даһа бир хәјал дејилдир. Бу күн империализмә дәрин гују газылыр. Бу күн болшеви́змнин бајрағы учалыр. Бөјүк ингилаб башланыр».

Бакы болшевикләринин нефт шәһәриндә Совет һакимијјәтини е'лан етмәк уғрунда мүбаризәси чох мүрәккәб шәраитдә кедирди. Онлар Бакы пролетариатынын ингилаби әзинә архаланараг меншевикләрин, Со-сағ есерләрин, дашнагларын, мүсаватчыларын һакимијјәтин Бакы Со-ветинә верилмәсинә гаршы јөнәлдилән бүтүн фитнә-фәсадларын дәф-едәрәк 1917-чи ил октябрын 31-дә Бакыда һакимијјәтин Советләрә кеч-мәси һаггында гәрар гәбул етдиләр. 1917-чи ил ноябрын 2-дә Бакы Советинин кениш ичласында һакимијјәтин әмәли сурәтдә һәјата кечи-рилмәси музакирә олунду вә Бакы Советинин ичрайјә комитәси шә-һәрин али һакимијјәт органы е'лан едилди.

Беләликлә, пролетар Бакысы Октябрын гәләбәсиндән сонра Гаф-газда советләрин бајрағыны галдыран илк шәһәр олду. Башда С. Шаумјан, М. Әзизбәјов, А. Чапаридзе, И. Фиолетов вә башга мә-тин болшевикләр олмагла Бакы Совети буржуа идарә органларын ләғв едәрәк онларын јеринә өз комиссарларын көндәрди. Нефт мә-дәнләриндә, завод, фабрик вә банкларда, нәглијјат васитәләриндә гы-зыл гвардијачыларын көмәји илә муһафизә дәстәләри тәшкил едилди.

Лакин дахили вә харичи әксингилаб Бакы Советинә гаршы чидди мүбаризә апарыр, она ингилаби тәдбирләри һәјата кечирмәкдә чидди манечилик төрәдирдиләр. Бакы Советинин реал һәрби гүввәләринин азлығы, әһалинин керидә галмыш һиссәләри арасында буржуа-мил-ләтчи партијаларын тә'сири, әксингилаба гәти зәрбә ендирмәјә имкан вермирди.

Бунунла белә, мүстәсна чәтин заманда мүрәккәб синфи вә милли зиддијјәтләр шәраитиндә, харичи һәрби мудахилә тәһлүкәсинин арт-дығы бир шәраитдә Азәрбајҗан болшевикләри социалист ингилабыны инкишаф етдирир, социалист тәдбирләри һәјата кечирирдиләр.

Совет Русијасы илә сијаси, итгисади әләгә, даһи Ленинин аталыг гајғысы болшевикләрин башладығы ишә бөјүк зәманәт иди. Бакы Совети Азәрбајҗан кәнди илә мөһкәм әләгә јаратмаға, өз силаһлы гүввәләрини тәшкил етмәјә бөјүк сә'ј кәстәдирди. Бакы Коммунасы За-гафгазијада Октябр ишинин бајрагдары вә әсл давамчыси иди.

1918-чи илин мартында вә апрелиндә дахили вә харичи әксинги-лаб әлбир олараг Бакыда Совет һакимијјәтини күчлә, силаһла ләғв етмәјә тәшәббүс етдиләр. Лакин һәр ики һалда чидди мәғлүбiiјјәтә дүчар олдүлар. Әлверишли шәраитдән истифадә едән болшевикләр 1918-чи илин апрел-май ајларында Бакы, Шамаһы, Салиан, Губа гәза-ларында Совет һакимијјәтини гүрмәгә наил олдүлар.

1918-чи ил апрелин 25-дә Бакы фәһлә, әскәр вә матрос депутатла-ры Советинин кениш ичласында Бакы Халг Комиссарлары Совети тәшкил олунду.

Бакы ХКС тәркибинә мәтин болшевикләр, халг иши уғрунда мәрд мүбаризләр, Бакы пролетариатынын севимлиләри С. К. Шаумјан (сәдр), А. Чапаридзе, И. Фиолетов, М. Әзизбәјов, Н. Н. Колесникова, Н. Нәриманов, А. Габриеліан, М. И. Вәзиров, Ј. Зевин вә б. дахил иди-ләр. Бакы ХКС тәшкили бүтүн Азәрбајҗан вә Загафгазија зәһмәткеш-ләри тәрәфиндән севинчлә гаршыланды. Бакы ХКС өз бәјаннамәсиндә е'лан етди ки, о, Загафгазијада вә Дағыстанда Совет һакимијјәтинин

гәләбәси уғрунда мүбаризә апарачагдыр². Бакы ХКС-нин бу тарихи сәнәди Ленин идејаларын, пролетар бейнәлмилләчилији принцип-ләринин әмәли давамы олуб, Загафгазија зәһмәткешләринин бөјүк рус халгы илә, Совет Русијасы илә гардашлыг бирлијинин нүмајиши иди. Бакы ХКС јаранмасы Загафгазијада социалист ингилабынын гә-ләбәси уғрунда, Бакыда вә гәзаларда Совет һакимијјәтинин мөһкәм-ләндирилмәси уғрунда мүбаризәнин ән јүксәк зирвәси вә мүһүм мәр-һәләси иди.

Зәһмәткеш күтләләрдән фәргли олараг Загафгазијанын әксинги-лаби гүввәләри—есерләр, меншевикләр, мүсаватчылар вә дашнаглар Загафгазијаны Совет Русијасындан ајырмаға чалышыр, өзләрини ха-ричи империалистләрин ағушуна атырдылар. Онлар 1918-чи илин ап-релиндә Загафгазијаны Совет Русијасындан ајырмаға наил олдүлар.

Азәрбајҗан болшевикләри вә Бакы пролетариаты бу хәјанәткар акты гәти сурәтдә писләдиләр. Бакы Совети зәһмәткешләрин әһвали руһијјәсини әкс етдирәрәк өз гәрарында јазырды ки, Загафгазијанын фәһлә вә кәндлиләри Загафгазијанын ингилаби Русијадан ајрылмасы илә һеч бир вәһһлә барышмајараг, әлдә силаһ харичи мудахиләчиләр вә онларын мүтәфигләри илә мүбаризә апарачаглар³.

Бакы Коммунасы гыса мүддәтдә Совет Русијасына нефт көндә-рилмәси ишини низама салмыш вә ијул ајында күндә бир милјон пут нефт көндәрә билмишди. Совет Русијасы исә өз нөвбәсиндә Азәрбајҗана силаһ, һәрби техника вә әрзаг көндәдирди.

В. И. Ленин Бакы ХКС-нин дүзкүн харичи вә дахили сијасәтини бәјәнир, онлара әмәли мәсләһәтләр верирди.

1918-чи илин ијулун ахырларында дахили вә харичи әксингилабын биркә сә'ји илә Бакы Коммунасы сүгут етди. Лакин Азәрбајҗан зәһ-мәткешләри Совет һакимијјәти уғрунда мүбаризә силаһыны јерә гој-мадылар. Сентрокаспи, түрк, инкилис ағалығы вә мүсават һөкмранлы-ғы шәраитиндә Бакы пролетариаты азадлыг вә истиглалыјјәт уғрунда мүбаризәни давам етдирди.

В. И. Ленинин көстәриш вә төвсијјәләри Азәрбајҗан болшевик-ләрини јени шәраитдә Совет һакимијјәти уғрунда мүбаризәјә руһлан-дырырды. Д. Х. Бунјадзадә хатирәләриндә јазырды ки, 1918-чи илдә Владимир Иличлә көрүшүмдә о мәнә деди:—«Шаумјан јолдаш баш-да олмагла 26 Комиссарын итирилмәси кәрәк башладығымыз иши да-јандырмасын, јенидән гүввә топламаг лазымдыр, меншевикләрин вә есерләрин алдатдыглары Азәрбајҗан фәһләләрини вә кәндлиләрини јенидән тәрбијә етмәк вә онлары азадлыға чыхармаг лазымдыр»⁴.

Түрк, инкилис ишғалчыларынын мүстәмләкәчилик сијасәти, мүса-ват һөкүмәтинин халга зидд сијасәти Азәрбајҗан зәһмәткешләринин көзүнү ачырды, фәһлә вә јохсул кәндлиләри социалист ингилабынын гәләбәси уғрунда мүбаризәјә даһа гәтијјәтлә сөвг едирди.

1918-чи илин сонундан башлајараг Бакы болшевик тәшкилатынын гүввәләри бәрпа едилди. Нојабрын сонунда болшевикләрин кизли јығынчағында Мүвәггәти Бакы (бүросу) јарадылды. (Бә'зи партија өзәкләри бәрпа едилди. Бакыда вә гәзаларда РК(б)БК-синин рәһбәр-лији алтында ишләјән «Һүммәт» вә «Әдаләт» коммунист тәшкилатла-ры фәалијјәтә башладылар.

1918-чи ил декабрын 15-дә фәһлә синфинин даими фәалијјәт көстәрән али сәләһијјәтли тәшкилаты олан «Бакы фәһлә конфран-

сы» ярадылды. Фәһлә конфрансы болшевикләрин рәһбәрлији алтында пролетариатын итгисади вә сијаси мұбаризәсинә рәһбәрлик едирди. Фәһлә конфрансы јаранмыш олан конкрет сијаси вәзијјәтдә болшевик-ләрин чевик тактикасынын нәтичәси иди. С. М. Киров РК(б)П Мәр-кәзи Комитәсинә көндәрдији мәлүматлардан бириндә Бақы «фәһ-лә парламенти» адландырырды⁵.

1918-чи илин сону—1919-чу илин әввәлләриндә Бақыда сол менше-викләр вә есерләр болшевик платформасындан чыхыш едәрәк зәһмәт-кешләрин мұбаризәсиндә фәал иштирак едирдиләр.

1919-чу ил апрелиндә Бақыда Загафгазија, Дағыстан вә Закаспи һәмкарлар иттифагларынын гурултаји кечрилди. Р. Ахундов гурултај-да чыхышында Загафгазијанын бүтүн зәһмәткешләрини пролетариат диктатурасы бајрағы алтында бирләшмәјә чағырараг дејир ки, кечмиш сәһвләри тәкрар етмәмәк үчүн меншевикләрин вә есерләрин архасынча кетмәмәлијик—биз, Гырмызы Москваја бахараг сыраларымызы дү-зәлтмәлијик.

1919-чу илин мајында Муған Совет Республикасынын е'лан едил-мәси вә онун фәалијјәти, гәзалардакы кәндли чыхышлары, Газахда ке-чирилән кәндли гурултаји көстәрирди ки, Азәрбајчан зәһмәткешләри даими Совет һакимијјәти гурмаг арзусу илә јашајырлар.

1919-чу илдә Азәрбајчан болшевикләри тәрәфиндән ирәли сүрү-лән «Мүстәгил Совет Азәрбајчаны» шұары партијанын Мәркәзи Ко-митәси вә шәхсән В. И. Ленин тәрәфиндән бәјәнилди. Бу шұар Азәр-бајчан зәһмәткешләринин Октјабрын бајрағы алтында бирләшмәсин-дә мүстәсна рөл ојнады.

1919-чу илин орталарында Азәрбајчанда Совет һакимијјәти уғрун-да мұбаризә Совет Русијасы илә сых әлағә шәраитиндә болшевиклә-рин рәһбәрлији алтында апарылырды. 1920-чи ил февралын 11-дә Ба-қыда фәһлә клубунда кизли сурәтдә Азәрбајчан Коммунист Партија-сынын биринчи гурултаји кечрилди. Гурултај В. И. Ленин вә Н. Нә-риманову фәхри сәдр сечди. Ејни заманда Коммунист Интернационалы-на, РК(б)П МК-нә, Гафгаз өлкә комитәсинә, Гызыл Ордуја, Гырмы-зы Дағыстана вә Мәркәзи фәһлә конфрансына тәбрик телеграмлары көндәрди.

Гурултајын күндәлијиндә јердән мә'рузәләр, тәблиғат һаггында мәсәлә, чари вәзијјәт һаггында, Загафгазијада ингилаб вә әксингилаб, сијаси партијалара мұнасибәт, Мәркәзи Комитәјә сечкиләр кими мә-сәләләр дурурду. Гурултај халгы мұсават ағалығыны девирмәјә вә Совет һакимијјәти гурмаға чағыран тарихи сәнәдләр гәбул етди.

Азәрбајчан коммунистләринин биринчи гурултаји бүтүн комму-нистләри вә партија тәшкилатларыны тә'хирә салынмадан тәшкилат-ларын бирләшдирилмәсини вә ваһид комитәләрин сечилмәсини һәјата кечирмәјә, чидди партија интизамына әмәл етмәјә, бүтүн ичтимаи-си-јаси вә һәмкарлар тәшкилатларына партија тә'сирини гүввәтләндир-мәјә, мүәссисә, идарә вә кәндләрдә јени партија өзәкләри јаратмаға чағырды.

Гурултајын гәтнамәси Азәрбајчан партија тәшкилатларыны си-лаһлы үсјана һазырламаға доғру јөнәлтди, Азәрбајчан фәһлә вә зәһ-мәткеш кәндлиләрини Антанта империалистләринин ағалығыны вә мұсават буржуа-мүлкәдар зүлмүнү дәрһал јыхмаға вә Совет һакимиј-јәтини гурмаға чағырырды. О, һәмчинин бүтүн Азәрбајчан, Күрчүстан

вә Ермәнистан фәһлә вә кәндлиләрини Загафгазијада хан, бәј вә милләтчи партијаларын һөкманлығыны девирмәјә, фәһлә-кәндли һа-кимијјәтини гурмаға чағырараг, әмин олдуғуну билдирди ки, Бақы пролетариатынын башчылығы илә Загафгазијанын фәһлә синфи вә кәндлиләри һәмин тарихи вәзифәни шәрәфлә јеринә јетирәчәкләр. Гу-рултајын гәтнамәси «Јашасын Азәрбајчанда вә бүтүн Загафгазијада фәһлә-кәндли ингилабы!», «Јашасын Азәрбајчан Совет һөкүмәти», «Ја-шасын Загафгазија Совет республикаларынын Совет Русијасы илә ит-тифагы!» шұары илә гуртарырды.

Азәрбајчан зәһмәткешләринин Совет һакимијјәтинин гәләбәси уғ-рунда мұбаризәсиндә Азәрбајчан Коммунист Партијасынын јарадыл-масы мұһүм мәрһәлә олду. Азәрбајчан коммунистләри 1919-чу илин ахыры 1920-чи илин әввәлләриндә јаранмыш әлверишли дахили вә харичи вәзијјәтдән истифадә едәрәк, Шимали Гафгазы әксингилабчы ағгвардијачылардан тәмизләјән Гызыл Ордунун Загафгазија һүдуд-ларына јахынлашдығыны нәзәрә алараг фәһлә, кәндли вә әскәрләри мұсават ағалығыны девирмәјә сәфәрбәр етдиләр.

1920-чи ил апрелин 26-да Азәрбајчан К(б)П МК, РК (б)П Гаф-газ өлкә Комитәсинин Бақы Бүросу XI Гызыл Орду нұмајәндәләри-нин иштиракы илә биркә тә'чили ичласында силаһлы үсјан кечирмә-јин әмәли планыны тәсдиг етди.

1920-чи ил апрелин 27-дә сәһәр Н. Нәриманов башда олмагла Ә. Һ. Гарајев, М. Д. Нүсәјнов, Һ. Султанов, Г. Мусабәјов, А. Әлимов-дан ибарәт Азәрбајчан Мүвәггәти Ингилаб Комитәси јарадылды. Һә-мин күн Бақы фәһләләри силаһа сарылды. Саат 10-да коммунист Ч. Илдырымын башчылығы илә һәрби донанма дәнизә чыхыб топла-рынын ағзыны мұсават һөкүмәтинин вә парламенти бинасына јөнәлт-ди. Күндүз саат 12-дә Һ. Султановун башчылығы илә коммунистләрин нұмајәндә һејәти АК(б)П МК, РК(б)П Гафгаз өлкә Комитәсинин Ба-қы Бүросу вә Мәркәзи фәһлә конфрансы адындан мұсават һөкүмәти-нә вә парламентиңә тә'чили олараг гыса мүддәт әзиндә һакимијјәтин Азәрбајчан Ингилаб Комитәсинә вермәси һаггында ултиматум верди. Коммунистләрин ултиматуму апрелин 27-дә парламентиң ичласында мұзакирә едилди вә һакимијјәтин фәһлә, әскәр вә кәндлиләрә верил-мәси гәрәра алынды.

Апрелин 27-дән 28-нә кечән кечә ган төкүлмәдән Азәрбајчанда Совет һакимијјәти е'лан едилди. Азәрбајчан Совет Сосиалист Респуб-ликасы јарадылды. Азәрбајчан үзәриндә әбәди олараг Октјабрын бај-рағы учалдылды.

Н. Нәримановун башчылыг етдији Азәрбајчан Мүвәггәти Һәрби Ингилаб Комитәси әһалијә мұрачиәтиндә јазырды: «Өлкәдә бүтүн һа-кимијјәт зәһмәткеш синифләрин әлиңә кечмишдир. Азәрбајчан фәһлә вә кәндлиләри үчүн јени ишыглы дөвр, сосиализм дөврү башланыр»⁶. К. К. Орчоникидзе вә С. М. Киров В. И. Ленинә көндәрдикләри ра-диограмда азәрбајчанлы әһалинин сијаси фәаллығыны гејд едәрәк көстәрирдиләр: «Мүстәгил Азәрбајчан Совет Сосиалист республикасы е'лан едилди...Әһалинин, хусусилә мүсәлман фәһләләрин руһ жүксәк-лији тәсвирә кәлмәздир.

Бу, анчаг Петербургда Октјабр күнләриндәки руһ жүксәклији илә мұгајисә едилә биләр»⁷.

В. И. Ленин Азербайджанда Совет хакимијјетинин гələбәсинин вә мөһкәмләндирилмәсинин тәшкيلاتчысы вә рәһбәри иди. 1920-чи илин мајын 5-дә даһи рәһбәр РСФСР ХКС адындан Азербайжан Совет хакимијјетинә көндәрдији телеграмда јазырды: «Халг Комиссарлар Совети мүстәгил Азербайжан зәһмәткеш күтләләринин азадлыға чыхмасыны алгышлајыр вә мөһкәм әмин олдуғуну билдирир ки, мүстәгил Азербайжан республика өз совет һөкүмәтинин рәһбәрлији алтында РСФСР илә бирликдә өз азадлыг вә истиглаллијјетини шәргин мәзлум халqlарынын гәддар дүшмәни олан империализмдән горужуб сахлајачагдыр. Јашасын мүстәгил Азербайжан Совет Республикасы! Јашасын Азербайжан фәһләләри вә көндлиләри! Јашасын Азербайжан вә Русија фәһләләринин вә көндлиләринин иттифагы!»⁷.

В. И. Ленинин телеграмыны Азербайжан ССР зәһмәткешләри бөјүк руһ жүксәклији илә гаршыладылар.

Телеграм алынан күн Бақыда бајрам күнү е'лан едилди. Шәһәр бајрагларла бәзәдилди. Рәһбәрин телеграм-тәбрикинин мәтни Азербайжан вә рус дилләриндә көркәмли јерләрдән асылды.

1920-чи илин мај ајы әрзиндә Нахчыван өлкәси мүстәсна олмагла бүтүн Азербайжан гәзаларында Совет хакимијјәти гурулду. 1920-чи ил ијулун 28-дә Нахчыванда Совет хакимијјәти гələбә чалды вә Нахчыван Совет Сосиалист Республикасы е'лан едилди.

Азербайжанда Совет хакимијјәти гələбә чалдыгдан сонра Азербайжан ССР Загафғазия зәһмәткешләринин буржуа-милләтчи партијаларынын вә онларын империалист ағаларынын һөкүмранлыгындан азад едилмәси уғрунда ингилаби мүбаризәсинин е'тибарлы дајағына чеврилди. 1918-чи илдәки кими јенә дә Азербайжан Загафғазияда Совет хакимијјәти гələбәсинин бајрагдарына чеврилди. Совет Русијасынын, Совет Азербайжанынын јахындан көмәји илә Ермәнистан вә Күрчүстан зәһмәткешләри мәнфур дашнаг вә меншевик ағалығына сон гојдулар, мүдахиләчиләри вә империалистләри өз өлкәләриндән говдулар. Совет Азербайжаны кәч Ермәнистан вә Күрчүстан Совет республикаларына бөјүк мадди вә мә'нәви јардым көстәрди.

1920-чи ил сентјабрын ајынын 30-да Москвада РСФСР илә Азербайжан ССР арасында һәрби-игтисади иттифаг һағгында мүғавилә бағланды. Совет Русијасы илә мүнәсибәтләрдә Азербайжан халгы Н. Нәримановун «Совет Азербайжанынын әбәди хошбәхтлији Совет Русијасы илә бағлыдыр» кәламындан чыхыш едирди.

Ики Совет республикасы арасында башланан һәрби вә игтисади иттифаг Азербайжан ССР-ин харичи тәһлүкәсизлијини тәмин етди, халг тәсәррүфатынын бәрпасында бөјүк рус халгы илә Азербайжан халгынын әлбир ишинин мөһкәм тәмәлини гојду.

Совет Азербайжаны Шәргдә ингилаб мајакына чеврилди. Азербайжан ССР-ин тимсалы Шәргин мәзлум халqlарынын өз азадлығы уғрунда империализмә гаршы мүбаризәјә руһландырды. Бу ишдә 1920-чи ил сентјабрын 1-дә Бақыда кечирилән Шәрг халqlарынын 1-чи гурултаји мүһүм рол ојнады. Гурултајда мүхтәлиф өлкәләри тәмсил едән 1891 нүмајәндә иштирак едирди. В. И. Ленин гурултајын фәхри сәдри сечилди. Бир һәфтә давам едән бу мөһтәшәм форум Шәрг халqlарынын азадлыг вә истиглаллијјәти уғрунда мүбаризәдә сәјләрини бирләшдирмәк, онларын сыраларыны мөһкәмләндирмәк үчүн чох иш көрдү.

Совет хакимијјетинин илк илләриндән Азербайжан ССР-дә милли

дөвләт гуручулуғу ишләри башланды. 1921-чи илин мајында Азербайжан ССР 1-чи Советләр гурултајында республиканын илк Совет конституциясы гәбул едилди. Азербайжан ССР Конституциясы Азербайжанда Совет хакимијјетинин гələбәсини рәсмиләшдирди, халгын сијаси инкишафында вә милли дөвләт гуручулуғунда вачиб мөрһәлә олду.

Гурултаја В. И. Ленинин «Азербайжан, Күрчүстан, Ермәнистан вә Дағлылар республикасындан коммунист јолдашlara» 14 апрел 1921-чи ил тарихли мәктубу охунду.

Даһи рәһбәр өз мәктубунда Гафғаз коммунистләринә партијанын милли сијасәтини һәјата кечирмәк вә социализм гурмаг програмы вермишди. В. И. Ленин мәктубда дәриндән үмидвар олдуғуну билдирирди ки, Гафғаз халqlары «буржуа шәраитиндә мисли көрүнмәмиш вә буржуа гурулушунда мүмкүн олмајан милли сүлһ нүмунәси јарадачагдыр»⁸.

1921—1924-чү илләрдә Азербайжан ССР-дә кениш милли дөвләт гуручулуғу ишләри көрүлдү. 1923-чү илин ијулунда ДГМВ, 1924-чү илин февралында исә Нахчыван МССР тәшкил едилди.

Азербайжан зәһмәткешләри пролетар бејнәлмиләлчилији ән'әнәләрини давам етирир, гардаш Совет республикаларынын ваһид чохмилләтли Совет Сосиалист Республикалары Иттифагында бирләшмәсинин тәшәббүскары кими чыхыш едирдиләр.

ССРИ-нин тәшкилиндә Загафғазия федерасиясынын јарадылмасы чох вачиб мөрһәлә иди. Милләтчилијин галыqlарыны ләғв етмәјә, үч гардаш халгын сәјләрини социализм гуручулуғунун ишләриндә бирләшдирмәјә јөнәлдилән бу тәдбир һәјати зәрурәтдән доғурду. ЗСФСР-ин тарихи буну там шәкилдә сүбүт етди. 1922-чи ил декабрын 10-да ССРИ-нин тәшкили әрәфәсиндә Бақыда бириңчи Загафғазия Советләр гурултаји ЗСФСР тәшкил етди.

Гурултај В. И. Ленинә көндәрдији тәбрик телеграмында јазырды ки, Загафғазияда Совет хакимијјетинин мөһкәмлијинин әсасы олан милли сүлһү бәргәрар едәрәк, ССРИ-јә дахил олараг, биз там әминик ки, Сизин мүдриң рәһбәрлијиниз алтында, Коммунист Интернационалы бајрағы алтында биз Шәргин гапысында ваһид тәсәррүфатымызы јарадачағы⁹.

1922-чи ил декабр ајынын 30-да Москвада Бөјүк Театрда ССРИ I Советләр гурултаји ачылды. Гурултај ССРИ-нин тәшкилини е'лан етди. Мәркәзи Ичрайјә Комитәсини сечди, М. И. Калинин, Г. И. Петровски, Н. Н. Нәриманов, А. Г. Червјаков ССРИ Мәркәзи Ичрайјә Комитәсинин сәдрләри сечилдиләр. В. И. Ленин ССРИ ХКС сәдри тәсдиг едилди. ССРИ ХКС сәдри вәзифәсинә В. И. Ленинин намизәдлијини РК(б)П МК-нын тапшырығы илә Н. Н. Нәриманов тәклиф етмишдир.

Азербайжан халгы ССРИ халqlарынын гардашлыг аиләсиндә, онларла әл-әлә, чијин-чијинә В. И. Ленинин өлкәминдә социализм гурмаг планыны һәјата кечирмәјә, башлады.

1921—1925-чи илләрдә өлкәнин халг тәсәррүфаты, хүсусилә нефт сәнајесинин бәрпасы саһәсиндә бөјүк наилијјәтләр әлдә едилди. Бақы нефтчиләринин жүксәк әмәк харүгәләри нәтичәсиндә дәниздә мәшһур Илич бухтасы јарадылды. Бақыда нефт истехсалы ики дәфәдән чох артырылды ки, бу да өлкәминдә Халг тәсәррүфатынын бәрпасы вә социализмин бүнөврәсинин јарадылмасы ишинә бөјүк көмәк иди.

В. И. Ленинин ССРИ-дә социализм чәмијјәти гурмаг планына

ујугун олараг өлкөнүн сәнајеләшдирилмәси, кәнд тәсәррүфатынын кол-лективләшдирилмәси вә мәдәни ингилабын һәјата кечирилмәси сәјә-синдә кениш планлы идеја-сијаси, тәшкилат вә тәсәррүфат ишләри башланды. Сәнајеләшдирмә дөврүндә Бақы илә јанашы республика-нын шәһәр вә рајонларында јени сәнајә мүүссисәләри јарадылды. Кән-чәдә тохучулуг комбинаты, памбыгтәмизләјән завод, Ленкәран вә Орду-бадда консерв заводлары, Учарда, Јевлахда памбыгтәмизләмә заводла-ры тикилиб истифадәјә верилди. Республиканын електрикләшдирилмә-си сәһәсиндә чидди аддымлар атылды. 1926-чы илдә Совет Иттифагында илк дәфә олараг Бақы-Балаханы-Сабунчу нефт рајонлары арасында електрик дәмип јолу истифадәјә верилди.

Республикада сәнајә мүүссисәләринин јарадылмасы вә јенидән гурулмасы Совет Итифагы халгларынын гаршылыгы игтисади әмәк-дашлығы шәрантиндә һәјата кечирилди.

Өлкәмиздә сәнајелизм бунәврәсинин јарадылмасында вачиб мәрһәлә олан биринчи бешиллик дөврүндә Азәрбајчан кәндинин сәна-алистчәсинә јенидән гурулмасы-коллективләшмәси һәјата кечирилди. Бәзи әјинти вә инзибатчылыглар бахмајараг республикада үмумиј-јәтлә коллективләшмә мүүвәффәгијјәтлә баша чатдырылды. 1937-чи ил үчүн кәндли тәсәррүфатларынын 86,6%-дән чоху колхозларда бир-ләшмишидир. Республикада колхоз гуручулуғунун гәләбәси Азәрбај-чан кәндиндә чидди ингилаби дөнүш олуб, кәндлиләрин сәнајә вә мә-дәни сымасыны әсаслы сурәтдә дәјишти.

Сәнајелизм гуручулуғу илләриндә Азәрбајчан зәһмәткешләринин әлдә етдији наилијјәтләрдән бири дә мәдәни ингилабын һәјата кечи-рилмәси иди. Совет Азәрбајчанынын фәһлә, зијалы вә кәндлиләринин биркә сәји нәтичәсиндә тарихән гыса дөвр әрзиндә республика савад-сызлыг вә чәһаләт буховларындан хилас олуб елми, мәдәни тәрәгги јолуна чыхды. Үмуми ибтидаи тәһсил һәјата кечирилди, кениш орта мәктәб шәбәкәси, Азәрбајчан Дөвләт Университети, Нефт вә Кимја Институту, Кәнд Тәсәррүфаты Институту, педагожи институтлар, консерваторија јарадылды. Бу илләрдә Азәрбајчан ССР-ин милли зи-јалылары: алимләр, мүнәндисләр, мүүллимләр, һәкимләр, агрономлар, артистләр, бәстәкарлар, рәссамлар дәстәси јаранды. Азәрбајчан ССР елминин мәркәзи—ССРИ ЕА-нын Азәрбајчан филиалы тәшкил олунду.

Азәрбајчан халгынын формача милли, мәзмунча сәнајелист мә-дәнијјәти јаранды вә чичәкләнмәјә башлады. Ч. Чаббарлы, Н. Чавид, М. С. Ордубади, С. Вурғун, М. Ибраһимов, С. Рүстәм вә б. адлары республиканын һудудларындан чыхарыг үмумиттифаг шәһрәти газан-ды. Ү. Нәчыбәјовун «Король» операсы Шәргдә илк опера нүмунәси кими бөјүк шәһрәт тапды.

Совет Азәрбајчанында кениш мигјасда китаб, журнал, гәзет нәшр-ләринә башланды. Азәрбајчан дилиндә күтләви тиражла марксизм-ленинизм классикләринин әсәрләри, елми вә сијаси әдәбијјат, Азәр-бајчан, Совет вә дүнја әдәбијјаты классикләринин нәшри башланды. Республикада 150-јә гәдәр гәзет вә журналлар нәшр едилди.

Сәнајелизм гуручулуғу илләриндә Азәрбајчан ССР зәһмәткешләр-инин һәјат тәрзи вә мадди рифаһы әсаслы сурәтдә јажшылашды.

Сәнајелизм гәләбәси нәтичәсиндә республиканын сәнајә стру-ктуру кејфијјәтчә дәјишти. Истисмарчы синифләрин галыглары тамами-лә ләғв едилди. Республикада фәһлә, кәндли вә халг зијалылары-нын гардашлыг иттифагы тәмин едилди.

Сәнајелизм гуручулуғу илләриндә Азәрбајчан сәнајелист милләти јаранды вә формалашды.

1937-чи илин мартында IX Азәрбајчан Советләр гурултајы респуб-ликанын јени конститусијасыны гәбул етди.

1935-чи илдә сәнајелизм гуручулуғундакы наилијјәтләринә кәрә вә јаранмасынын он бешиллији мүнәсибәтилә Азәрбајчан ССР өлкә-нин али мұкафаты—Ленин ордени илә тәлтиф едилди.

Алман фашистләринин өлкәмизә хаинчәсинә басгыны Совет хал-гыны динч сәнајелизм ишиндән ајырды, о, силаһа сарылараг Октяб-рын, сәнајелизм наилијјәтләрини мұдафиә етмәк үчүн Бөјүк Вәтән мұһарибәсинә башлады.

Совет Азәрбајчаны ССРИ халгларынын гардашлыг аиләсиндә—бу агыр сынаг илләриндә вәтәнә вә партијаја һәдсиз сәдагәт нүмајиш етдирди. Азәрбајчан зәһмәткешләри республиканы ваһид һәрби дү-шәркәнин үзви һиссәсинә чевирәрәк, халг тәсәррүфатыны, һәрби гәј-дада јенидән гурмаг, чәһһәни нефт, силаһ, һәрби сурсат, ләвазимат вә кәнд тәсәррүфаты мәһсуллары илә тәһһиз етмәк үчүн мисилсиз әмәк рәшадәти нүмајиш етдирди. Совет Азәрбајчаны дөјүшән ордунун чәб-һәханасына чеврилди. Республикада гыса мүддәт әрзиндә 130 нөвдән чох силаһ, һәрби сурсат, һәрби ләвазимат вә һәрби техника истәһсалы тәшкил едилди. Бақы нефтчиләри ордуја вә өлкәјә 75 милјон тон нефт, 22 милјон тон бензин вә башга нефт мәһсуллары вердиләр. Бунула да дүшмән үзәриндә гәләбә ишинә бөјүк хидмәт көстәрдиләр.

Совет Азәрбајчаны Вәтән мұдафиәчиләри сырларына өзүнүн 600 минә гәдәр оғлан вә гызыны көндәрди. Онларын јарысы чанла-рыны Вәтән јолунда гурбан верди. 416-чы Гырмызы Бајраглы, Суво-ров ордени Таганрог, 77-чи Гырмызы Бајраглы Симферопол, 223-чү Гырмызы Бајраглы Белград атычы дивизијалары Гафгаздан Берлинә-дәк шанлы дөјүш јолу кечдиләр.

Коммунист Партијасы вә Совет дөвләти Азәрбајчан оғулларынын әскәри хидмәтини јүксәк гијмәтләндирмишидир. Бунлардан 121 нәфә-ри Совет Иттифагы Гәһрәманы адына, 30 нәфәри һәр үч дәрәчәли Шәрәф орденинә лајиг көрүлмүш, 200 минә јахын әскәр вә забит ССРИ ордән вә медаллары илә тәлтиф едилмишидир.

Сәнајелизм чәмијјәтинин тәкмилләшдирилмәси илләриндә Совет Азәрбајчаны сәнајә-игтисади вә мәдәни тәрәггинин јени мәрһәләсинә гәдәм гөјмүшдүр. Бу илләрдә Азәрбајчан ССР-дә јени сәнајелист шә-һәрләри Сумгајыт, Минкәчевир, Дашкәсән, Әлибајрамлы шәһәрләри тәшәккүл тапмыш вә республиканын көркәмли сәнајә мәркәзинә чев-рилмишләр. Кировабад, Нахчыван, Степанакерт, Шәки, Губа шәһәр-ләри күчлү сәнајәјә малик олдулар. Совет Азәрбајчаны халг тәсәррү-фатынын нефт вә нефтајырма, нефт машынгајырма, әлван метал елек-трик машынгајырма, тикинти материаллары, чиһазгајырма, јүнкүл вә јејинти сәнајә сәһәләри республиканын игтисади-сәнајә сифәтини тәшкил едән сәһәләрдир.

Совет Азәрбајчанынын 350 адда сәнајә мәһсулу дүнјанын 80-дән чох өлкәсинә көндәрилир.

Шанлы Азәрбајчанын фәһлә синфи өлкәмизин мұхтәлиф рајон-ларында—Волгабојунда, Гәрби Украјнада, Түркмәнистанда, Газахыс-танда, Сибирдә нефт јатагларынын үзә чыхарылмасында вә истифадә-јә верилмәсиндә мүстәсна рол ојнамышлар.

Сәнајелизм чәмијјәтинин тәкмилләшдирилмәси дөврүндә Совет

Азәрбајҹанынын кәнд тәсәррүфаты ардычыл сурәтдә инкишаф етмишдир. Намбыгчылыг, үзүмчүлүк, тәрәвәзчилик, чајчылыг, жүксәк мәһсулдар вә сәрфәли сәһәләрә чеврилмишдир.

Бу дөврдә Совет Азәрбајҹанынын елм вә мәдәнијјәти сүр'әтлә инкишаф етмиш, формача милли мәзмунча социалист мәдәнијјәти даһа да чинчәкләнмишдир. Республикада үмуморта тәһсил мүвәфғәгјјәтлә һәјата кечирилмишдир. Он сәккиз али вә 76 орта ихтисас мәктәбиндә 100 миндән чох кәңч оғлан вә гыз тәһсил алыр. Инди республикада һәр он мин нәфәр әһалијә 170-дән чох тәләбә дүшүр ки, бу да ән инкишаф етмиш капиталист өлкәләриндән белә хејли артыгдыр.

Азәрбајҹан ССР ЕА сөзүн әсл мәнасында елмин гәраркаһына чеврилмишдир. Онун 29 елми тәдгигат, ики конструктор бүросу вә ики тәчрүбә заводунда 13 миндән чох елми ишчи вә әмәкдаш ишләјир ки, бунларын да 110 нәфәри Елмләр Академијасынын һәгиги вә мүхбир үзвү, 300 нәфәрә гәдәри елмләр доктору, 2000-ә гәдәри елмләр һәмизәдидир. Үмумијјәтлә, республикада 126 елми мүәссисә вә али мәктәб кафедрасында 22 мин әмәкдаш чалышыр, бунларын 900 нәфәри елмләр доктору, 10000 нәфәри исә елмләр һәмизәдидир.

Азәрбајҹан ССР-ин әдәбијјат вә инчәсәнәт хадимләринин әсәрләринин шөһрәти республика вә иттифаг һудудларындан чох-чох кәнара чыхмышдыр. Јазычы вә шаирләрдән М. Ибраһимов, С. Рәһимов, С. Рүстәм, Р. Рза, бәстәкарлардан Г. Гарајев, Ф. Әмиров, Нијази, рәссамлардан Т. Салаһов, М. Абдуллајев, мүғәнниләрдән Р. Бейбүдов, М. Магомајев, Л. Иманов, З. Ханларова вә бир чох башгалары дүңја шөһрәти газанмышлар.

Совет Азәрбајҹаны халглар достлуғу вә гардашлығы дијарына чеврилмишдир. Бурада 100-дән чох халгын вә миллиәтин нүмајәндәси, о чүмләдән азәрбајҹанлылар, руслар, ермәниләр вә башгалары чин-чијинә социализм чәмијјәтини тәкмилләшдирмәк уғрунда әзмлә мүбаризә апарырлар.

Социализм гуручулуғу илләриндә Азәрбајҹан гадынлары әмәк, сәадәт вә тәрәгги јолуна чыхмышлар. Инди онлар халг тәсәррүфатында ишләјәнләрин 43%-ни тәшкил едирләр. Республикада чалышан һәкимләрин 60, мүәллим вә мәдәни-маариф ишчиләринин 58, али тәһсилли мүһәндисләрин 26%-и гадынлардыр. Бунларын да бөјүк әксәријјәти азәрбајҹанлы гадынлардыр.

Азәрбајҹан гадынларынын ән ләјагәтчиләри ССРИ вә Азәрбајҹан ССР Али Советинин, јерли Советләрин депутатларыдыр.

Бөјүк Октјабрын давамы олан социализм гуручулуғу илләриндә Сов.ИКП-нин шанлы дәстәләриндән бири олан Азәрбајҹан КП инкишафымызын бүтүн мәрһәләләриндә республика зәһмәткешләринин рәһбәр вә тәшкилатчысы кими чыхыш етмишдир. Октјабрдан кечән 70 ил әрзиндә Азәрбајҹан коммунистләринин сајы 4 миндән 350 минә чатмышдыр. Әкәр 1921-чи илдә республикада чәми бир нечә јүз коммунист гадын вар идисә, инди онларын сајы 100 минә чатмаг үзрәдир.

Республика комсомол тәшкилаты I миллиондан чох кәңчи бирләшдирир. Социализм чәмијјәти Азәрбајҹан ССР зәһмәткешләринин мадди рифаһыны вә мәдәни сәвијјәсини хејли жүксәлтмишдир. Шәһәр вә кәнд зәһмәткешләринин күзәрәни әсаслы сурәтдә јахшылашмыш, социалист һәјат тәрзи бәргәрар олмушдур. Социализм гуручулуғундакы жүксәк әмәк наилијјәтләринә, фәдакар әмәјинә көрә Совет Азәрбајҹаны

3 дәфә өлкәнин али мүкафатына—Ленин, Октјабр ингилабы вә Халглар Достлуғу орденләринә ләјиг көрүлмүшдүр.

Совет Азәрбајҹаны Бөјүк Октјабр социалист ингилабынын јетишдирмәсидир. Коммунист партијасы вә Совет һакимијјәтинин аталыг гајысы сајәсиндә Азәрбајҹан ССР Јахын Шәргин гапысында чинчәкләнән Совет Республикасына-социализмин форпостуна чеврилмишдир.

Бүтүн наилијјәтләрлә јанашы 70-чи илләрин ахырлары вә 80-чи илләрин әввәлләриндә бүтүн өлкәдә олдүғү кими Азәрбајҹан ССР-дә дурғунлуғ һалы јаранмышдыр: Сов.ИКП XXVII гүрултајы, Мәркәзи Комитәнин апрел (1985-чи ил), јанвар вә ијун (1987-чи ил) пленумлары өлкәдә јаранан вәзијјәти һәртәрәfli, Ленин принципиаллығы илә тәһлил етмиш вә мөвчүд вәзијјәтин орадан галдырылмасынын конкрет јолларыны ишләјиб һазырламышлар.

Јени чәмијјәт гуручулуғунун Ленин методларындан кәнара чыхмаг, социалист гаунчулуғуну, демократик һәјат нормаларыны позмаг һаллары, волјунтарист сәһвләр, тәфәккүрдә еһкамчылыг, әмәли фәалијјәтдә әталәт, социализмә јабанчы тәзаһүрләр бүтүн өлкәдә олдүғү кими, Азәрбајҹанда да игтисади, социал вә мәдәни инкишафы ләнкидирди. Республикада нефт һасилаты хејли азалмышды. Кәнд тәсәррүфатына рәһбәрликдә чидди гүсүрлар, хусусән ихтисаслашманын дүзкүн апарылмамасы, дикәр сәһәләрин һесабына техники үзүмчүлүгүн сүр'әтлә инкишаф етдирилмәси, һејвандарлыға, тахылчылыға, мөивәчилијә лазымы гајыг көстәрилмәмәси, халг истеһлаки малларынын истеһсалында, тикинтидә, социал сәһәләрдә кериликләр халгын мадди рифаһынын вә мәдәни сәвијјәсинин жүксәдилмәсинә мане олурду.

Сов.ИКП-нин рәһбәрлиин алтында өлкәдә јенидәнгурманын һәјата кечирилмәси шәраитиндә Азәрбајҹан ССР-дә халг тәсәррүфатынын бүтүн сәһәләриндә мадди-техники базанын кејфијјәтчә тәзәләнмәси, истеһсал мүнасибәтләринин тәсәррүфат механизминин тәкмилләшдирилмәси, сијаси вә истеһсал демократијасынын дәринләшмәси, әмәкчиләрин социал фәаллығынын артырылмасы сәһәсиндә сәмәрәли тәдбирләр һәјата кечирилмәјә башланды.

Республикада әхлағи мүһит кетдикчә паклашыр, мәнәви һәјат даһа марағлы, даһа рәңкарәнк олур. Ашкарлыг, тәнгид вә тәләбкарлыг күндәлик һәјатын ајрылмаз хусусијјәтләри кими бәргәрар едилир.

Әдәбијјат

1. Ленин В. И. Әсәрләринин там күллијјаты. 37-чи чилд. с. 79.
2. Известия Бакинского Совета. 1918, 1 мая.
3. Бакински работи. 1918 31 май.
4. Азәрбајҹан коммунистләринин В. И. Ленин һағгында хатирәләри.—Бақы, 1958, с. 40.
5. Киров С. М. Статьи, речи, документы, т. I. — Л., 1936, с. 102.
6. Известия Верховного Комитета Азербайджана. 1920, 30 апрел. — Бақы, 1963.
7. Азәрбајҹан КП тарихинин очеркләри.—Б., 1963, с. 347.
8. Ленин В. И. Әсәрләринин там күллијјаты. 32-чи чилд. г. 340.
9. Очерки истории Коммунистических организаций Закавказья. ч. II. — Бақы, 1971, с. 52.

Е. А. ТОКАРЖЕВСКИЙ, З. М. ИСАЕВ

СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ВЕЛИКОГО ОКТЯБРЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Одним из основных направлений советской исторической науки является изучение истории Великой Октябрьской социалистической революции, которая стала переломным событием всемирной истории, поворотом человечества к социализму.

По этой важнейшей проблеме нашей историографии советскими учеными создано много ценных обобщающих трудов и монографий¹.

Составной частью исследований по данной проблеме являются работы, вышедшие за годы Советской власти по истории Великого Октября в Азербайджане².

Однако охарактеризовать все аспекты в указанных работах в рамках одной статьи не представляется возможным и потому нам приходится ограничиться рассмотрением лишь одного из важных вопросов проблемы — историографии иностранной интервенции в Азербайджане.

Борьба трудящихся масс нашей страны за победу социалистической революции переплеталась с событиями иностранной интервенции, начатой международным империализмом, чтобы уничтожить молодое Советское государство. Как и по всей стране, антисоветская интервенция развернулась и в Азербайджане, где она осуществлялась, с одной стороны, Англией и США, а с другой, — германо-турецким блоком. И те и другие интервенты преследовали захватнические цели, стремились покончить с местной Советской властью, завладеть богатствами азербайджанского народа, лишить его независимости и свободы.

Ныне в условиях острой идеологической борьбы между социализмом и капитализмом буржуазная историография пытается в искаженном виде представить события интервенции в Азербайджане, всячески обелить агрессивную, захватническую политику империалистических государств, затушевать ее подлинные цели, оправдать вторжение их войск. Например, отрицая захватнические планы английских империалистов, буржуазные фальсификаторы Аллен и Муратов, Булард, Ленчковский, Сюни и другие в один голос твердят, что английская интервенция в Азербайджане имела своей задачей лишь помешать туркам и германцам захватить Баку, не дать им возможности утвердиться на побережье Каспия, не допустить продвижения Германии и Турции далее на Восток, обезопасить «жемчужину британской короны» — Индию³. Ф. Каземзаде уверяет, что Бакинскому совету в 1918 г. вообще не угрожала опасность британского вторжения⁴.

Для понимания лживости этих утверждений апологетов империализма необходимо обратиться прежде всего к трудам

В. И. Ленина, являющегося основоположником советской историографии Великого Октября. В них даны теоретические и методологические основы изучения истории антисоветской иностранной интервенции. Так, например, события, связанные с интервенцией в Азербайджане, глубоко проанализированы в докладах В. И. Ленина, на заседаниях ВЦИК и Моссовета от 14. V и 29. VII 1918 г. в «Письме американским рабочим», в выступлениях на II Всероссийском съезде коммунистических организаций народов Востока (22. XI 1919 г.), на VII конференции РКП(б) (2. XII 1919 г.), в докладе ВЦИК и СНК VII съезду Советов (5. XII. 1919 г.) и др. В трудах В. И. Ленина была глубоко раскрыта суть интервенции, определены основные этапы ее развития в масштабе всей Советской страны.

Ряд вопросов, связанных с иностранной интервенцией, получил освещение в работах и выступлениях видных партийных и государственных деятелей — С. Т. Шаумяна, Н. Н. Нариманова, С. М. Эфендиева, М. Д. Гусейнова и др. Так, Н. Нариманов в своем письме главе мусаватского правительства разоблачил его как пособника английских оккупантов⁵. С. М. Эфендиев в статье «Конец английской оккупации в Закавказье» анализировал обстановку, сложившуюся в связи с уходом оккупационных войск⁶. В статье М. Д. Гусейнова⁷, использовавшего документы из дипломатической переписки мусаватского правительства с английским командованием, ставился вопрос о целях английской интервенции. В ней говорится о том, что главной задачей англичан в Закавказье было оказание помощи Деникину в борьбе с Советской Россией. Баку был им нужен, прежде всего, как база для снабжения деникинской армии. Антанта свою политику в Закавказье проводила таким образом, чтобы вовлечь буржуазию — националистические правительства Азербайджана и Грузии в борьбу с Советской Россией, установить их военный союз с Деникиным. Приведенные в статье документы говорили о том, что они помогали «добровольческой армии и сами готовились к войне с Советской республикой». Статья М. Д. Гусейнова на конкретных фактах разоблачает антинародную политику мусаватистов, продававших с молотка Азербайджан империалистам.

В деле разоблачения вымыслов буржуазных фальсификаторов значительное место занимают исследования ученых Азербайджана, посвященные проблеме иностранной интервенции, борьбе азербайджанского народа против интервентов и внутренней контрреволюции.

Первые шаги в деле разработки истории иностранной интервенции в Азербайджане были предприняты в 20-х годах. Однако тогда затрагивались лишь вопросы английской интервенции, поставленные в работах А. Попова⁸ и А. Раевского⁹.

В работе А. Попова был использован весьма узкий круг источников. Они сводились лишь к одному фонду Азгосархива — фонду министерства иностранных дел мусаватского правительства. Сам автор отмечал неполноту своей работы вследствие ограниченности материала.

Следует отметить также, что работа Попова по своей форме более походит на публикацию документов, сопровождаемых комментариями автора. Несмотря на это, она имеет несомненный научный интерес. Поповым была предпринята первая попытка освещения

английской интервенции в Закавказье, в частности, в Азербайджане в 1919 г. — начале 1920 г.

В качестве главной цели интервенции Англии в Азербайджане Попов определяет борьбу ее с германо-турецкой коалицией и большевизмом. По его мнению, условием для успеха интервенции не только в Азербайджане, но и в масштабе всего Закавказья являлись межнациональные конфликты. Выступая в роли арбитра, англичане углубляли их и использовали в своих интересах.

Работа Попова дает представление о хозяйничании англичан в Азербайджане, в особенности об их экономической политике в период конца 1918 — начало 1920 г. и о зависимости мусаватского правительства от британского командования. А. Попов характеризует экономическую политику английских интервентов как систему хищнической эксплуатации богатств Азербайджана и всего Закавказья: безудержное выкачивание нефти на нужды оккупантов, неограниченное использование железных дорог, получение от мусаватского правительства денег на содержание оккупационных войск, захват и увоз банковских ценностей.

Рассматривая причины ухода английских войск из Закавказья в 1919 г., Попов в качестве главной из них выделяет необходимость переброски сил в колонию ввиду сложившегося там положения. Наряду с этим отмечается, что в связи с успехами Деникина на севере и покорностью правительств закавказских буржуазных республик обстановка в крае была благоприятной для англичан. Упоминается и такой фактор, как протесты английского пролетариата в отношении антисоветской интервенции. Уход британских войск автор правильно расценивает как смену формы интервенции, так как место командующего оккупационными силами занял глава британской миссии, диктовавший волю империалистов Англии, и в области экономической политики.

Одним из недостатков работы А. Попова является неправильная датировка начала английской интервенции в Азербайджане. Он относит ее ко второй оккупации Баку британскими войсками, т. е. к 17. XI. 1918 г. Он упускает из виду, что английская интервенция фактически началась еще в конце 1917 г. сразу же после победы Великого Октября, а ко времени второй оккупации Баку она уже прошла длительный путь развития.

Значительным шагом в изучении английской интервенции было исследование А. Раевского. Основными источниками послужили материалы бакинских архивов (Азгосархив и Азистпарт).

В монографии Раевского рассматривается не вся история английской интервенции в Азербайджане, а лишь последний ее период: с ноября 1918 и до начала 1920 гг. Основными объектами изучения в ней стали следующие вопросы: цели интервенции, методы господства оккупантов, взаимоотношения их с мусаватским правительством и Деникиным, деятельность мусаватской дипломатической делегации по Парижской мирной конференции 1919 г., экономическая политика англичан в Азербайджане.

По вопросу о целях английской интервенции Раевский подвергает обоснованной критике утверждение Сефа о том, что ее нужно рассматривать как перенесение на территорию Закавказья борьбы между Англией и Германией в период I мировой войны¹⁰. Раевский

отмечал, что такое суждение совпадает с британской официальной версией о появлении английских войск в Закавказье в 1918 г. для предотвращения угрозы Индии со стороны Германии.

Раевский не разделяет мнения Сефа о том, что деятельность англичан в Закавказье не лежала в плане «большой политики» и, что они не стремились к превращению Азербайджана в свою колонию. Характеризуя планы британского империализма, он правильно подчеркивает, что наряду с задачей свержения Советской власти и установления господства над бакинской нефтью, основная цель англичан заключалась в превращении Азербайджана в свою колонию. С этим согласны и другие исследователи, занимавшиеся данным вопросом в 40—50-х гг.

Характеризуя попытку англичан установить свое господство в Азербайджане, Раевский обрисовал типичные для колонизаторов приемы управления. ¹

В центре внимания А. Раевского вопросы экономической политики английских интервентов, их взаимоотношения с мусаватским правительством. По его мнению, главным в этой политике был вопрос о нефти. Основной поток бакинской нефти, направлявшийся всегда на север, был повернут в направлении Батума, что затрудняло хозяйственную жизнь Советской России и ослабляло ее сопротивляемость контрреволюции.

Вместе с тем, Раевский не разделяет взгляд Попова и Гурко-Кряжина¹¹ о том, что в период господства англичан она проявляла большую энергию для максимального вывоза нефти и ее продуктов из Баку, стремилась немедленно использовать их. Считая, что такое мнение значительно упрощает вопрос, Раевский склоняется к мысли, что центр тяжести экономической политики британского командования лежал не в максимальном вывозе нефти, а в овладении бакинской нефтяной промышленностью. Не нефть добытая, а недра — вот что интересовало британский империализм. В качестве других характерных черт экономической политики англичан Раевский выделяет стремление к захвату всех сторон хозяйственной жизни Азербайджана, принцип самооккупаемости их кавказской авантюры, т. е. покрытие расходов на интервенцию за счет ограбления местных ресурсов.

Подытоживая пагубные последствия хищнического хозяйничания англичан, Раевский к главным из них относит: доведение нефтяной промышленности почти до краха из-за искусственного лишения ее рынков; разрушенный морской транспорт; обесценивание денег и лавинообразная эмиссия под влиянием навязанной системы кредитования нефтяной промышленности; 200 млн. руб., взятых по праву «большой дороги»; 30 млн. пудов нефтепродуктов, вывезенных на потребу английского флота, блокировавшего Советскую Россию.

Не лишены интереса некоторые соображения Раевского об отношении англичан к намерению Деникина захватить Баку. Приводя ряд документов, он говорит о том, что англичане, поддерживая Деникина, все же не хотели впустить его в Баку, т. к. оставляли нефть для себя. В этом вопросе он придерживается взгляда, противоположного Гурко-Кряжину, который считал, что перед уходом из Азербайджана англичане готовы были передать Деникину свои позиции. Трактовка Гурко-Кряжина рассматривается Раевским как

отрицание англо-деникинских противоречий. Используя Деникина, как барьер, отгораживающий Закавказье от Советской России, англичане в то же время хотели отгородить от него бакинскую нефть.

В работе Раевского удачно показаны попытки антисоветский блок закавказца 1919 — начала 1920 г. образовать антисоветский блок закавказских буржуазных республик с Деникиным, лживое и лицемерное поведение мусаватского правительства, уверявшего о желании жить в мире с Советской Россией, а на деле помогавшего белогвардейщине.

Одна из глав монографии Раевского посвящена борьбе бакинского пролетариата против английских интервентов и мусаватистов с конца 1918 по август 1919 г. В ней содержится немало интересных фактов, но все они относятся только к открытым, забастовочным выступлениям рабочих Баку. Что касается подпольной работы коммунистов по организации масс на борьбу, то она остается в тени. Не находит отражения и политика английских оккупантов в национальном вопросе.

Отдельные вопросы английской интервенции затрагивались в работах Сурена Шаумяна¹² и Я. Ратгаузера¹³.

Книга Сурена Шаумяна, охватывающая период от победы Февральской революции 1917 г. до сентября 1918 г., т. е. до гибели 26-ти бакинских комиссаров, представляет первую попытку дать общий очерк истории Бакинской коммуны. Хотя в ней не использованы материалы Азистпарта, но зато привлечены некоторые документы из архивов Москвы, а также из личного архива С. Г. Шаумяна. Автор основывается и на своих воспоминаниях, что отчасти придает книге мемуарный характер.

В работе Сурена Шаумяна даются сведения о планах английских интервентов в отношении захвата Баку в 1918 г. Новым по сравнению с предшествующими работами является освещение вопроса об использовании англичанами в качестве агентуры бакинских эсеров, меньшевиков и дашнаков, об их роли в деле подготовки падения Советской власти в тот период.

Монография Я. Ратгаузера «Революция и гражданская война в Баку» имеет более значительную источниковую базу, чем предшествующие. Она основывается на материалах бакинских архивов (архивы Азнефти, АСПС, Азистпарта, Азерб. музея революции) и периодической печати. Изложение событий доводится до конца июля 1918 г. Проводятся в основном те же факты английской интервенции, что и в работе Сурена Шаумяна. Следует отметить ошибочное суждение автора, что опасность Бакинской коммуны со стороны английских интервентов стала угрожать лишь с июля 1918 г. (с. 204). Между тем известно, что уже с весны того же года Денстервиль начал подготавливать нападение на Баку.

В другой работе Ратгаузера¹⁴ использован фонд дипломатической миссии и мусаватского министерства иностранных дел Азгосархива. Хронологические рамки ее: ноябрь 1918 — апрель 1920 г. Здесь мы находим краткую характеристику политики английских интервентов в ноябре—декабре 1918 г. в отношении рабочего движения в Баку, намерение их полностью ликвидировать массовые пролетарские организации, применяя репрессии против них. Кратко упоминается политическая стачка пролетариата Баку в декабре

1918 г., направленная против английских аккупантов и мусаватистов. В работе впервые приводятся интересные данные о численности английских войск в Баку в 1919 г. и агитационной работе большевиков среди них, в частности об организации группы английских коммунистов в Баку.

Таким образом, в течение 20-х годов указанными исследователями было немало сделано по части изучения событий английской интервенции в Азербайджане. Однако следует отметить, что источниковая база их работ была очень ограниченной. Она в основном сводилась к использованию фондов бакинских архивов. Материалы архивов Тбилиси и Москвы еще оставались нетронутыми. К тому же почти не использовались ценные источники на азербайджанском языке.

Что касается турецкой интервенции в Азербайджане, то в работах, вышедших в 20-х годах, она получила некоторое отражение лишь у Сурена Шаумяна и Я. Ратгаузера. Например, Сурен Шаумян приводит факты, связанные с наступлением турецких войск на Баку. Он правильно отмечает, что без помощи турецких интервентов мусаватисты не могли бы бороться против Бакинской коммуны. В его работе приводится ряд документов по вопросу о дипломатических переговорах Советской России с Германией, представлявших попытку Советского правительства таким путем добиться прекращения наступления турок на Баку.

Вопросы турецкой интервенции в названных выше работах Ратгаузера затрагиваются еще слабее. В первой из них не рассматриваются агрессивные планы султанской Турции в отношении Азербайджана и лишь бегло упоминается о наступлении ее войска на Баку. При этом допускается фактическая ошибка. По словам автора, появление турецких войск на азербайджанском фронте относится к 24—25 июня 1918 г. (с. 202), тогда как в действительности они начали действовать с середины того же месяца.

В другой своей работе Ратгаузер коротко характеризует этот период и констатирует полную зависимость мусаватского правительства от командующего оккупационным войском Нурипашы.

Несмотря на то, что указанными авторами были затронуты отдельные аспекты турецкой интервенции в Азербайджане, эта проблема в целом оставалась в тот период неразработанной.

Исследования по проблеме иностранной интервенции в Азербайджане были продолжены в конце 40-х годов. Объектом самостоятельного изучения стала история германо-турецкой интервенции 1918 г. Она получила освещение в двух монографиях Е. А. Токарежевского¹⁵.

Основной источниковой базой указанных исследований Е. А. Токарежевского послужили документы из архивов не только Баку (Партабхив Азерб. филиала ИМЛ, ЦГАОР Азерб. ССР), но и Москвы (ЦГАОР СССР, ЦГАКА, Секретариат Главной редакции истории гражданской войны в СССР) и Тбилиси (Партабхив Груз. филиала ИМЛ, ЦГАОР Груз. ССР). Для разработки данного вопроса впервые был привлечен широкий круг первоисточников на иностранных языках, в частности на немецком, французском, турецком и английском. Если ранее исследователи обычно ограничивались использованием мемуаров Денстервиля, то Е. А. Токарежевским были приведены

данные из книг И. Помянковского, П. Гнёнденбурга, Людендорфа, Цимке, Лерше, Рюсю, Панета.

В исследованиях Е. А. Токаржевского давалась всесторонняя картина турецко-германской интервенции в Азербайджане в 1918 г. и вносилось много нового в освещение вопроса об английской интервенции. В них подчеркивается, что в завоевательных планах Германии и Турции большое место отводилось захвату Азербайджана. При этом проводилась мысль, что, несмотря на свою вассальную зависимость от Германии, султанская Турция активно осуществляла свою агрессивную политику в отношении Азербайджана и всего Закавказья. В этих исследованиях делается попытка научной периодизации турецко-германской интервенции в Азербайджане в 1918 г. и характеризуются различные формы и методы действия интервентов.

В работах Е. А. Токаржевского раскрыта роль бакинских большевиков как организаторов борьбы трудящихся масс против оккупантов, в частности их партийно-политическая работа, деятельность по формированию Кавказского корпуса Красной Армии. По новому ставился автором вопрос о сущности мартовских боев в Баку в 1918 г. как борьбы не только против мусавистов, но и стоявших за ними турецко-германских интервентов. Более обстоятельно и подробно, по сравнению с ранее опубликованными работами, освещается ход военных действий на фронте гражданской войны в Азербайджане летом 1918 г. Анализируя причины падения Бакинской коммуны, Е. А. Токаржевский главной из них считает иностранную военную интервенцию. Автором освещены попытки порабощения Азербайджана германскими и турецкими захватчиками в 1918 г., хозяйничанье оккупантов, освободительная борьба трудящихся Азербайджана под руководством большевиков в период после падения Бакинской коммуны и крах германо-турецкой оккупации. Более обстоятельно, чем в ранее вышедших работах, описывается подрывная деятельность агентуры Денстервиля в лице эсеров, меньшевиков и дашнаков, послужившая одним из важных факторов падения Бакинской коммуны. В монографии Е. А. Токаржевского, опубликованной в 1949 г., впервые в азербайджанской историографии, хотя и бегло, говорится о проявлениях американской экспансии в Азербайджане, в частности о миссиях Таскеса, Хилла и Харборда, приехавших в Баку в 1919 г.

Отдельные вопросы иностранной интервенции получили освещение в неопубликованных докторских диссертациях И. А. Гусейнова¹⁶ и З. М. Ибрагимова¹⁷, а также в некоторых других их работах.

Перу И. А. Гусейнова принадлежат две специальные статьи, посвященные английской интервенции в Азербайджане в 1918 г.¹⁸

Он, привлекая материалы московских архивов (ЦГАОР СССР и ЦГАКА) и мемуары Денстервиля, раскрывает ряд вопросов, связанных с английской интервенцией. Автор пишет о захватнических планах империалистов Англии в отношении Баку, отмечая, что они добивались одновременно двух целей: помешать продвижению немцев и турок на восток и зажать в тиски Советскую Россию, лишив ее крупнейшего источника жидкого топлива. Так им оценивается экспедиция Денстервиля с военной и политической точки зрения.

В статьях И. А. Гусейнова подробно показывается как Денстервиль пуская в ход все средства антисоветской борьбы, установил

тесный контакт с внутренними врагами Советской власти в Баку — эсерами, дашнаками и меньшевиками, подготавливая с их помощью захват города нефти.

Следует отметить, что по своему характеру исследования работы, появившиеся в конце 40-х—50-х годах, представляли большой шаг вперед по сравнению с предыдущими. Использование фондов не только бакинских архивов, но и других городов дало им возможность построить свои труды на более широкой документальной базе, пролить свет на многие неизученные ранее вопросы.

Выгодно отличаясь от работ 20-х годов богатством фактического материала, исследования конца 40-х годов в то же время стали серьезными недостатками, обусловленными влиянием культа личности. В них не находило освещения участие в революционной борьбе ряда видных деятелей большевистской организации Азербайджана, незаконно репрессированных в 1937—1938 гг.

В 50-х—70-х гг., в условиях начавшегося общего подъема советской исторической науки, развития ее в союзных республиках наблюдалось значительное расширение исследований по проблеме истории Великого Октября, иностранной интервенции и гражданской войны.

В Азербайджане в это время публикуется ряд новых интересных исследовательских работ, посвященных этой тематике¹⁹.

В ценной монографии З. Ибрагимова, освещающей борьбу трудящихся Азербайджана в 1917—1918 гг. за установление Советской власти, в качестве одного из важных аспектов находят отражение и вопросы борьбы против иностранной интервенции в период Бакинской коммуны, в частности захватнические планы империалистов Англии и подрывная деятельность их агентуры в Баку.

Вышедшая в 1957 г. новая монография Е. А. Токаржевского отличалась от предыдущих его работ, опубликованных в 1947 и 1949 гг., тем, что те охватывали только события, связанные с турецко-германской и английской интервенциями в 1918 г., в них не ставилась задача освещения всего комплекса вопросов гражданской войны в Азербайджане. Данная же книга представляла собой первый общий очерк истории иностранной интервенции.

В этой монографии, написанной на основе выявления и изучения материалов из ЦГАОР Азерб. ССР, Партархива азербайджанского филиала, ИМЛ, ЦГАОР СССР, ЦГАКА и других архивов, были использованы новые материалы из иностранных источников (мемуары Френча, Маршалла и др.). Автор проследил ход развития иностранной интервенции в 1917—1920 гг. в Азербайджане в целом, показал основные события гражданской войны в регионе, охарактеризовал германскую борьбу бакинского пролетариата и трудящихся масс Азербайджана против интервентов и внутренней контрреволюции, руководящую роль Коммунистической партии в этой борьбе.

Е. А. Токаржевским была разработана научная периодизация событий интервенции в Азербайджане, характеризующие ее 4 основных этапа: прикрытая интервенция в период с ноября 1917 до мая 1918 г.; открытая военная интервенция — с конца мая 1918 по август 1919 г.; возвращение империалистов к методам замаскированной интервенции — с сентября 1919 до конца апреля 1920 г.; организация империалистами антисоветских мятежей и банд на террито-

рии Азербайджанской ССР — с мая 1920 до конца 1921 г.

В монографии Е. А. Токаржевского выясняются социально-экономические, политические и географические факторы, благоприятствовавшие иностранной интервенции в Азербайджане и Закавказье. К ним относятся: нахождение на границе с Ираном и Турцией по близости от Кавказского и Месопотамского фронтов первой мировой войны, отдаленность от Советской России, экономическая отсталость края, многонациональный состав его населения, наличие сильной буржуазно-националистической контрреволюции, инвестиции иностранного капитала в бакинскую нефтяную промышленность, особое место Азербайджана в планах капиталистических держав Запада и превращение его в узел скрещивания их противоречий. Автор приходит к выводу, что Азербайджан, как и все Закавказье, оказался в числе тех частей нашей страны, которые в период гражданской войны были наиболее затронуты событиями иностранной интервенции. Именно здесь велась двойная интервенция, проводившаяся и Антантой и германо-турецким блоком.

Небольшой по объему, но весьма важной по своей научной значимости работе И. А. Гусейнов впервые изучил и осветил вопрос об историческом значении лозунга «Независимый Советский Азербайджан». Он показал, что этот лозунг, выдвинутый азербайджанскими большевиками в 1919 г. в соответствии с ленинской национальной политикой, сыграл огромную роль в сплочении трудящихся масс на борьбу против иностранных интервентов и мусаватского правительства, за власть Советов. В его работе выявляется, что в 1919 г. азербайджанские большевики, учтя уроки 1918 г., встали на правильный путь.

В монографии М. Искендерова, представляющей собою попытку обобщения истории борьбы большевистских организаций Азербайджана за весь период социалистической революции, приводятся интересные факты и документы о работе коммунистов в массах во время английской оккупации.

С начала 50-х годов азербайджанские историки приступают к серьезному изучению вопроса американской интервенции. Выходят работы З. Ибрагимова²⁰, Г. Мадатова²¹, публикуются статьи М. Н. Найделя и Ю. Согомонова²².

Представляя собой первую попытку освещения американской интервенции в Азербайджане, работа З. Ибрагимова ввела в научный обиход ряд новых фактов, в частности по вопросу об агрессивных планах американских империалистов в Азербайджане и Закавказье в целом. Автор приводит данные о миссиях Гаскеля и Харборда, отделений «Американского комитета помощи на Ближнем Востоке» в Азербайджане. Однако, эти сведения все же носили отрывочный характер и не давали цельного представления об американской интервенции в регионе.

События иностранной интервенции, происходившие на территории Нахичеванской области — составной части Азербайджанской ССР, находят обстоятельное освещение в труде Г. А. Мадатова. Источниковедческую базу его составляют не только фонды государственных архивов Азербайджанской ССР, Нахичеванской АССР, Грузии и Армении, Партархив Азербайджанского филиала ИМЛ, но

и архивохранилищ Москвы, в частности Центрального государственного архива Советской Армии.

Г. А. Мадатовым изучена не только англо-американская интервенция в Нахичевани, но и турецкая, раскрыты старания оккупантов разжечь межнациональную вражду, их попытки оторвать край от Азербайджана и всей советской страны, организовать т. н. «Аразскую республику», американское генерал-губернаторство и т. п.

Исследуя вопрос о турецкой интервенции в Нахичевани, Г. А. Мадатов показывает как летом 1918 г. турки при содействии Нахичеванского «национального комитета» во главе с мусаватистами оккупировали эту область. Они стали притеснять местное население, требовали от него уплаты налогов, отбирали и вывозили продовольствие. Для усмирения населения турецкое командование ввело телесные наказания и смертную казнь. Все это вызывало резкое возмущение со стороны азербайджанского населения.

Приведенный в книге Г. А. Мадатова новый документальный материал освещает положение в Нахичевани в конце 1918 и в 1919 г., когда после краха турецкой интервенции Нахичевань оказалась в сфере влияния английских и американских империалистов. До июня 1919 г. там находились английские войска, а затем наблюдалось усиление американской экспансии. Учитывая важное значение Нахичевани в стратегическом отношении, американские империалисты в 1919 г. не скрывали своих стремлений завладеть ею и соседними регионами.

В процессе исследования Г. Мадатова становится ясным, что и после поражения Османской империи в 1 мировой войне турецкая интервенция в Нахичевани продолжалась. В этом регионе был оставлен отряд турецких войск численностью свыше 300 чел. А в феврале 1920 г. турки готовились вновь захватить Нахичевань, но это не удалось. В результате борьбы трудящихся масс, поддержанных XI Красной Армией, здесь 28. VII. 1920 г. победила Советская власть. А после советско-турецкого договора, подписанного в Москве в апреле 1921 г., турецкие войска были окончательно выведены из Нахичеванской области²³.

Изучению вопроса антисоветской экспансии в Азербайджане в 1919—1920 гг. способствовали и документальные материалы, приведенные в упомянутой выше статье М. Найделя и Ю. Согомонова. В ней приводятся дополнительные факты о деятельности американских миссий и т. н. «Комитета помощи» в целях осуществления экспансионистских планов США. Характерно, что американцы взяли в свои руки учреждения, ведавшие учетом и реализацией продовольствия в Баку. Их «Комитет помощи» не столько снабжал население продовольствием, сколько старался по дешевке закупить и вывезти его из Азербайджана. Авторами статьи отмечаются также стремления американских монополий протянуть свои щупальца к бакинской нефтяной промышленности, находившейся тогда в сфере влияния британских империалистов.

Ряд важных аспектов английской интервенции рассмотрен в большом исследовании Дж. Б. Гулиева, посвященном изучению места и значения национального вопроса в борьбе 1918—1920 гг. за победу Советской власти в Азербайджане, роли Коммунистической партии в его разрешении²⁴.

В книге Дж. Б. Гулиева подчеркивается, что английские оккупанты вели себя как хозяева богатств Азербайджана, проводили политику колониального грабежа. Они вывозили все, что только было возможно, в особенности нефть. Являясь марионеткой в руках английского командования, мусаватское правительство шло навстречу всем требованиям оккупантов. Характеризуя мусаватистов как активных пособников оккупантов, Дж. Б. Гулиев в этой связи с полным основанием критикует А. Дубнера и А. Раевского, которые ошибочно считали, будто мусаватское правительство пыталось использовать политическую стачку бакинских рабочих в декабре 1918 г. в своих интересах с целью добиться своего признания английского командования.

Как отмечается в труде Дж. Б. Гулиева, когда в августе 1919 г. оккупационные войска уходили из Азербайджана, мусаватское правительство, страшая народных масс, настойчиво просило английских империалистов оставить их здесь во избежание «нежелательных последствий». Автором раскрыта проводившаяся оккупантами в Азербайджане и во всем закавказском регионе типично колониальная политика в национальном вопросе. В основу ее был положен принцип «разделяй и властвуй». Пользуясь национальной пестротой населения края, они искусственно разжигали межнациональную вражду и раздоры.

В указанной работе отводится значительное место настойчивым попыткам американских империалистов овладеть важнейшими стратегическими пунктами Азербайджана и других частей Закавказья. Приводятся сведения о вывозе американскими агентами из Азербайджана примерно за два месяца (с 31. XII. 1919 г. по 6. III. 1920 г.) свыше 114 тыс. пудов нефтепродуктов.

Для изучения данной проблемы интересна монография К. М. Байрамова²⁵. Заслуга ее автора в том, что он сумел показать роль массовых рабочих организаций Азербайджана, прежде всего бакинской рабочей конференции, которые под руководством большевиков спланировали межнациональный пролетариат Баку на решительный бой с английскими оккупантами и мусаватским правительством. Особенно удачно в этом отношении освещены события, связанные со всеобщими политическими стачками в декабре 1918 г., в мае и августе 1919 г.

Итак, сделанный нами историографический обзор, сравнительный анализ имеющихся работ, позволяет заключить, что основные аспекты проблемы иностранной интервенции в Азербайджане на сегодняшний день серьезно исследованы. Однако это не дает нам право сказать, что работа над ней может считаться вполне достаточной и не требует дальнейшей разработки. Наоборот, остается ряд вопросов, нуждающихся в основательном исследовании. Например, слабее освещен начальный период интервенции, охватывающей ноябрь 1917 — апрель 1918 г., когда империалисты добивались объединения контрреволюционных сил Закавказья, в частности Азербайджана для борьбы против Советской власти. В научном обороте еще недостаточно конкретных фактов, свидетельствующих об усилениях Закавказского комиссариата и Закавказского сейма, направлявшихся интервентами, по части организации борьбы против Советского Баку, ставшего оплотом большевизма в крае.

Для восполнения пробелов, имеющихся в изучении данной проблемы, требуется значительно расширить круг первоисточников, в особенности на турецком и фарсидском языках, которые до сих пор использовались недостаточно. Следует более широко привлечь материалы периодической печати Закавказья 1917—1920 гг. на грузинском и армянском языках.

Введение в научный обиход указанных источников не только даст возможность обогатить работы наших исследователей новым фактическим материалом, но и поможет критике измышлений буржуазных фальсификаторов, искажающих события иностранной интервенции в Азербайджане.

Примечания

¹ История с древнейших времен до наших дней./Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война в СССР (1917—1920 гг.). — М., том VII, 1967; История КПСС./КПСС — организатор победы Великой Октябрьской социалистической революции и обороны Советской республики. — М., том III, 1968; Гражданская война в СССР.—М., 1960; Минц И. И. История Великого Октября.—М., том I—III, 1967—1973 гг.; Спирин Л. М. Классы и партии в гражданской войне в России.—М., 1968; Кузьмин Т. В. Разгром интервентов и белогвардейцев в 1917—1922 гг. — М., 1977; Наумов В. П. Летопись героической борьбы./Советская историография гражданской войны и иностранной интервенции в СССР (1917—1922 гг.—М., 1982 и др.

² Гусейнов Т. Октябрь в Азербайджане. — Баку, 1927; Кулиев М. Враги Октября в Азербайджане (К 40-летию Октября). — Баку, 1927; Шаумян С. Бакинская Коммуна. — Баку, 1927; Ратгаузер Я. А. Революция и гражданская война в Баку, часть I, 1927, его же; Борьба за Советский Азербайджан.—Баку, 1928; Дуйнер А. Д. Бакинский пролетариат в годы революции (1917—1920 гг.). — Баку, 1931; Гусейнов И. А. Большевики — организаторы победы революции в Азербайджане. дисс. докт. истор. наук М., 1947; Ибрагимов З. И. Борьба за установление Советской власти в Азербайджане. — Баку, 1957 (на аз. яз.); Токаревский Е. А. Из истории иностранной интервенции и гражданской войны в Азербайджане. — Баку, 1957; Искендеров М. С. Из истории борьбы Коммунистической партии Азербайджана за победу Советской власти. — Баку, 1958; Мадатов Г. А. Победа Советской власти в Нахичевани и образование Нахичеванской АССР — Баку, 1958 (на аз. яз.); Алимурзов Х. Азербайджанская деревня в период борьбы за подготовку и победу социалистической революции. — Баку, 1960 (на аз. яз.); Рагимов А. Дж. Ликвидация помещичьего землевладения в Азербайджане в 1920 г. — Баку, 1962 (на аз. яз.); Победа Советской власти в Закавказье. — Тбилиси, 1971; Гулиев Дж. Б. Борьба Коммунистической партии за осуществление ленинской национальной политики в Азербайджане. — Баку, 1970; Кочарли Т. К. Исторический поворот в судьбах азербайджанского народа. — Баку, 1980; Азимов Г. С. Бакинская коммуна. — Баку, 1982; Байрамов К. М. Массовые рабочие организации Азербайджана в борьбе за Советскую власть (1918—1920 гг.). — Баку, 1983; Сумбатзаде А. С. Социально-экономические предпосылки победы Советской власти в Азербайджане. — М., 1972 и др.

³ Аллен и Муратов. Кавказское сражение (1920—1921 гг.). — Кембридж, 1953. Булард. Британия и Средний Восток. — Лондон, 1951; Ленковский Дж. Россия и Закавказье в Иране (1918—1948 г.). — Нью-Йорк, 1949, с. 16; Эллис. Закавказский эпизод (1918—1919 гг.). — Лондон, 1963, с. 13.

⁴ Каземзаде Ф. Борьба за Закавказье (1917—1921 гг.). — Нью-Йорк, 1951.

⁵ Газ.: Коммунист., 1920, 16 мая.

⁶ Жизнь национальностей, 1919, 28 сент.

⁷ Гусейнов М. Д. Из недавнего прошлого Закавказья (к истории наших переговоров с Англией. — Газ.: Бак. рабочий, 1924, 19, 23, 24 июня.

⁸ Попов А. Из эпохи английской интервенции в Закавказье. — Пролетарская революция, 1923, № 6, 7, 8, 9.

⁹ Раевский А. Английская интервенция и мусаватское правительство. — Баку, 1928.

¹⁰ Сеф С. Обзор юбилейных исторических изданий Азистпарта ЦК АКП (б) — Большевик Закавказья, 1928, № 1.

¹¹ Там же.

¹² Шаумян Сурен. Бакинская коммуна. — Баку, 1927.

¹³ Ратгаузер Я. Революция и гражданская война в Баку (1917—1918 гг.) — Баку, часть I, 1927; *его же*. Борьба за Советский Азербайджан (К истории апрельского переворота). — Баку, 1928.

¹⁴ Борьба за Советский Азербайджан. — Баку, 1928.

¹⁵ Токаревский Е. А. Бакинские большевики — организаторы борьбы против германо-турецких интервентов в Азербайджане в 1918 г. — Труды Азерб. филиала ИМЛ, 1947, т. VI, с. 213; *его же*. Бакинские большевики — организаторы борьбы против турецко-германских и английских интервентов в Азербайджане в 1918 г. — Труды Азерб. филиала ИМЛ, 1949, т. XV.

¹⁶ Гусейнов И. А. Большевики — организаторы победы пролетарской революции в Азербайджане. Дис., докт. истор. наук. — М., 1947.

¹⁷ Ибрагимов З. И. Борьба за установление Советской власти в Азербайджане в 1917—1918 гг. — Баку, 1948 (на аз. яз.).

¹⁸ Гусейнов И. А. Баку в захватнических планах английских империалистов в 1918 г. — Труды Азерб. филиала ИМЛ, 1949, т. XIII; *его же*. Английские интервенты и их дашнакско-меньшевистско-эсеровская агентура в Баку в 1918 г. — Труды АГУ. — Баку, 1950.

¹⁹ Ибрагимов З. И. Борьба трудящихся Азербайджана за соц. революцию 1917—1918 гг.). — Баку, 1957 (на аз. яз.); Токаревский Е. А. Из истории иностранной интервенции и гражданской войны в Азербайджане. — Баку, 1957; Гусейнов И. А. Историческое значение большевистского лозунга «Независимый Советский Азербайджан». — Уч. зап. АГУ, № 10, 1957; Искендеров М. С. Из истории борьбы Коммунистической партии Азербайджана за победу Советской власти. Баку, 1958.

²⁰ Ибрагимов З. И. Борьба азербайджанского народа против англо-американских интервентов (на аз. яз.). — Баку, 1950.

²¹ Мадатов Г. А. Победа Советской власти в Нахичевани и образование Нахичеванской АССР. — Баку, 1958 (на аз. яз.). Переиздана в 1968 г. на русском языке.

²² Найдель М. И., Согомонов Ю. К истории интервенции США в Закавказье 1917—1921 гг. — История СССР, № 3, 1961.

²³ Мадатов Г. А. Указ. раб., с. 101.

²⁴ Гулиев Дж. Б. Борьба Коммунистической партии за осуществление ленинской национальной политики в Азербайджане. — Баку, 1970.

²⁵ Байрамов К. М. Массовые рабочие организации Азербайджана в борьбе за победу Советской власти (1918—1920). — Баку, 1983.

АЗЕРБАЙДЖАН ССР ЕЛМЛЕР АКАДЕМИЈАСЫНЫН ХӘБЭРЛӘРИ

Тарих, фәлсәфә вә һүгүг серијасы, 1987, № 4

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

Серия истории, философии и права, 1987, № 4

Ф. Г. КӨЧЭРЛИ

БӨЈҮК ОКТЈАБР ВӘ ЈЕНИ ИНСАН: ИДЕАЛ, КЕРЧӘКЛИК ВӘ ПРОБЛЕМЛӘР

Бөјүк Октябр социалист ингилабынын 70 иллијинә һазырлыг һаггында Сов.ИКП МК-нын гәрарында көстәрилдији кими, Октябрын 70 иллији Совет халгынын бөјүк бајрамыдыр, социализмин тарихи наилијјәтләринә бахышдыр. Ејни заманда бу, елә бир зирвәдир ки, кечилмиш јолун јекунларыны вә дәрсләрини, дүнјада баш верән дәјишикликләри, совет чәмијјәтинин инкишафынын индики, сон дәрәчә мүнһүм мәрһәләсиндә онун гаршысында дуран јени вәзифәләри һәммин зирвәдән гијмәтләндирмәк лазым кәләчәкдир.

Октябр ингилабынын наилијјәтләри илә совет чәмијјәти һәјатынын бүтүн чәһәтләринин өз маһијјәтинә көрә ингилаби характерли индики дәјишикликләри арасында үзвә эләгә вардыр.

Октябрын Вәтәни—галиб кәлмиш социализмин илк өлкәси Јени инсан проблеминин һәллинә дә өзүнүн бөјүк вә гијмәтли төһфәсини вермишдир. Социализмин үмүмдүнја тарихи әһәмијјәти олан наилијјәтләриндән бири јени инсанын—социалист шәхсијјәт типинин формалашмасыдыр. Биз буну ифтихарла гејд едирик.

Өлкәмиздә јени инсан 1917-чи илин Октябр күнләриндән башлајараг чәмијјәти ингилаби сурәтдә дәјишдириб јенидән гурмаг просесиндә, илһамлы, јарадычы әмәкдә формалашмыш, чидди имтаһанлардан чыхмыш, шанлы бир јол кечмишдир. О, вәтәнимизин социалист тарихини јарадан милјонлардыр, гәһрәман Совет халгыдыр.

Јени инсанын јетишдирилмәси вә инкишафы саһәсиндә өлкәмиздә зәнкин тәчрүбә топланмышдыр. Чәмијјәтимизин инкишафынын һазыркы мүнһүм дөнүш мәрһәләсиндә биз бу тәчрүбәјә дәнә-дәнә мұрачиәт едирик. һәтта јени инсанын формалашмасы саһәсиндә бурахылан сәһвләрдән вә гүсүрлардан да өјрәнирик. Ачы һәгигәтләри ачыг шәкилдә нәннки етираф едир, ејни заманда төһлилдән кечиририк ки, бир дә онлар тәкрат едилмәсин. Кечмишин дәрсләри бу күнүн, сабаһын, кәләчәјин вәзифәләрини дүзкүн мүәјјәпләшдирмәјин, ајдын тәсәввүр етмәјин васитәләриндәндир.

М. С. Горбачов јолдашын дедији кими, «биз Октябр ингилабындан сонра кечән һәр күнүн гәдрини билмәлијик. Ән ағыр күнләр дә һәдәр кетмәмишдир. Бүтүн бунлар бизим тарихимиздир. Мәкәр социализмин бүнвәрәсини гојмуш, бизә бу күн ирәлиләмәк имканы вермиш нәсилләрә һөрмәтсизлијә јол вермәк олармы? Әлбәттә сәһвләр дә олмушдур, һәтта фәһиләр дә».

«Биз һаһымыз Октябрдан доғулмушуг вә букүнкү чәмијјәтимиз Октябрдан сонракы 70 иллик инкишафын нәтичәсидир».

«70 иллијимиз һаггында, бөјүк халгымыз, онун тарихи, онун һүнәри үчүн ифтихар һисси илә данышмаг лазымдыр».

«Кәлин Октябр һаггында, социализм һаггында, ким олдуғумуз,

һарадан жарандығымыз, ингилаб вә социализмин инкишафы нәтижәсиндә нәләрә һаил олдуғумуз һаггында кур сәслә данышаг»¹.

Јени инсан һаггында марксизм-ленинизм идеалы вә социалист керчәклијимиз.

Марксизм баниләри чәмијјәт һаггында елм јаратмагла һәм дә илк дәфә Инсан проблеминин елми һәллини вердиләр. Онлар сүбүт етдиләр ки, инсан өз маһијјәти етибарилә ичтимаи мүнәсибәтләрин мәчмусудур, инсанын маһијјәтинин ичтимаи мүнәсибәтләр мүнәсир едир. Һәр бир чәмијјәт, һәр бир ичтимаи формасија өзүнәмәхсус шәхсијјәт типни јарадыр. Бу вә ја диқәр шәхсијјәт типни мүнәсир синфин, социал группун, јахуд бүтүн чәмијјәтин ән мүнәсир чәһәтләринин өзүндә чәмләшдирир. Инсанын әсл инсани тәрәғгис һәр шәјдән әввәл ичтимаи мүнәсибәтләрин ағыллы тәшкилиндән асылыдыр. Инсанын социал тәбиәтинин дәјишдирмәк, јәни ону јүз илләр боју истисмарчы чәмијјәтләринин ашыладығы ејбәчәрликләрдән, мәнфиликләрдән хилас етмәк үчүн биринчи нөвбәдә шәрантин өзүнү дәјишдирмәк, «шәранти инсани» етмәк, инсана лајиг әсл шәрант јаратмаг лазымдыр. Ингилаб зәһмәткешләрә јалныз мөвчуд шәранти дәјишдирмәк үчүн дејил, ејни заманда өзләринин дәјишдирмәк үчүн лазымдыр. Күтләви социалист шүүру јаратмаг үчүн «адамларын өзләринин күтләви дәјишмәси лазымдыр, бу исә јалныз әмәли фәалијјәтдә, ингилабда мүмкүндүр»².

Ингилаби мубаризәнин мәғсәди чәмијјәтин һәр бир үзвүнә «өзүнүн инсани тәбиәтинин сәрбәст инкишаф етдирмәк» үчүн лазыми имкан, шәрант јаратмагдыр³. Инсан мәһз ингилаби дәјишдиричи фәалијјәт просесиндә, јәни јени чәмијјәт гуручулуғу просесиндә ичтимаи мүнәсир дәјишдирмәклә өз социал тәбиәтинин дә дәјишдирчәк, өзүнү тарихи просесин субъекти кими дәрк вә тәсдиғ едәчәкдир. Марксизм баниләри ирәличәдән көстәрирдиләр ки, «хүсуси мүлкијјәтин арадан көтүрүлмәси бүтүн инсани һисс вә кејфијјәтләрин там азадлығы» демәк олачагдыр, јалныз социализм, коммунизм кејфијјәтчә јени инсанлар тәрбијә едир, онлар «өз гүввәләринә өзләринин һәртәрәфли инкишаф етмиш габилитетләринин тәтбиг етмәјә имкан верәчәкдир»⁴. Беләликлә, марксизм һәр бир фәрдин там вә азад инкишафыны коммунизм чәмијјәтинин әсас принципи елан етмәклә, һәртәрәфли инкишаф етмиш шәхсијјәт идејасыны конкрет тарихи зәминә гојду, ону һәјата кечирмәјин јолларыны ачыб көстәрди.

Һәмин вахтдан јени инсан һаггында социал идеал арзу вә истәк, кәләчәк чәмијјәтин әхлағи тәләби олмагдан чыхарағ елми сурәтдә әсәсләндирилмыш инама—јени чәмијјәтин гәрарлашмасынын зәрури тәләби олан инама чеврилди. Марксизм сүбүт етди ки, инсанын гүввә, бачарығ, истәдад вә габилитетләринин һәртәрәфли инкишаф етдирмәк, инсан тәбиәтинин зәнқинлијинә һаил олмағ јалныз јүксәк һуманист арзу дејилдир, бу, јени чәмијјәт гуручулуғунун объектив гәнунаујғунлуғу, зәрури тәләбидир. Марксизмин «реал һуманизм» адландырылан инсан консепсијасынын мәркәзиндә мүчәррәд инсан дејил, конкрет инсан—өз тарихини шүүрлу сурәтдә јарадан, өз гүввә вә бачарығыны сәрбәст шәкилдә инкишаф вә тәтбиг етмәк имканы олан јени социалист шәхсијјәт типни дурур. Марксизм баниләри белә бир мүнәсир мүддәаны инандырычы шәкилдә әсәсләндырдылар ки, *һәртәрәфли инкишаф етмиш шәхсијјәт* јетишдирмәк коммунизм ән али мәғсәдидир.

Бу идеал тарихән узун мүддәт әрзиндә социализмин мадди зәмининин јарадылмасы, социал бәрәбәрлијә әсәсләнән јени типли мүнә-

сибәтләрин гәрарлашмасы, үмумијјәтлә, бүтүн социалист ичтимаи мүнәсибәтләр системинин тәкмилләшмәси просеси илә сых әлағәдә һәјата кечирилди.

В. И. Ленин 1902-чи илдә социалист истәһсалынын мәғсәдләриндән сөһбәт ачарағ дејирди ки, социализмин мәғсәди «чәмијјәтин бүтүн үзләринин там рифаһыны вә азад сурәтдә *һәртәрәфли* инкишафыны тәмин етмәкдән ибарәтдир»⁵. Көрүндүјү кими, сөһбәт садәчә оларағ инсанын вачиб еһтијачларынын өдәнилмәсиндән дејил, там рифаһыны (мадди фираванлығла јанашы, ејни заманда инсан үнсијјәтинин зәнқинлијинин) тәмин едилмәсиндән, һәр бир фәрдин һәртәрәфли инкишафындан кедир. В. И. Ленин јазырды ки, коммунизм гуручулуғу *«һәртәрәфли инкишаф етмиш вә һәртәрәфли һазырлығы* олан адамлар јетишдирмәјин гаршыја гојур [5, 361].

Бөјүк Октјабр дүнја тарихинин инкишафында ирәлијә гүдрәтли сычрајыш етди. Әлкәмиз ғыса мүддәт әрзиндә кечмишин һеч бир дөврү илә мугәјисә едилмәз бөјүк тарихи һаилитетләр газанды. Октјабрын гәләбәси инсаны узунәсрлик әсарәтдән, истисмардан, социал зүлмүн бүтүн формаларындан хилас етди, инсанын мәнлик шүүрүндә, өзүнү дәркетмәсиндә бөјүк чеврилишин башланғычы олду. Октјабр зәһмәткешләрә, В. И. Лениннин јаздығы кими, «јүз илләр боју өзкәләр үчүн мәчбури ишләдикдән сонра илк дәфә оларағ *өз үчүн ишләмәк*, һәм дә ән јени техниканын вә мәдәнијјәтин бүтүн һаилитетләринә әсәсләнарағ ишләмәк» имканы верди⁶.

Октјабр, социализм әмәјин мәзмүнүн вә характеринин көклү сурәтдә дәјишдирмәклә әмәјин социал әһәмијјәтинин јүксәлтди, әмәјә јени мүнәсибәт јаратды, зәһмәт адамларынын чәмијјәтдә мөвгејини, чәмијјәтә мүнәсибәтинин, дөјәрлилик ориентасијасынын, әхлағи гәјәсинин дәјишдирди. Зәһмәт адамынын чәмијјәтин азад вә шүүрлу гуручулуғуна чеврилди, әлкәнин вә дөвләтин иларә олунмасына чәлб етди. Октјабр әмәјә јүксәлдиб әсас ичтимаи фәалијјәт сәһәсинә чевирмәклә азад әмәк дөврү јаратды. Азад вә илһамлы әмәк инсанын јарадычылығ енерјисинин түкәнмәз мәнбәјин, социал тәрәғгини сурәтләндирмәјин әсасы олду. М. С. Горбачовун сөзләрилә десәк, *дүнја тарихиндә илк дәфә оларағ әмәк адамы онин мәнәфеји вә еһтијачлары дөвләтин сисјәтинин мәркәзинә гојилди*.

Октјабр шәхсијјәтин һүгүг вә азадлығларынын, бәрәбәрлијин вә әләләтин бәрғәрар едилмәсинин јени мәрһәләсини ачды⁷, инсанын инсанлығ дәјәғәтини јүксәлтди.

Азад әмәк инсанын бир шәхсијјәт кими өзүнү тәсдиғ, өз имқанларынын үзә чыхартмағ вә инкишаф етдирмәк вәситәсинә чеврилди. Октјабр, социализм адамларын ичтимаи сәрвәт, инсан дәјәғәти һаггындакы тәсәввүрләринин дәјишдирди. Социализм чәмијјәтиндә инсан вә онун һәртәрәфли инкишафы әсас сәрвәт олду. Социализм елан етди ки, инсанын дәјәғәт өлчүсү әмлак, синфи вә милли мәнсүбијјәт дејил, чәмијјәт хејринә онун ичтимаи фәйдалы әмәјидир, һәр бир кәсин үмүми ишә әмәк төһфәсидир (әмәк төһфәси олмалыдыр).

Инсанын өз социал дәјәринин, өз дәјәғәтинин, чәмијјәтлә јерини вә мөвгејини дүзкүн дәрк етмәси, баша дүшмәси онун бир шәхсијјәт кими јетишмәсинин мүнәсир шәртләриндәндир. Беләликлә, гәдим философларын, мәшһур «Өзүн-өзүнү дәрк ет!» мүдриқ кәламы социализм шәрантиндә јени вә даһа јүксәк мәна кәсб етди,

Сосиализм чәмијјәтиндә инсан өз габилијјәтини, кејфијјәтләрини мәһз әмәк фәалијјәтиндә нүмајиш етдирир. О, шәхсијјәт кими әмәкдә формалашыр. Ахы, истисмардан азад әмәк инсанын әгл, гүввә вә ира-дәсинин, мә'нәви гүдрәт вә көзәллијинин ән жүксәк тәзаһүрүдүр. Ин-сана лајиг һәјат шәранти јаратмағын биринчи шәртидир.

Өлкәмизин 70 иллик тәчрүбәсиндә субут едилди ки, Октјабр күтләләрин јарадычы гүввәсини әсарәтдән гуртармагла онларын гүд-рәтли мә'нәви потенциалыны һәрәкәтә кәтирдн, халгы мүстәгил тарихи јарадычылыға галдырды. Чәмијјәтин һәр бир үзвү үчүн кениш мә'нәви инкишаф имканлары ачды, инсанын габилијјәтинин чичәкләнмәси үчүн шәрант јаратды.

Беләликлә, Октјабрын чәтин вә унутулмаз күнләриндә, ингилаб вә вәтәндаш мүһарибәси аловлары шәрантиндә өлкәмиздә јени инсан фор-малашмаға башлады.

Сосиализмин дүшмәнләри инсан тәбиәтини дәјишдирмәгин мүмкүн олмамасы барәдә һәлә о вахт мүхтәлиф пејғәмбәрликләр едир, сосиа-лизм гуручулуғу вәзифәләрини, о чүмләдән јени инсан јетишдирмәји коммунистләрин, болшевикләрин гејри-реал хәјалы адландырылдылар. Лакин сосиализм гуручулуғу тәчрүбәси инсан тәбиәтинин дәјишмәз-лији, хусуси мүлкијјәтчилик психолокијасынын өзәли вә әбәди олмасы барәдә елмдән узаг һәр чүр идеалист бахышлары, үјдүрмалары тама-милә алт-үст етди. Доғрудүр, инсанын сосиал симасыны дәјишдирмәк вә јени инсан јетишдирмәк сосиализм гүрүчүлүғүнүн ән мүрәккәб проб-лемләриндән олмушдүр. В. И. Ленин 1918-чи илдә П. А. Кропоткин илә сөһбәтиндә јени дүня гуручулуғу вәзифәләриндән данышараг де-јирди ки, инсанлары дәјишдирмәк бу саһәдә ән чәтин вә мүрәккәб вә-зифәләрдәндир.

Сөһбәт, әлбәттә, биринчи нөвбәдә капитализм чәмијјәтиндә, хусу-си мүлкијјәтин ағалығы шәрантиндә јетишмиш адамлары јенидән тәр-бијә едиб, сосиалист шәхсијјәтә чевирмәклән кедирди. Јени инсанын формалашмасы автоном просес олмамышдыр. О, сосиализм гүрүчүлү-ғүнүн мүһүм тәркиб һиссәси кими бу просеслә сых әлағәли кетмишдир.

Совет чәмијјәтинин инкишафынын һәр бир конкрет тарихи мәрһә-ләси јени инсанын формалашмасы үчүн мәрһүллар гүввәләрин, ичтимаи мүнәсибәтләрин јеткинлик сәвнiiәсинә, хусусијјәтләринә үйғүн олараг шәрант јаратмыш, ејни заманда она мәһз бу сәвнiiјјә уйғүн олараг тәләбләр гојмушдүр.

Јени инсанын формалашмасы просесинин диалектикасы беләдир: Сосиализм јени инсанын тәшәккүлүнү нәинки зәрүри едир, нәзәрдә тутур, һәм дә она чәмијјәтин мадди вә мә'нәви имканларындан асылы олараг шәрант јарадыр. Јени инсан јени итгисади вә снiаси систем илә бирликдә, сосиалист һәјат тәрзинин, сосиалист мә'нәви сәрвәтләри-нин гәдрәләнмәси вә инкишафы илә бирләклә јетишир, инкишаф едир. Објектив сосиалист шәрант јени инсанын јеткинлик дәрәжәсини, онун инкишафынын миғiасыны, хусусијјәтини мвәiiән едир. Одун ки, јени инсан—Совет адамы демәк олар, чәмијјәтимизин мүхтә-лиф тарихи мәрһәләсиндә сосиализм гүрүчүлүғу наидијјәтләринин умуми кәстәричиси кими чыхыш едир. Өлкәдә баш верән ингилаби дә-јишикликләрин башлыча хусусијјәтләри өзүнүн умумиләндирилмәсини ифаләсини јени инсанла тапыр. Башга сөздә, јени инсан сосиализмин һуманист тәбиәтини, тарихи үстүнлүкләрини өзүндә чәмләшдирәрәк формалашыр,

Әлбәттә, сосиалист истеһсалы, сосиалист ичтимаи мүнәсибәтләри инсанларда бирдән-бирә, автоматик олараг сосиалист шууру, комму-нист мә'нәвијјәти вә әхлагы јаратмыш вә јарада билмәз. Инсанын мә'-нәви аләмини дәјишдирмәк мүрәккәб, зиддијјәтли вә өз чәтинликләри олан просесдир. Мә'нәви аләмин дәјишдирилмәси дедикдә, сөһбәт бир-бирилә гаршылыгыла әлағәси олан һадисәләрдән-инсанын дүнякөрүшү-нү, идеалыны, инамыны, һәјат мөвгејини, мәнәфеләрини вә тәләбатла-рыны, һисс вә емосијалар аләмини әсаслы сурәтдә дәјишдирмәклән, мә'нәвијјәтчә зәнкин, саф, тәмиз әхлаглы, сосиал фәал сосиалист шәх-сијјәт типн јетишдирмәклән кедир. Бу саһәдә партијанын, чәмијјәтин идеја-тәрбијә иши илә јанашы, инсанын мадди вә мә'нәви сәрвәтләр јарадылмасында, ичтимаи мүнәсибәтләрин мүхтәлиф саһәләриндә фә-ал иштиракы мүһүм, һәтта дејә биләрик башлыча, мүәјјәнедичи рол ојнајыр. Мадди дәјишдиричи фәалијјәт мә'нәви дәјишмәни, чәмијјәт үзвләринин шууру вә мә'нәви аләминин, әхлаг вә психолокијасынын јениләшмәсини шәртләндирир. Һәр бир инсан бу вә ја дикәр әгидәјә өз пркатик тәчрүбәси, конкрет сосиал-психоложи шәрант васитәсилә јијәләнир. Инсанда јени кејфијјәтләр тәдричән топлашыр вә сон нә-тичәдә ону сосиалист шәхсијјәтә чевирир. Лакин бу просес һеч дә асан, рәван шәкилдә, зиддијјәтсиз кетмир. Диалектик зиддијјәтләрин важтында ашкара чыхарылыб һәлл едилмәси јени инсанын форма-лашмасына билаваситә көмәк едир.

Јени инсан дедикдә, ону һеч дә чәмијјәтин тарихи инкишафда әлдә етдији мүсбәт мә'нәви сәрвәтләрин статик мәчмусу, јахуд синте-зи, бирдәфәлик формалашан вә дәјишмәз һадисә кими дүшүнмәк сәһв оларды. Јени инсан заманла әлағәли дәјишән, динамик һадисәдир. Сосиализм илә јени инсан да инкишаф едир, јени инсан һаггында ан-лајыш өзү зәнкипләшир, заман инсанын өзүнә кетдикчә даһа жүксәк тәләбләр гојур. Јени инсан, совет адамларынын һәр бир нәсли мәһз өзүнүн, јәни конкрет тарихи шәрантин гаршыја гојдуғу әсас вәзифә-сини һәлл едир. Одун ки, јени инсан дедикдә биз һансыса «орта статик» бир модел дејил, биринчи нөвбәдә шәхсијјәтин сосиалист кејфијјәт мүәјјәнлијини, чәмијјәтин инкишафы вә гаршыја гојдуғу вәзифәләрә әлағәдә олараг тәкмилләшән, инкишаф едән инсаны нәзәрдә тутуруғ.

Тәһлил кәстәри ки, Октјабр илә башланан ингилаби дәјишиклик-ләр, биринчи нөвбәдә адамларын дүнякөрүшүндә, чәмијјәтә вә өз-ләринә мүнәсибәтдә көклү дәјишикликләрин әсасы олду. Сосиалист мүлкијјәти шәхси вә ичтимаи мәнәфеләр арасында антогонизми ара-дан галдырмаг, шәхси, коллектив вә ичтимаи мәнәфеләри аһәнкдар су-рәтдә әлағәләндирмәк үчүн објектив шәрант, зәмин јаратды.

Јени әмәк шәранти, әмәјин сосиалистчәсинә тәшкили инсанларын психолокијасына, мә'нәви аләмнин инкишафына күчлү тә'сир кәстә-рәрәк онларда сосиалист ишкүзарлығы, ичрачылыг, интизам, тәшәб-бүскарлыг, чәмијјәт гаршысында мәс'улијјәт һисси кими кејфијјәтлә-рин формалашмасында, совет характеринин јаранмасы вә мөһкәмлән-мәсиндә мүһүм рол ојнады. Октјабр илә башланан ингилаби дәјишик-ликләр чәмијјәтин мә'нәви һәјатында бөјүк ингилаби тәмизләјичи иш көрдү. Узун әсәрләр боју хусуси мүлкијјәтин ашыладығы фәрдијјәт-чилији, худпәсәндији, гаршылыгыла рәғабәти коллективчилик, шәхси вә ичтимаи мәнәфеләрин аһәнкдар әлағәси; пула пәрәстиши, «инсан инсанын чанаварыдыр» принципинә әсасланан буржуа әхлаг нормала-

рыны социалист гуманизми, жолдашылыг, достлуг, гаршылыгы көмөк принциптери; Мешшан истекчылдыгы эввали-рунижесини, ачкөзлүк инсанын лэягетинэ һөрмөт, жарычылыгы, эмөкдашылыгы принциптери эвэз етмэжэ башлады. Чөмижэтдэ јени, жүксөк эхлаг нормалары гэрарлашды вэ дэрин көк салды. Октябрын ингилаби гуманизминин бөјүк мәнасы, жарычы пафосу да елэ бундадыр.

Милјонларла совет адамы һазырда олдуғундан даһа ағыр вэ чөтүн бир шөрантдэ чөмижэтимизин бу күнүнүн, кэлэчөјинин мөһкөм фундаментини, өлкөнин нөһөнк гүввэлэрини јаратды.

Илк бешиликлэрин бүтүн дүнјаја сөс салаң нөһөнк тикинтилэри вэ гуручулуг пафосу эслиндэ јени инсанын, өзүнү тарихи просесин шүүрлү жарычысы кими дөрк едөн инсанын доғулушундан хөбөр верирди. Өлкөнин социализм гуручулуғунда газандыгы мисилсиз наилијјэтлэрин архасында јени чөмижэтин жарычысы Совет адамы, Совет халгы дурур. Милјонлар јени чөмижэт гуручулуғунда социалист Вөтөнинин мүдафиесиндэ мисилсиз гөһрөманлыгы, өлмөз эбэди һүнөр нүмајиш етдирдилэр. Бөјүк Вөтөн мүһарибөси ичтимаи, сијаси гурулушумуз үчүн эн чидди сынаг олдуғу кими, совет адамлары үчүн дэ мөрдлик, вөтөпөрвөрлик, мәтинлик сынагы олду. Социализмин тәрбијэ едиб јетишдирдији јени инсан, Совет адамы тарихи сынагдан шөрөфлэ чыхды. Марксизм-ленинизм идејалары илэ руһланан совет адамлары јени чөмижэт гуручулуғунун бүтүн мөһөлөлэриндэ унутулмаз рөшадөт көстөрмиш вэ көстөрирлэр.

Өлкөмизин эмөк салнамәси јени инсанын, мөһкөм инамлы, фәал, жарычы, јени чөмижэт гуручуларынын формалашмасы вэ инкишафынын салнамәсидир. Буну да хатырлајаг ки, бир нәслин һөјаты эрзиндэ өлкөмиз узун әсрлик керилијэ сон гојмагла итисадијјат вэ мәдәнијјэтин эн жүксөк сәвијјесинэ галхмыш, нөһөнк елми-техники, интеллектуал потенциал, бөјүк мәнави сәрвөтләр јаратмышдыр.

Реал социализм бу күн социал тәрәггинин эн жүксөк сәвијјесинин тәчәссүмүдүр. Өлкөмиздэ гурулмуш социализм, онун нөһөнк мадди вэ мәнави потенциалы халгын ингилаби жарычылыгынын эн бөјүк абидәсидир. Бу абидәнин жүксәлдилмәсиндэ совет адамларынын бүтүн нәсиллэри фәал иштирак етмиш, өз үзәрлэринэ дүшөн вәзифәни ләјәгәтлэ јеринэ јетирмишләр.

Өлкөмизин тарихи тәчрүбәси көстөрир ки, Октябр кениш зөһмөткеш күтлэлэри мүстәгил тарихи жарычылыға галдырмагла өлкөнин ичтимаи инкишаф сүрәтини дәјишдириб она јени сүрәт верди вэ парлаг шәкилдэ сүбүт етди ки, социализмин тәрәгги имканлары түкәнмәздир.

Өлкөмизин гыса тарихи мүддәт эрзиндэ газандыгы бөјүк наилијјәтләр бу күн, Октябрын 70 иллији јубилеји күнүндэ даһа ајдын көрүнүр. Һәмин наилијјәтләрден эн башлычасы јени инсандыр.

Марксизм-ленинизм банилэринин социалист шәхсијјәти һаггында узагкөрәнликлэ сөјләдиклэри вэ елми шәкилдэ әсәсландырдыглары фикир илк дәфә Октябрын вөтөниндэ, реал социализмин тәчрүбәсиндэ һәгигәтә чеврилмишдир. Реал социализмин тәчрүбәси инсаны эн жүксөк сәрвәт елан едөн марксист гуманизмин һөјатилијини вэ күчүнү јалныз нәзәријјәдә дејил, ејни заманда социал практикада инандырычы шәкилдэ сүбүт едир.

Ленинчи ингилабчыларын, гөһрөман фәһлә синфинин көзәл мәнави сифәтлэри, социалист һөјат тәрзинин јаратдыгы жүксөк эхлаг сәрвөтләр јени инсанын характеринин әсасы олду. Јени инсан дедикдә биз биринчи нөвбәдә өлкөсинин саһиби олмуш инсаны, өзүнүн шүүрлулуғу, идеја инамы, әмәјә, чөмијјәтә, ичтимаи мүлкијјәтә социалист мүнасибәтилэ фәргләнән инсаны нәзәрдә тутуруг. Онун давранышыны чөмијјәтимиздә гэрарлашмыш мәнави сәрвөтләр, коммунист эхлаг принцип вэ нормалары мүәјјән едир. Јени инсан ардычыл вөтөпөрвөр вэ бејнәлмиләлчидир, социал әдаләтин тәнтәнәси уғрунда дөнмәз мүбариздир. О, коммунизм гуручулуғу кими нөһөнк вэ мүрәккәб бир просесин апарычы гүввәсидир. Јени чөмијјәт гуручулуғу просесиндә Совет адамларында вөтөндашылыгы ләјәгәти һисси, Совет вөтөнинэ ифтихар һисси формалашмышдыр. Бу һисс мисилсиз эхлаг сәрвәт олмагла чөмијјәтин шәхсијјәт гаршысында гојдуғу жүксөк идеја-сијаси вэ эхлаг тәләблэрин гајнагы кими чыхыш едир. Бу һисс инсаны бөјүк, фәал жарычылыға руһландырыр.

Јени инсан зәманәмизин реаллыгыдыр. О, Октябрын ишини, идејаларыны бу күн инамла давам етдирир, даһа мүрәккәб вәзифәлэри һәлл едир. Јени инсан—јенидөнгурманын әсас апарычы гүввәсидир.

Јени инсан зәманәмизин реаллыгыдыр, лакин бу, һеч дэ јени инсанын формалашмасы илэ әлағәдар олан бүтүн проблемлэрин тамамылэ һәлл едилмәси демөк дејилдир. Јени инсанын формалашмасы вэ инкишаф просеси давам едир. Нәзәрә алмаг ләзымдыр ки, јени инсанын формалашмасы чөмијјәтимизин социал-игтисади, мәдәни инкишафы илэ үзви вәһдәтдә кетмишдир. Биз бу саһәдәки наилијјәтлэри биринчи нөвбәдә бу күнүн жүксөк тәләблэри, һәмчинин јени инсан һаггында идеалымыз бахымындан гијмәтләндирмәлијик. Социал практика, һөјат сүрәтлэ ирәлиләјир вэ адамларын өзлэринэ даһа жүксөк тәләбләр гојур. Бу күн сөһбәт коммунизмә доғру инкишафымызын гаршыја гојдуғу јени вәзифәлэри, елми тәрәггинин даһа мүрәккәб вәзифәлэрини мүвәффегијјәтлэ һәлл етмәји бачаран инсандан кедир. Сөһбәт һәр бир Совет адамына садәчә олараг һәр һансы јени мүсбәт кејфијјәт ашыламагдан дејил, һәм дэ социалист һөјат тәрзинин антиподларынын, социалист керчәклијимиз илэ бир араја сығмајан мәнфиликлэрин чөмијјәтимиздән бүтүнлүклэ силиниб атылмасындан кедир.

Јени инсанын формалашмасы тарихи һәгигәтдир. Лакин бу һеч дэ чөмијјәт үзвлэринин һамысынын социалист шәхсијјәт кими тәрбијэ олуруб јетишмәси демөк дејилдир.

Совет адамлары ичәрсиндә ичтимаи фәјдалы әмәјә хор бахан вэ зөһмәтсиз кәлирлэ јашајан түфејиләр, социалист мүлкијјәтини оғурлајанлар, әлиәјри, рүшвәтхор, вәзифәсиндән шәхси мәнфәәт үчүн суи-истифадә едән, әшјабазлыгы «хәстәлијинә» тутулан, истекчылдыгы, фәрдијјәтчилик психолокијасы илэ јашајан, бир сөзлә, социалист һөјат тәрзи норма вэ принциптерини мүхтәлиф шәкилдә позан адамлар һәлә хејли чохдүр. Беләлэринин идеја-мәнави кејфијјәтлэри социализмин тәбиәтинэ јабанчы олмагла, чөмијјәтин социалист шәхсијјәт идеалы илэ бир ајаға сығышмыр. Онлар инкишафымыза чидди әнкәл төрәдирләр. Чөмијјәтимиздә һәлә бүрократлар, мәнсәпәрәстләр, башгаларынын тәләинә биканә мүнасибәт бәсләјән вэ беләликлэ, Совет адамынын адына, ләјәгәтинә ләкә саланлар да вардыр. Кечмишин галыглары мәишәтдә, инсанларарасы мүнасибәтләрдә башга шәкилләрдә

дә (икнүзлүлүк, жалтаглыг, дөвләти алдатмаг, һиңлә вә ријакарлыг, шә-
рәф вә ләјагәти пула мүбадилә етмәк, вәзифә алмаг үчүн мин бир чилдә
кормәк, нечә дејәрләр, «кичилә-кичилә бөјүмәк», протексijaчылыг,
јерличилик кими мәнфи сифәтләр) өзүнү көстәрир. Чәмијјәтимиздә елми
материализм дүнјакөрүшү һөкмран олдуғу һалда, диндарлар да чох-
дур.

Бу мәнфиликләри, зиддијјәтләри јалныз кечмишин галыглары ад-
ландырмаг дүзкүн дејилдир. Сосиализмдә зиддијјәтләр проблемини
јалныз кечмишин «гара ләкәләринә» гаршы мүбаризәјә мүнчәр етмәк
олмаз. Сов.ИКП XXVII гурултајынын, МК-нын апрел (1985-чи ил) вә
ондан сонракы пленумларынын материалларында, партијамызын ди-
кәр сәнәдләриндә ачыг көстәрилдији кими, сосиализмин тарихи јалныз
гәләбәләр, тарихи наилијјәтләр дејилдир, бу саһәдә ејни заманда зид-
дијјәтләр, сәһвләр вә нөгсанлар да олмушдур. Сов.ИКП МК-нын Окт-
јабрын 70 иллији илә әләғәдар Совет халгына мүрачиәтиндә дејилир:
«Јени чәмијјәт гуручулуғунун Ленин принципләриндән вә методларын-
дан кәнара чыхмаг, сосиалист ганунчулуғу, партијада вә чәмијјәтдә
демократик һәјат нормаларыны позмаг һаллары, волјунтарист сәһв-
ләр, тәфәккүрдә еһкамчылыг, әмәли фәалијјәтдә әталәт бизә баһа
отурмушдур». М. С. Горбачов јолдашын сөзләрилә десәк, 70—80-чи
илләрдә өлкә ирәлиләјиш сүрәтини итирмәјә башламышды, чәтинлик-
ләр вә һәлләдилмәмиш проблемләр јығылмаға башламышды, дүргүн-
луг һаллары вә сосиализмә јабанчы олан башга һаллар мејдана кәл-
мишди. Бүтүн бунлар иғтисадијјатда, сосиал вә мәнәви саһәләрдә дә
чидди сурәтдә өзүнү көстәрирди.

Сосиализмә јабанчы һаллар чәмијјәтин мәнәви һәјатына, јени
инсанын тәрбијәсинә зәрәрли тәсир көстәрмәклә, әхлаги ерозија ја-
радырды. Доғрудур, мөһкәм сijaси идејалы, мәнән принципнал адам-
лар ән чәтин шәраитдә белә өз принципләриндән, көрүшләриндән дөн-
мәмишләр. Бунунла белә 30-чу илләрдә чәмијјәтдә демократик норма-
ларын кобудчасына позулмасы, партија вә совет кадрларына әсассыз
диван тутулмасы вә шәхсијјәтә пәрәстиш илә әләғәдар диқәр ганун-
сузлуглар адамларда горху һисси јаратмыш, јарадычы тәшәббүсү
боғмуш, бир сыра һалларда ингилаби вә сосиал идеалымыза инамы
зәифләтмишдир.

Сов.ИКП МК јанвар (1987-чи ил) пленумунда дејилдији кими,
70—80-чи илләрдә чәмијјәтә рәһбәрликдә бурахылан чидди сәһвләр
сосиал коррозия һаллары, бюрократик рәһбәрлик методу, әмәјә көрә
бөлкү, сосиал әдаләт принципләринин позулмасы вә с. «Чәмијјәтин
мәнәви әһвали-руһијјәсинә мәнфи тәсир көстәрирди, халгымыза һә-
мишә хас олан вә бизим фәхр етдијимиз, үлви мәнәви немәтләри-иде-
ја инамыны, әмәк чошғунлуғуну, совет вәтәнпәрвәрлијини санки һисс
едилмәдән зәифләдирди.

Ичтимаи ишләрә марағын азалмасы, мәнәвијјәтсызлыг вә инам-
сызлыг тәзаһүрләри, әмәјин мәнәви стимулларынын ролунун ашағы
дүшмәси бунун лабүд нәтичәси олмушдур. Һәјатын мәгсәдини мадди
фираванлылыгдә, һәр чүр васитәләрлә газанч әлдә етмәклә көрән
адамларын, о чүмләдән кәнчләрин сајы артырды»⁷. Пленум гејд етди
ки, ганунлара лагејд мүнәсибәт, көздән пәрдә асмаг һаллары вә рүшвәт-
хорлуг, јалтаглыға, наггаллыға рәвач верилмәси чәмијјәтдә мәнәви

мүһитә сарсыдычы тәсир көстәрирди. Адамлара, онларын һәјат вә
шәраитинә, сосиал өвгатына һәгиги гајғы чох вахт сijaси ојунбазлыг-
ла, тәлтифләрин, адларын, мұкафатларын күтләви сурәтдә пајланмасы
илә әвәз едилдирди.

Доғрудур, бу тәһрифләр вә деформасия һаллары сосиализмин
тәбиәтиндән ирәли кәлмәмиш, онун маһијјәтини дәјишдирмәмишдир.
Бунунла белә, чәмијјәтин мәнәви һәјатына, әхлаги мүһитә, инсанла-
рын тәрбијәси ишинә өз зәрәрли тәсирини көстәрмишдир. Партијамыз
мәнфиликләри кизләтмир, әксинә, онлар барәдә ачыг данышыр, чәмиј-
јәтдәки мәнфиликләрә гаршы гәти, барышмаз мүбаризә апарыр.

Сосиалист һәјат тәрзинин антиподларына гаршы мүбаризә чәмиј-
јәтин мәнәви сағламлығы, инсанын ләјагәти, учалығы вә шәрәфи үғ-
рунда мүбаризә демәкдир. Идеја дүшмәнләримиз сосиализми нүфүз-
дан салмаг үчүн чәмијјәтимиздә мүшаһидә едилән нөгсанлары, чәтин-
ликләри шиширди, онлары өз чиркин мәгсәдләринә үйғүн шәкилдә
мәналандыраг јени инсан идеалы илә реал совет керчәклини ара-
сында дәрин зиддијјәт олмасы барәдә мүхтәлиф үйдүмалар јәһүлар.
Һәјат исә бу үйдүмалары гәти шәкилдә рәдд едир. Совет адамы јени
инсан идеалынын реал тәчәссүмү олмагла өзүнүн үстнүкләрини бүтүн
дүниа гаршысында нүмајиш етдирмиш вә етдирир.

Бунунла јанашы, биз јени инсанлан сәһбәт ачдыгла, әввәла,
В. И. Ленинин белә бир көстәришини нәзәр алырыг ки, хырда бүр-
жуа, хусуси мүлкијјәтчилик психолокијасы, мејлләри үзүн мүддәт ја-
шајыр, онлары тез вә бирдән бирә ләғв етмәк мүмкүн дејилдир, онлар
нәсилләрдән нәсилләрә өтүрүлә билир. Одур ки, кечмишин галыгла-
на вә чәмијјәтимиздә адамларын тәрбијәси саһәсиндә тәсалүф едилән
диқәр мәнфи һаллара, нөгсанлара гаршы мүбаризә, елә јени инсан
вә онун инкишафы үғрунда мүбаризәдир. Диқәр тәрәфдән үнүтмаг
олмаз ки, чәмијјәтимизин һәр бир јени мәрһәләси, инсана даһа јүксәк
тәләбләр гојур. Инкишафымызын мүасир мәрһәләси чәмијјәтин бүтүн
үзвләринин сосиалист шәхсијјәт кими формалашмасы, шәхсијјәтин
аһәнқдар вә һәртәрәфли инкишафы проблеминин һәлли үчүн даһа ке-
ниш имкан верир, даһа әлвәдишли шәраит јарадыр.

Јени инсанын формалашмасында вә инкишафында јени мәрһәлә.
Совет чәмијјәти кејфијјәтчә јени мәрһәләјә, сосиализми даһа ла так-
милләшдирмәк, сосиал-иғтисади инкишафы гәти шәкилдә сүрәтлән-
дирмәк мәрһәләсинә дахил олмушдур. Бу мәрһәлә мәһсулдар гүврә-
ләрин вә истеһсал мүнәсибәтләринин инкишафында, чәмијјәтин иғти-
сади вә мәнәви һәјатында дәрин дәјишикликләр едилмәсини, һәјатын
бүтүн саһәләринин сосиализм әсасында јенидән гурулмасыны нәзәр-
дә тутур.

Чәмијјәтимизин мүасир дөнүш мәрһәләси јениләнғүрманы тәхирә-
салынмаз бир вәзифә, објектив зәрүрәт кими ирәли сүрүр. Јенидән-
ғүрма сосиализмин әсас, көклү принципләрини даһа ла мөһкәмләндир-
мәјә вә инкишаф етдирмәјә, гүрүлүшүмүзүн чох бөйүк имканларынч
тамамила үзә чыхартмаға, онун нәһәнк потенциалындан даһа сәмәрә-
ли истифадә етмәјә, бир сөзлә, сосиализмин һуманист характерини ән
долғун шәкилдә нүмајиш етдирмәјә јөнәлдилмиш тәдбирди. Јенидән-
ғүрма Октјабрын башладығы бөјүк ишин билаваситә давамыдыр.

Совет чәмијјәтинин масир мәрһәләсини биз һәм дә јени инсан
проблеминин һәллиндә кејфијјәтчә јени, мүһүм мәрһәлә адландыра

биләрик. Чәмијјәтин мә'нәви сағламлыгы, үмумијјәтлә, мә'нәви-әхлаги проблемлар бу күн сосиал-игтисади инкишафы сүр'әтләндирмәјин, халгын нәһәнк интеллектуал гүввәләрини һәрәкәтә кәтириб даһа там истифада етмәјин зәрури шәрти кими олдуғча мүнһүм әһәмијјәт кәсб едир. Ахы, ичтимаи һәјатын бүтүн саһәләрини эһатә едән јенидәнгурма, һәр шејдән әввәл, адамларын өзләринин шүүрунда, психолокија-сында дәјишлик едилмәсини нәзәрдә тутур. Даһа дәғиг десәк, һәјатын башга саһәләриндә јенидәнгурма мәһз инсанын өзүндән, онун шүүрунун јенидән гурулмасындан башланыр. Сөһбәт адамларын шүүр сәвијјәсинин әсаслы сурәтдә жүксәлдилмәсиндән, ичтимаи вә фәрди шүүру күнүн конкрет тәләбләринә ујғун шәкилдә инкишаф етдирмәкдән кедир. Бу, јени тәфәккүрә, јени психолокијаја јијәләнмәк, сосиал тәрәғғијә, адамларын тәшәббүсүнә әнкәл тәрәдән фикри әталәти, муһа-физәкарлығы арадан галдырмаг, ичтимаи шүүру көһнәлмиш, өмрүнү баша вурмуш еһкам вә тәсәввүрләрдән тәмизләмәк демәкдир. Шүүрун јенидән гурулмасы, адамларын шүүр јеткинлијин, инсанын мә'нәви әләмини зәнкинләшдирмәк инсанын өзүнү инкишаф етдирмәк демәкдир.

Сов.ИКП Програмында дејилир: «Партија ирәли сүрүлмүш вәзифәләрин мувәфғијјәтлә јеринә јетирилмәсини *инсан амилинин ролунун жүксәлдилмәси* илә әләғәләндирир. Сосиализм чәмијјәти һәјатын бүтүн саһәләриндә күтләләрин јарадычылығыны инкишаф етдирмәк үчүн јени јоллар тапмадан сәмәрәли фәалијјәт кәстәрә билмәз. Тарихи мәғсәдләп нә гәдәр вүс'әтли олурса, онларын һәјата кечирилмәсиндә милјонларын ишкүзарлығына гајғыкешликлә, мәс'улијјәтлә, шүүрлу вә фәал иштиракы бир о гәдәр әһәмијјәтли олур»⁸.

Инсан амилинин фәаллашдырылмасы чәмијјәт һәјатынын бүтүн саһәләринин демократикләшдирилмәси илә сых бағлыдыр. Башга сөзлә, демократизм јенидәнгурманын маһијјәтидир. М. С. Горбачовун сөзләрилә десәк, демократија олмадан тәшәббүс јохдур, демократија олмадан истеһсалын идарә едилмәсиндә билаваситә иштирак јохдур, демократија олмадан сосиал әдаләт јохдур, демократија олмадан бүтүн чәмијјәтин ишләриндә һәр кәсин иштиракы јохдур. Бир сөзлә, демократија олмадан сосиализм јохдур. Даһа чох демократија даһа чох сосиализм демәкдир.

Инсан амилинин ролуну жүксәлтмәк инсанын өзүнү, онун габилијәт вә јарадычылығыны, марағ вә тәләбатларыны инкишаф етдирмәк демәкдир.

Демократијанын инкишафы, ашкарлығ Совет адамларынын тәһсил вә мәдәнијјәтинин, шүүрлуғунун жүксәлиши нәтичәси олдуғу кими, өз нөвбәсиндә һәм дә онлара, өз габилијәтләрини даһа там инкишаф етдирмәјә имкан верир. XXVII гүвүлтајда кәстәрәдиллән кими, демократија елә бир сағлам вә тәмиз һавадыр ки, сосиалист ичтимаи организми јалныз бурада гајнар һәјат сүрә биләр.

Демократијанын, халгын сосиал өзүнүидарәсинин инкишафы, әһалинин чәмијјәт ишләринә кениш чәлб олунмасы күтләләрин сосиал вә әмәк фәаллығыны максимум жүксәлтмәин вачиб шәртидир.

Сов.ИКП инсан амилини фәаллашдырмағын ән мүнһүм вәситәләриндән бирини адамларда саһиблик һиссинин формалашмасында көрүр. Бу илә о вахт мүмкүндүр ки, һәр бир кәс истеһсалын илә о олунмасынла иштирак етсин. Саһиблик һиссинин формалашмасынын әсас јолу чәмијјәтин даһа да демократикләшдирилмәси, сосиалист өзүнүидарәсинин инкишафыдыр.

Совет чәмијјәтинин коммунизмә доғру ирәлиләјиши адамларымызын идеја-сијаси вә әхлаги кејфијјәтләриндән, елми материализм дүн-јакөрүшү илә силаһланмасындан, тәһсил вә мәдәнијјәтинин инкишафындан даһа чох асылыдыр.

Һазырда өлкәмиздә һәјата кечирилән вә диалектик әләғәли олан—сүр'әтләндирмә, јенидәнгурма, сосиализми тәкмилләшдирмәк просеси илә шәхсијјәтин аһәнкдар инкишафы идеалы реал мәзмунла даһа чох зәнкинләшир.

Партијамызын апрел (1985-чи ил) пленуму хусуси гејд етди ки, Сов.ИКП өлкәнин сосиал-игтисади инкишафыны сүр'әтләндирмәјин али мәнафејини халгын рифаһыны дөһмәдән, аддымбаадым жүксәлтмәкдә, Совет адамларынын һәјатынын бүтүн саһәләрини јахшылашдырмагда, шәхсијјәтин аһәнкдар инкишафы үчүн әлверишли шәраит јаратмагда көрүр.

Доғрудур, шәхсијјәтин һәртәрәfli инкишафы кәләчәјин ишидир. Лакин бу, һеч дә о демәк дејилдир ки, биз инсанын һәртәрәfli вә аһәнкдар инкишафы мәсәләләринә инди пассив, лагејд мүнәсибәт кәстәрмәлијик. Чәмијјәтимиздә бу күн елә адамлар вардыр ки, биз онлары там әсасла һәртәрәfli вә аһәнкдар инкишаф етмиш адамлар адландыра биләрик. Һәм дә бунлар һеч дә аз дејилдир. М. С. Горбачовун «Бејнәлхалғ һәјат Институтунун» рәһбәринин мәктубуна чавабында јаздығы кими, сосиализмин гуручулуг имканлары еләдир ки, биз әввәлкинә нисбәтән даһа мүрәккәб вә санбаллы вәзифәләр јеринә јетирә биләрик. «Бизим дөврүмүзүн елм вә техникасы јер үзәриндә һәјаты сөзүн там мә'насында зинәтләндирмәк, шәхсијјәтин һәртәрәfli инкишафы үчүн шәраит јаратмаг имканы верир».

Чәмијјәтимиздә орта вә али тәһсил системини јенидән гурмагла мәшғул олдугда, мәдәнијјәт очағларынын, идман комплексләринин јени шәбәкәсини кенишләндирдикдә дә «нәтичә е'тибары илә бүтүн бунлардан мәғсәд шәхсијјәтин аһәнкдар инкишафы үчүн, адамлары јарадычы иш үчүн, нәнки чәмијјәти даһа да варландыран, һәм дә инсаны мә'нәви чәһәтдән зәнкинләшдирән иш үчүн лазыми мадди шәраит јаратмадыр»⁹.

Совет чәмијјәтинин инкишафынын муасир мәрһәләсинин мүнһүм хусусијјәти бундадыр ки, онун бүтүн саһәләринин тәрәғғиси кетдикчә даһа чох сосиал истигамәт кәсб едир вә сосиал вәзифәләрин һәллинә јөнәлдилир, чәмијјәтин игтисади тәрәғғиси илә сосиал тәрәғғинин гаршылығлы әләғәси даһа сых олур. Сијаси мә'рузәдә дејилир: «Сосиал саһә синифләрин вә сосиал гуруларын, милләтләрин вә халғларын мәнафејини, чәмијјәтлә шәхсијјәтин мүнәсибәтләрини, әмәк вә мәишәт шәраитини, чансағлығыны вә асудә вахты эһатә едир. *Игтисади фәалијјәтин зәһмәткешләрин һәјат фәалијјәтинә аид олан нәтичәләри мәһз бу саһәдә реаллашыр. сосиализмин али мәғсәдләри өз тәчәссүмүнү бурада тапыр. Мәһз бурада сосиализм гурулушунун гуманист тәбиәти, капитализмдән кејфијјәтчә фәрғи ән кениш вә әјани шәкилдә тәзаһур едир.*

...Һәјат јериндә сајмыр вә буна көрә дә биз сосиал саһәнин кәләчәк инкишафына јени нәзәрлә бахмалы, онун артан әһәмијјәтини там долғунлуғу илә гијмәтләндирмәлијик. Буну биздән сосиал-игтисади инкишафын сүр'әтләндирилмәси үчүн партијанын ишләјиб һазырладығы баш хәтт, партијамызын програм мәғсәди-чәмијјәтин бүтүн үзвләринин там

рифаһыны вә азад, һәртәрәфли инкишафына наил олмаг мәгсәди тәләб едир»¹⁰.

XXVII гурултај шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишафы проблеминин һәлли вәзифәләрини конкретләшдирәрәк көстәрди ки, бунун үчүн һәр шәјдән әввәл мүүјјән мадди мүгәддәм шәрантин јарадылмасы, әһалинин бүтүн тәбәгәләринин вә социал группарынын мадди рифаһынын даһа да јүксәлдилмәси вә кејфијјәтчә јени сәвијјәгә галдырылмасы зәруридир. Бу вәзифә өлкәнин иғтисади имканларына мүвафиг сурәтдә һәлл едиләчәкдир.

1986—1990-чы илләрдә вә 2000-чи иләдәк олан дөврдә ССРИ-нин иғтисади вә социал инкишафынын әсас истигамәтләриндә көстәрилир-ки, әсрин ахырына кими өз мигјасына көрә Совет һакимијјәтинин бүтүн әввәлки илләри әрзиндә топланмыш истеһсал потенсиалына бәрәбәр потенсиал топланмалыдыр. Бу, өз нөвбәсиндә шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишафы үчүн әлверишли шәраит јарадылмасы демәк олачаг-дыр.

Партијамызын Програмында дејилир: «Сов.ИКП совет адамлары-нын рифаһыны кејфијјәтчә јени сәвијјәгә галдырмаг, мадди, социал вә мәдәни нәмәтләрин истеһлакынын елә сәвијјәсини вә елә структуруну тәмин етмәк вәзифәсини гаршыја гојур ки, бунлар да аһәнкадар инкишаф етмиш, мәнәвијјәтчә зәнкин шәхсијјәтин формалашдырылмасы, чәмијјәтин хејринә адамларын габилијјәт вә истеһадынын үзә чыхарыл-масы үчүн лазымы шәраит јарадылмасы мәгсәдләринә ән чох ујғун кәләчәкдир»¹¹.

Шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишафы биринчи нөвбәдә әмәк саһәсиндә, адамларын һәјат шәраитиндә, чәмијјәтин синфи-социал структу-рунда дәрин дәјишикликләр едилмәси илә әлағәли просесдир.

Марксизм өјрәдир ки, шәхсијјәтин «социал кејфијјәтләрини» онун мадди-истеһсал фәалијјәти мүүјјән едир. Мәһз мадди-истеһсал фәалиј-јәтиндә, јәни әмәкдә, фәалијјәтдә инсан өзүнүн бүтүн кејфијјәтләри-ни, интеллектуал габилијјәтини инкишаф етдирир. Әмәк фәрдләрин һәјат фәалијјәтинин садәчә олараг васитәси дејилдир. Әмәк инсанлар арасында ичтимай әлағәләрин әсас формасы олмага инсанын социал маһијјәтинин формалашмасында вә социал гүввәләринин инкишафын-да һәлледичи рол ојнајыр. Социализм чәмијјәтиндә инсан өзүнү бир шәхсијјәт кими мәһз әмәкдә тәсдиг едир.

Социализм шәраитиндә әмәк, истисмардан азад әмәк инсана дәрин әхлағи тәминат вермәклә онун јарадычылыға һәвәсини артырыр, физики вә әгли гүввәләринин һәртәрәфли инкишафы вә тәзаһүрү үчүн кениш перспективләр ачыр. Әмәк просесиндә инсанын зәрури һәјати тәләбини өдәмәк үчүн нәинки мадди сәрвәтләр јарадылыр, һәм дә ин-сан өзү инкишаф едир, инсанда чәмијјәт үчүн лазым олан социал кеј-фијјәтләр формалашыр. Сов.ИКП Програмында дејилдији кими, пар-тија әмәјин јарадычы мәзмунун вә коллективчилик характеринин, күч-ләнмәсинә, әмәк мәдәнијјәтинин јүксәлдилмәсинә, чәмијјәтин рифаһы наминә јүксәкихтисаслы вә јүксәк мәһсулдар ишин мүкафатландырыл-масына хүсуси әһәмијјәт верир. Бүтүн бунлар әмәјин тәдричән һәр бир Совет адамынын биринчи һәјат тәләбатына чеврилмәсинә көмәк едә-чәкдир.

Әһалинин там вә сәмәрәли мәшғуллағу, ичтимай тәләбат нәзәрә алынмага әмәк габилијјәтли бүтүн вәтәндашлара истәјинә, габилиј-

јәтинә, тәһсилинә вә пешә һазырлығына ујғун олараг сечдији фәалијјәт саһәсиндә ишләмәк имканы верилмәсини тәмин едән елми-техники, иғтисади вә социал тәдбирләр комплекси бундан сонра да һәјата кечи-рилмәлидир.

Әл әмәјинин хејли азалдылмасы, јекнәсәк ағыр физики вә азих-тисаслы әмәјин әһәмијјәтли дәрәчәдә ихтисар едилмәси, перспектив-дә исә ләғв едилмәси хәтти ардычыл јеридиләчәкдир.

Буну гејд едәк ки, јахын онбешилликдә өлкәдә әл әмәјинин даһа сүр'әтлә азалдылмасына наил олмаг вә истеһсал саһәсиндә онун пајыны 15—20 фәизә ендирмәк, 2000-чи иләдәк тамамилә арадан көтүрмәк нәзәрдә тутулмушдур.

Мә'лумдур ки, ағыр физики вә азихтисаслы әмәк һеч дә инсана өз габилијјәтинин һәртәрәфли инкишаф етдирмәси үчүн имкан вермир. Үмумијјәтлә, мүхтәлиф әмәк нөвләри инсанын инкишафы үчүн бәрәбәр имкан јаратмыр. Она көрә дә инсан һәјат фәалијјәтинин ән башлыча саһәси олан әмәкдә өзүнү инкишаф етдирмәси үчүн һәр чүр шәраит јарадылмасы мүһүм әһәмијјәт кәсб едир.

Әмәк чәмијјәтимиздә һәр бир кәсин ләјагәт өлчүсүдур. Әмәк һәр бир кәсин үмуми ишә, чәмијјәтин инкишафына вердији һәдијјәдән асылы олараг онун һәјат нәмәтләри бөлкүсүндә јерини мүүјјән едән әсас шәртдир вә әсас шәрт олмалыдыр. «Һәр кәсдән габилијјәтинә көрә, һәр кәсә әмәјинә көрә» принципи социалист истеһсал мүнасибәт-ләринин ән мүһүм чәһәтләриндән бирини-бөлкү принципини тәнзим едән објектив иғтисади ганундур. Бу принцип ејни заманда чәмијјәт һәјатынын етик, әхлағи нормалары кими өзүнү көстәрир. Одур ки, әмә-јә көрә бөлкү принципинин позулмасы вичданлы зәһмәткешин јалһыз истеһсал көстәричиләринә дејил, ејни заманда психолокијасына, әх-лағи вәзијјәтинә мәнфи тәсир көстәрир, өз әмәјинин нәтичәләринә онун марағыны азалдыр. Сов.ИКП әмәк һағгы системинин даим тәкмил-ләшдирмәсинә, зәһмәтсиз кәлирләрин, социалист бөлкү принципләрин-дән һәр һансы шәкилдә кәнара чыхылмасы һалларынын көкүнүн гә-тијјәтлә кәсилмәсинә, һәр бир адамда һамынын рифаһы үчүн вичдан-лы ишләмәјин зәрури олмасы шүуру ашыламағы, әмәјин нәтичәләри үчүн чәмијјәт гаршысында шәхси мәс'улијјәт һиссинин даһа фәал сурәтдә тәрбијә едилмәсинә, вичданлы, јүксәк мәһсулдар әмәјин нү-фузунун галдырылмасына принципал әһәмијјәт верир. Бу исә өз нөв-бәсиндә инсанын шәхси марағыны, шәхси мәнәфәјини нәзәрә алмағы гәтијјәтлә тәләб едир. М. С. Горбачовун дедији кими, инсан мәнәфе-ләринин үмуми тәсәррүфат механизминә чәлб едилмәси она өзүнү са-һиб һисс етмәк имканы верәр, ону чәмијјәтимизин һәјатынын бүтүн просесләриндә фәал иштирака сөвг едир.

Сов.ИКП јанвар (1987-чи ил) пленуму буну хүсуси гејд етди ки, «Әмәјин һәчми илә истеһлакын һәчми арасында үзви әлағәнин позул-масы нәинки тәкчә әмәјә мүнасибәти корлајыр, әмәјин мәһсулдарлы-ғынын артымыны ләнкидир, еләчә дә социал әдаләт принципинин тәһриф олунмасына апарыб чыхарыр». «Јенидәнғурма чәмијјәти соци-алист әхлағынын тәһрифләриндән фәал шәкилдә хилас етмәк, социал әдаләт принципләрини ардычыл һәјата кечирмәк демәкдир; сөз илә ишин, һүгүғларла вәзифәләрин вәһдәти демәкдир; намуслу, јүксәк кеј-фијјәтли әмәјин нүфузуну галдырмаг, әмәјин өдәнилмәсиндә бәрәбәр-чилик мејлләрини, истеһлакчылығы арадан галдырмаг демәкдир»¹².

Шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишафы һәмчинин синфи фәрғләрин

арадан галдырылмасы, социал жекчине чөмүлжөтүн формалашмасы, чөмүлжөтүн синифсиз структурунун гөтөрлөшмасы илө сых сурөттө элөгөли просесдир.

Совет чөмүлжөтүнүн социал вө итгисади инкишафыны сүр'өтлөндирмө стратегижасы, һәм дө чөмүлжөтүмизин социал структурунун инкишафында мүһүм аддым олачагдыр. Бу просесин хусусијјөти Сов.ИКП программында белө көстөрилмишдир:

Эввөла, аграр сијасөтин ардычыл һөјатө кечирилмөси кедишиндө кәнд тәсәррүфаты әмөји сәнајө әмөжинин бир нөвүнө чеврилир, шөһәрлө кәнд арасында мүһүм социал, мәдәни-мәншөт фәрглөри силинир, кәндлилөрин һөјат тәрзи вө әмөжинин характери кет-көдө даһа чоһ дәрәчәдө фәһлә синфинин һөјат тәрзинө вө әмөжинин характеринө охшар олур.

Мәһсулдар гүввәләрдө ингилаби дөјишикликләр ән кениш фәһлә вө колхозчу күтлөлөринин фәалијјәтиндө әгли әмөжин хусуси чөкисинин артмасына сәбәб олур. Ејни заманда зијалыларын сајы артыр, мадди истәһсала вө ичтимаи һөјатын башга саһәләринө онларын јарадычылыг төһфәси артыр. Бу, физики әмәклә әгли әмәк арасында мүһүм фәрглөрин тәдричлө силинмәсинө, бүтүн социал группарын бир-биринө јакынлашмасына көмәк едир. Һәмин фәрглөрин тамамилә арадан галдырылмасы, социал жекчине чөмүлжөтүн формалашмасы коммунизмин жүксәк фазасында баша чатачагдыр.

Һазырда елми-техники тәрәгги әмөжин мәзмунуну, шөраитини дөјишдирмәклә инсанын тәбин вө социал кејфијјәтлөринин, биринчи нөвбәдө интеллектуал вө мә'нәви кејфијјәтлөринин инкишафы үчүн јени имканлар ачыр. Һәр бир кәсдән өз әмәк борчуну вичданла, намусла һөјатө кечирмөји, әмөјә мәһз дөвләт, үмүмхалг мәнафеји бахымындан жүксәк шүүрлулугла јанашмағы тәләб едир.

ССРИ-нин итгисади вө социал инкишафынын Әсас истигамәтләриндө зәһмәткешлөрин истәһлак мәдәнијјәтинин жүксәлдилмәсинө, социалист һөјат тәрзинө ујғун олан вө шәхсијјәтин аһәнкдар инкишафына чаваб верән сағлам тәләбатын формалашдырылмасына инсанын мә'нәви тәләбатынын жүксәлдилмәсинө көмәк едилмәси хусуси гејд олунмушдур.

Ичтимаи елмәр кафедралары мүдирлөринин үмүмиттифаг мүшавирәсиндәки нитгиндө М. С. Горбачов шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишафы илө әләгәдар мүһүм методоложи әһәмијјәти олан фикир сөјләмишдир. О демишдир: «Инсанын һәртәрәфли инкишафы бизим идеалымыздыр. Белә инкишаф адамларын артан мадди вө мә'нәви тәләбатынын кетдикчө даһа долғун өдәнилмәсини нәзәрдө тутур. Һәм дө кәрәк мадди ирәилијјәшлө јанашы интеллектуал вө мә'нәви зәнкинләшмө дө кетсин.

Биз тәчрүбәдән билирик: инсанда вө чөмүлжөттө мә'нәви, әхлаги кејфијјәтләр касадлашдыгда, истәһлакчы әһвал-руһијјәси, әшјабазлыг лабүд сурәттө күчләнир, дахили аләм јохсуллашыр»¹³.

Инсанын мадди вө мә'нәви тәләбатларынын аһәнкдарлыгы шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишафынын ән мүһүм шөртлөриндәндир. Бурада сөһбәт һәр шөјдән әввәл чөмүлжөт үзвлөриндө сағлам тәләбатын формалашмасындан кедир. Инсанын тәләбатлары чөмүлжөтин мадди һөјатынын конкрет шөраитинө, истәһсалын реал имканларына ујғун оларак формалашыр вө инкишаф едир. Лакин сағлам тәләбат јалныз мадди рифаһын жүксәлмәси илө дејил, ејни заманда адамларын мә'нәвијјәтинын, шүүр

вө мәдәнијјәтинин, әхлагынын инкишафы илө сәчијјәләнир. К. Марксын сөзләрилө десәк, чоһлу әшјалардан фәјдаланмағ үчүн инсан онлардан фәјдаланмаға һазыр олмалыдыр, јә'ни о, жүксәк дәрәчәдө мәдәни адам олмалыдыр. Она көрә дө сөһбәт инсанларда мәһз чөмүлжөтин реал имканларына, социалист һөјат тәрзинө ујғун олан, шәхсијјәтин аһәнкдар инкишафына чаваб верән сағлам тәләбатлар формалашдырмагдан кедир.

Истәһсалын, ичтимаи һөјатын башга саһәләринин инкишафы бир гејда оларак инсанын тәләбатларынын һәчм вө структура, истәһлакын сәвијјәсинө тә'сир көстәрир. Одур ки, вәзифә истәһлакын сәвијјәсини садәчө оларак артырмагда дејил, она мәгсәдјөнлү истигамәт вермәкдир. Буна наил олмағ лазымдыр ки, мадди вө мә'нәви имканлар инсанда сағлам тәләбатын формалашмасына көмәк етсин.

Инсанын мадди тәләбатындан фәргли оларак, мә'нәви тәләбатларынын инкишафынын сәрһәдди јохдур. Мә'нәви тәләбат шәхсијјәтин социал фәаллығынын мүһүм амилидир. Тәләбатын зәнкинлији, рәнка-рәнклији өзүнү инсанын ичтимаи әләгәләринин кенишлијиндө, әмәк вө социал фәалијјәтиндө, елм, мәдәнијјәт, инчәсәнәт сәрвәтләринө говушмасында, јарадычы габилијјәтинин инкишафында нүмајиш етдирир. Мә'нәви тәләбатын јохсуллуғу, касадлығы исә инсанда истәһлакчылыг, әшјаја алудәчилик јарадыр, ону мәһз бир шәхсијјәт кими корлајыр. Мәсәлә бундадыр ки, истәһлакчылыг психолокијасы фәрдијјәтчилијин, хырда буржуа шүүрунун бир нөвү олмагла инсанын марағыны ејбәчәрләшдирир, шәхсијјәттө сағлам тәләбатын формалашмасына мане олур. Үмүмијјәтлө, истәһлакчылыг, әшјаја алудәчилик әксәр һалларда зәһмәтсиз кәлирлө әләгәлидир, зәһмәтсиз кәлир нәтичәсиндө һарынлашан адамларда өзүнү көстәрир. Одур ки, буржуа мешшан әшјабазлыға, мүхтәлиф шәкилдө өзүнү көстәрән истәһлакчылыг һалларына гаршы мүбаризә инсанын габилијјәт вө тәләбатларынын һәртәрәфли инкишафынын зәрури шөртидир.

Доғрудур, һәр бир фәрдин өзүнәмәхсус биоложи, анатомик-физиоложи хусусијјәтләри вардыр. Лакин габилијјәт инсанда анаданкәлмә вө бирдәфәлик верилмиш кејфијјәт дејилдир. О, инсанын һөјат фәалијјәти просесиндө формалашыр, инкишаф едир. Инсанларын габилијјәтинин рәнкарәнклији чөмүлжөтин зәнкинлијидир, ичтимаи сәрвәтдир. Вәзифә адамларда сағлам тәләбат формалашдырмагла һәр бир кәсин габилијјәтини там үзә чыхартмагдан, халгын түкәнмәз истә'дадынын һәртәрәфли инкишафына көмәк етмәкдән ибарәтдир.

Шәхсијјәтин һәртәрәфли вө аһәнкдар инкишафы зәһмәткешлөрин мәдәнијјәтинин тәһсил вө мәдәни-техники сәвијјәсинин дурмадан жүксәлдилмәси илө билаваситә әләгәли просесдир. Совет адамларында мә'нәви зәнкинлик, социал-әхлаги јеткинлик, фәал һөјат мөвгеји тәрбијә едилмәсиндө коммунист дүнјакөрүшү мүстәсна әһәмијјәтә маликдир. Чүнки инсанын һәртәрәфли инкишафы дедикдө биринчи нөвбәдө ону бир шәхсијјәт кими сәчијјәлөндирән социал-мә'нәви кејфијјәтлөрин гөтөрлөшмәси нәзәрдө тутулур. М. С. Горбачов дејир: «Дүнјакөрүшү тәкчө дүнја һаггында үмүми мә'луматларын мәчмусу дејилдир. Бу ејни заманда дәрк едилмиш синфи мәнафе вө идеаллар, һүғуғи вө мә'нәви нормалар, социал үстүнлүкләр вө һуманист сәрвәтләр—һөјатда инсанын даврашыш хәттинин сечилмәсини, онун чөмүлжөтә вө өзүнә мәс'ул мүнәсибәтини мүөјјән едән нә варса һамысы демәкдир». Одур ки, Сов.ИКП кениш зәһмәткеш күтлөләрдө елми дүнјакөрүшүн тәшәккүлүнө, онлары өз

дүнјакөрүшү тәчәссүмүнү марксизм-ленинизм тә'лиминдә тапмыш һә-
гиги бәшәри сәрвәтләр әсасында тәрбијә етмәјә бөјүк әһәмијјәт верир.

Сов.ИКП Програмында дејилир ки, социализм совет чәмијјәтинин
мә'нәви һәјатында елми дүнјакөрүшүнүн һөкмранлығыны тә'мин ет-
мишдир. Инди вәзифә бүтүн совет адамларынын марксизм-ленинизм
тә'лиминә јијәләnmәсини, сијаси мәдәнијјәтинин јүксәлдилмәсини, пар-
тија сијасәтинин ишләниб һазырланмасында, бу сијасәтин фәал сурәтдә
һәјата кечирилмәсиндә онларын шүүрлу иштиракыны тә'мин етмәкдән
ибарәтдир. Совет адамларынын шүүрунда социалист идеолокијасынын
даһа да мөһкәмләндирилмәси; социализмин мә'нәви принципләринин,
коллективчилик вә јолдашчасына гаршылығы јардым руһунун тама-
милә бәргәрар едилмәси; әһалинин ән кениш күтләләринин елм нап-
лијјәтләринә, мәдәнијјәт сәрвәтләринә говушдурулмасы; һәртәрәфли ин-
кишаф етмиш шәхсијјәт формалашдырылмасы—мә'нәви һәјат сәһәсин-
дә партијанын гаршыја гојдуғу әсас вәзифәдир.

Социализм чәмијјәти сүр'әтлә инкишаф етдикчә вә онун гаршысын-
да дуран вәзифәләр мүрәккәбләшдикчә марксизм-ленинизм нәзәриј-
јәсинин ролу даһа да артыр. Ичтимаи просесләрә елми, шүүрлу рәһ-
бәрлик кениш халг күтләләринин ичтимаи инкишаф ганунларыны
билмәсини, онларда елми дүнјакөрүшүнүн формалашмасыны нәзәрдә
тутур. Елми дүнјакөрүшү адамларда јүксәк вәтәндашлыг борчу һис-
си тәрбијә едир, инсанын ичтимаи-сијаси, әхлаги, естетик идеалынын
формалашмасына көмәк едир, инсаны мәһз социализм шәхсијјәти
кими мүәјјәнләшдирир.

Коммунист дүнјакөрүшүнә мөһкәм јијәләнмиш адам адәтән прин-
сипиал олур. Принципиал олмаг исә, биринчи нөвбәдә коммунист иде-
алы уғрунда дөнмәдән мүбаризә апармаг, нөгсанлара көз јуммамаг,
партијанын гаршыја гојдуғу вәзифәләри бүтүн һалларда ардычыл
һәјата кечирмәк демәкдир.

Принципиаллыг инсанын өзүнә вә башгаларына тәләбкарлығы
илә, доғручу, вичданлы, сәмиими олмасы илә вәһдәт тәшкил едир. Пар-
тијамызын Програмында дејилир: «Ингилаби мүбаризә мәгсәдләринә,
коммунизм идеалларына сәдагәтә әсасланан ән инсани, әдаләтли, нә-
чиб әхлагын-коммунизм әхлагынын јарадычылыг потенсиалы комму-
низмә доғру тәдричән ирәлиләмәк шәраитиндә кетдикчә даһа долғун
шәкилдә ашкара чыхыр».

Коммунист әхлагы вә онун принципләри шәхсијјәтин һәртәрәфли
инкишафында мүһүм рол ојнајыр.

Коммунист әхлагы һуманист әхлагдыр. «О әмәк адамыны учал-
дыр, она дәрин һөрмәт ашылајыр, онун ләјагәтинә гәсдләр едилмәсинә
дөзмүр. Адамлар арасында әсл инсани мүнәсибәтләр-јолдашчасына
әмәкдашлыг вә гаршылығы јардым, хејирхаһлыг, вичданлылыг, «ич-
тимаи вә шәхси һәјатда садәлик вә тәвазәкарлыг» бәргәрар едир».

Коммунист әхлагы, фәал, һәрәкәтвәричи әхлагдыр. «О, инсаны
јени әмәк вә јарадычылыг наилијјәтләринә, коллективин вә бүтүн
өлкәнин һәјатында ишкүзар иштирака; социалист һәјат тәрзи илә бир
јерә сығмајан нә варса, һамысыны фәал сурәтдә рәдд етмәјә, комму-
низм идеаллары уғрунда тә'кидлә мүбаризә апармаға сөвг едир».

Һазырда бир-биринә дабан-дабана зидд олан ики дүнјакөрүшү,
ики сијаси систем-социализм вә капитализм системләри арасында
идеоложи мүбаризә олдуғча кәскинләшмиш, һеч бир дөвр әрзиндә
көрүнмәмиш характер алмышдыр. Һазырда милјонларын гәлби, зәка-

сы уғрунда амансыз мүбаризә кедир. Белә бир шәраитдә бүтүн совет
адамларында елми дүнјакөрүшүнүн, социалист сијаси мәдәнијјәтин
инкишаф етдирилмәси, ичтимаи һәјат һадисәләринә дәгиг синфи
мүнәсибәт, атенист инам, естетик вә әхлаги инам формалашдырылмасы
бөјүк сијаси әһәмијјәт кәсб едән мәсәләдир. Сијаси мәдәнијјәтин сә-
вијјәси инсанын социал јеткинлијинин әсас ме'јарындан биридир. Си-
јаси мәдәнијјәт шәхсијјәтин партијалы сијаси мөвгәјинин синонимидир,
дәрин идеја инамынын, сијаси јеткинлик вә јүксәк мә'нәвијјәтинин
ифадәсидир.

Совет адамынын идејалылығынын күчү тәкчә бунда дејилдир
ки, о, коммунизм принципинә садигдир, һәм дә бундадыр ки, о, ком-
мунизм принципләрини әмәли ишдә тәтбиг етмәји бачарыр. Бу идеја
инамы социалист чәмијјәтинин тәбиәти илә бир араја сығышмајан зә-
ррәли һаллара гаршы барышмаз мүбаризәдә өзүнү көстәрир. Сөһ-
бәт кечмишин хүсуси мүлкијјәтчилик психолокијасы вә әхлагынын га-
лыглары вә тәзаһүрүндән кедир. Вәтәндашлыг борчу һәр бир адам-
дан тәләб едир ки, оғурлуға, гәнимәтчилијә, мөһтәкирлијә, рүшвәт-
хорлуға, социалист һәјат тәрзи нормаларыны позанлара гаршы ба-
рышмаз олсун.

Сов.ИКП МК апрел (1985-чи ил) пленумундан сонра һәјата кечи-
рилән ингилаби характерли тәдбирләр, јенидәнгурма, инкишаф едән
социалист демократијасы вә ашкарлыг, өлкәдә сијаси вә мә'нәви мү-
һитин јахшылашмасы совет адамларынын јарадычылыг тәшәббүсүнү,
әмәк вә социал фәаллығыны јүксәлтмиш, јени инсанын инкишафы үчүн
даһа әлвәришли шәраит јаратмышдыр.

М. С. Горбачов јолдашын дедији кими, бизим дөврүмүз гаршыја
нәнки јүксәк тәләбләр гојур, һәм дә исте'дадлары үзә чыхартмаг, га-
билијјәтләри вә исте'дадлары әмәли сурәтдә тәтбиг етмәк үчүн һә-
гигәтән мисилсиз имканлар верир.

Әдәбијјат

- ¹ Коммунист, 17 ијул 1987-чи ил.
- ² Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-ое изд., т. 3, с. 70.
- ³ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-ое изд., т. 2, с. 554, 102.
- ⁴ Ленин В. И. ЭТК, 6-чы чилд, с. 253.
- ⁵ Ленин В. И. ЭТК, 41-чи чилд, с. 36.
- ⁶ Ленин В. И. ЭТК, 35-чы чилд, с. 209.
- ⁷ Горбачов М. С. Сов.ИКП Мәркәзи Комитәси пленумунун материаллары. 27—28
јанвар 1987-чи ил.—Бақы, 1987, с. 8.
- ⁸ Сов.ИКП XXVII гурултајынын материаллары.—Б., 1986, с. 153, 154, 179.
- ⁹ Коммунист, 15 март 1986-чы ил.
- ¹⁰ Коммунист, 15 ијул 1987-чи ил.
- ¹¹ Азәрбајҗан коммунисти, 1986, № 11, с. 3, 6.
- ¹² Сов.ИКП Мәркәзи Комитәси пленумунун материаллары. 27—28 јанвар 1987-чи
ил. 1987, с. 19.
- ¹³ Бах: «Азәрбајҗан коммунисти», 1986, № 11, сәһ. 3.

А. К. РЗАЕВ, Э. Л. РОЗИН

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ВЕЛИКОГО ОКТЯБРЯ

(к 70-летию со времени написания и опубликования труда
В. И. Ленина «Государство и революция»)

В. И. Ленину принадлежит выдающаяся роль в развитии марксистского учения о государстве в канун Великого Октября. Свержение самодержавия, нарастание на протяжении 1917 г. революционной ситуации открыло реальную возможность перерастания в России буржуазно-демократической революции в социалистическую. Курс на это перерастание был определен В. И. Лениным в «Апрельских тезисах», в которых он выдвинул задачу установления в нашей стране Республики Советов. Идея Республики Советов имела перво-степенное значение для победоносной Великой Октябрьской социалистической революции, она явилась новым и плодотворным этапом в развитии политического учения марксизма-ленинизма.

Однако возможность мирного перерастания буржуазно-демократической революции в социалистическую отпала из-за предательской роли мелкобуржуазных партий, оказавшихся в одном лагере с буржуазным Временным правительством. Партия поставила вопрос о свержении господства буржуазии, о вооруженном восстании. В этих условиях вопрос об отношении пролетарской революции к государству, о задачах пролетариата в революции приобретал особую актуальность. Ответы на самые злободневные вопросы политической теории были даны В. И. Лениным в труде «Государство и революция», написанном в подполье в августе—сентябре 1917 г. и изданном впервые в 1918 г. Этот труд явился итогом огромной работы, в частности использования написанной В. И. Лениным в январе—феврале 1917 г. работы «Марксизм о государстве».

В предисловии к труду «Государство и революция» В. И. Ленин отмечал особую важность вопроса о государстве как в теоретическом, так и практически-политическом отношении. Он подчеркивал, что «вопрос об отношении социалистической революции пролетариата к государству приобретает... не только практически-политическое значение, но и самое злободневное значение, как вопрос о разъяснении массам того, что они должны будут делать для своего освобождения от ига капитала в ближайшем будущем»¹.

В. И. Ленину пришлось вести борьбу как с ревизионистскими искажениями марксистского учения о государстве, так и с анархизмом. Главные задачи, стоявшие перед создателем произведения «Государство и революция», состояли в восстановлении и систематическом изложении взглядов К. Маркса и Ф. Энгельса на государство, подвергшиеся искажению со стороны оппортунистических идео-

логов II Интернационала и в развитии их на основе опыта двух русских революций и международного пролетарского движения.

В труде «Государство и революция» впервые систематически изложены важнейшие положения марксистского учения о государстве, как одной из коренных проблем марксизма. С партийных позиций борьбы с врагами марксизма В. И. Ленин отстаивал чистоту взглядов К. Маркса и Ф. Энгельса на государство и творчески разработал эти взгляды в новых конкретно-исторических условиях. Наибольшее внимание было уделено критике современного империалистического государства, его военно-бюрократической машине, лежащей слому в ходе пролетарской революции, дальнейшему обоснованию закономерности государства диктатуры пролетариата, его сущности, форм и основных задач. В труде глубоко проанализированы соотношение диктатуры пролетариата и пролетарской демократии, положения о социалистическом самоуправлении народа, о функциях социалистического государства (особенно о функциях контроля и учета, что имеет актуальнейшее значение в современных условиях), развиты идеи основоположников марксизма об отмирании государства и многие другие. Четкая классовая позиция, использование величайших достижений марксизма в вопросах о государстве позволили заложить в труде «Государство и революция» основы теории социалистической государственности, развитой в дальнейшем на опыте Советского государства В. И. Лениным, а затем в документах КПСС, особенно в решениях XXVII съезда КПСС и последующих Пленумов ЦК КПСС. Из самого существа, разработанного в этом произведении учения о государстве, вытекает его поистине творческий характер. В период, предшествовавший Октябрю, В. И. Ленин теоретически обосновал задачи рабочего класса и всех трудящихся по отношению к государству. Так была осуществлена теоретическая подготовка (в государственном аспекте) Великой Октябрьской социалистической революции.

Отметив две линии искажения марксизма по вопросу о государстве, В. И. Ленин обращал внимание на то, что «борьба за высвобождение трудящихся масс из-под влияния буржуазии вообще и империалистической буржуазии в особенности, невозможна без борьбы с оппортунистическими предрассудками насчет «государства»². Острой критике подвергнуто в труде «каутскианское» извращение марксизма, которое исходило из отказа от идеи необходимости слома буржуазной государственной машины. Именно из уклончивости по вопросу об отношении социалистической революции к государству происходило оппортунистическое извращение и ополчение марксизма. Наряду с этим В. И. Ленин подверг резкой критике анархистское отрицание государства диктатуры пролетариата как орудия построения социализма, путанное и неревolutionное представление анархистов об отмене государства.

Восстанавливая учение марксизма о классовой сущности государства, В. И. Ленин показывает, что государство на деле есть орудие подавления угнетенного класса, есть продукт и проявление непримиримости классовых противоречий. В связи с этим обстоятельно анализируется вопрос о происхождении государства, его классовой сути, об исторической закономерности смены буржуазного государства пролетарским и о перспективах развития последнего.

Труд «Государство и революция» поставил в центр внимания вопрос о необходимости революционного слома военно-бюрократической буржуазной государственной машины и завоевании пролетариатом политической власти. При этом В. И. Ленин исходил из всестороннего анализа современного ему буржуазного государства, анализа, подтвержденного всем последующим развитием буржуазной государственности вплоть до настоящего времени. Вопрос о сущности буржуазного государства — объект острой идеологической борьбы. Идеологи буржуазии в многочисленных теориях как прежде, так и теперь восхваляли империалистическое государство, затмевывали его классовый характер, изображали буржуазное государство как надклассовую силу.

Проанализировав всесторонне классовую сущность государства и показав, что политическое господство нужно эксплуататорским классам в корыстных интересах, В. И. Ленин особое внимание уделяет анализу различных аспектов буржуазной государственной машины, для которой наиболее характерны постоянные армия и чиновничество. Эти учреждения неслыханно разрастаются в период империализма. Острой критике подвергнута в труде «Государство и революция» буржуазная демократия. Демократизм при капитализме, говорит В. И. Ленин, сужен, урезан, изуродован всей обстановкой наемного рабства, лишений народных масс. Механизм буржуазной демократии, содержащий множество ограничений для трудящихся, фактически лишает бедноту возможности участвовать в политической жизни: это демократия для богатых, для имущих классов, для ничтожного меньшинства. Более того, буржуазная демократическая республика есть наилучшая политическая оболочка капитализма. Конечно, для пролетариата, писал В. И. Ленин, безразлично в каких условиях вести борьбу за свое освобождение. Демократическая республика дает больше возможностей для сплочения пролетариата: она есть ближайший подход к диктатуре пролетариата и потому рабочий класс выступает за эту республику как наилучшую для себя форму государства при капитализме. Но, подчеркивал В. И. Ленин, мы не вправе забывать, что наемное рабство есть удел народа и в самой демократической буржуазной республике. И вообще «формы буржуазных государств чрезвычайно разнообразны, но суть их одна: все эти государства являются так или иначе, но в последнем счете обязательно *диктатурой буржуазии*»³.

В труде «Государство и революция» разработана критика буржуазного парламентаризма как системы привилегированного, бесконтрольного и безответственного положения депутатов. Но выход из парламентаризма не в уничтожении представительных учреждений и выборности, а в том, чтобы превратить представительные учреждения из говорилки в работающие корпорации. Без представительных учреждений пролетарская демократия существовать не может.

В. И. Ленин уделяет в книге особое внимание анализу буржуазной государственной машины. Раскрыв реакционную сущность таких империалистических государств, как США и Англия, В. И. Ленин показал, что в новых исторических условиях ограничение континентом вывода К. Маркса о сломах буржуазной государственной машины отпадает. Этот слом отныне есть общая закономерность пролетар-

ской революции. В предверии Октября В. И. Ленин, показывая, каким должно быть отношение пролетарской революции к эксплуататорской буржуазной государственной машине, подчеркнул, что вывод К. Маркса о сломах этой машины, сделанный в работе «18-е брюмера Луи Бонапарта», «есть главное, основное в учении марксизма о государстве»⁴.

Подмеченная В. И. Лениным тенденция раздувания буржуазной военно-полицейской машины, неимоверная милитаризация и бюрократизация государственного аппарата особенно характерны для современного империалистического государства. Как и в те времена, когда создавался труд «Государство и революция», и ныне империалистическая буржуазия обрушивает репрессивный аппарат на революционно-демократические силы.

Слом буржуазной государственной машины представляет сложный диалектический процесс, обусловленный исторической обстановкой, формой осуществления пролетарской революции, национальными особенностями и т. д. Он включает в себя как полное отрицание, ликвидацию тех учреждений, которые нельзя использовать пролетариату в своих целях, так и приспособление некоторых государственных органов для служения народу. В. И. Ленин позднее, опираясь на труд «Государство и революция», отмечал, что в современном буржуазном государстве, кроме преимущественно угнетательского, есть аппарат, выполняющий огромную учетно-регистрационную работу. И В. И. Ленин формулирует положение: «этого аппарата разбивать нельзя..., от него надо *отрезать, отсечь, отрубить* капиталистов с их нитями влияния, его надо *подчинить* пролетарским Советам, его надо сделать широким, более всеобъемлющим, более всенародным»⁵. Поэтому в социалистическом государстве, по сравнению с буржуазным, «государственных служащих... понадобится много больше»⁶. Это, конечно, не означает необходимости разбухания государственного аппарата трудящихся. Известно, что в настоящее время в Советском государственном аппарате, включая весь управленческий состав учреждений, организаций и предприятий, занято более 18 млн. человек. Не случайно XXVII съезд КПСС записал требование о сокращении управленческого аппарата. Июньский 1987 г. Пленум ЦК КПСС, отметив, что следует «на деле обеспечить участие широчайших масс трудящихся в управлении экономикой на всех уровнях»⁷, также исходит из необходимости удешевления и сокращения аппарата управления.

Важнейшее место в труде «Государство и революция» занимает вопрос о диктатуре пролетариата, о двух фазах коммунистического общества. В процессе социалистической революции и уничтожении буржуазной государственности создается государство пролетарской диктатуры, являющееся государством переходного от капитализма к социализму (низшая фаза коммунизма) периода, государством нового и высшего типа. Необходимость завоевания пролетариатом политической власти является одной из закономерностей социалистической революции, как это отмечается в документах международного коммунистического и рабочего движения и в Программе КПСС⁸.

В. И. Ленин в труде «Государство и революция» с особой силой подчеркивал значение учения о диктатуре пролетариата в марксизме. Ограничивать марксизм учением о классовой борьбе — значит,

писал он, урезывать и искажать марксизм. «Марксист лишь тот, кто распространяет признание борьбы классов до признания диктатуры пролетариата»⁹. Более того, «в масштабе международном, — указывал В. И. Ленин, — история учения о революционной диктатуре вообще и диктатуре пролетариата в частности совпадает с историей революционного социализма и специально с историей марксизма»¹⁰.

В. И. Ленин отмечает, что К. Маркс и Ф. Энгельс фактически отождествили в «Манифесте Коммунистической партии» понятия «превращение пролетариата в господствующий класс» и «завоевание демократии». В «Государство и революция» говорится, что государство переходного периода «неизбежно должно быть государством по-новому демократическим (для пролетариев и неимущих вообще) и по-новому диктаторским (против буржуазии)»¹¹. И здесь же отмечается, что формы государства переходного от капитализма к социализму могут быть многообразными, но сущность их будет при этом неизбежно одна — диктатура пролетариата.

Все эксплуататорские государства становились над обществом, все более отчуждая себя от него. Государство диктатуры пролетариата, вовлекая широчайшие трудящиеся массы в дело управления, преодолевает это отчуждение. Государство диктатуры пролетариата выполняет задачу подавления сопротивления эксплуататорских классов. Однако В. И. Ленин подчеркивал, что ошибочно видеть в диктатуре пролетариата только насилие, сумму административных мер, которые пролетарская государственная власть вынуждена применять по отношению к свергнутым эксплуататорам, стремящимся реставрировать капиталистический строй. Пролетариату, писал В. И. Ленин, необходима государственная власть и не только для подавления сопротивления эксплуататоров, но и для *руководства* огромной массой населения, крестьянством, мелкой буржуазией, пролетариями в деле организации социалистического хозяйства. При этом высшим принципом диктатуры пролетариата является союз рабочего класса с крестьянством и другими трудящимися массами при руководящей роли рабочего класса. Именно в организованности и дисциплинированности, по В. И. Ленину, заключается сущность диктатуры пролетариата. И основной ее задачей является ликвидация всякой эксплуатации, построение социализма. Для осуществления этой задачи необходима подлинно демократическая система управления, организованная на основе принципа демократического централизма. Это дало В. И. Ленину основания сказать, что диктатура пролетариата, выражающая интересы абсолютного большинства, уже не является государством в собственном смысле слова, что это есть полугосударство, есть не государство в собственном смысле, есть отмирающее государство¹².

В труде «Государство и революция» был сделан вывод о необходимости иметь в пролетарском государстве аппарат управления, при котором не особые органы будут вести делами государства, а все его члены. При этом государственные служащие «либо заменяются непосредственной властью самого народа, либо «ставятся под особый контроль», превращаясь из привилегированного слоя в рабочих особого «рода оружия». Критикуя анархистов, В. И. Ленин отмечал, что сразу обойтись без всякого управления, без чиновников

невозможно. Но «при социализме, отмечалось в труде, должностные лица перестают быть «бюрократами», быть «чиновниками», перестают «по мере введения, кроме выборности, еще сменяемости в любое время, да еще сведения платы к среднему рабочему уровню, да еще замены парламентарных учреждений «работающими, т. е. издающими законы и проводящими их в жизнь»¹³.

Переустройство управления в пролетарском государстве ведет к изменению соотношения диктатуры класса и демократии. Диктатура пролетариата дает гигантское расширение демократизма, демократии для народа. Полная же демократия, без всяких изъятий, становится возможной после ликвидации остатков свергнутых эксплуататорских классов.

В труде «Государство и революция» разработана теория пролетарской демократии, развивается вопрос о соотношении социализма и демократии. Здесь обращается особое внимание на демократию как форму государства. В условиях диктатуры пролетариата демократия распространяется на трудящихся и ведет в конечном счете к поголовному участию народа в управлении делами государства. Такая степень демократизма связана с началом социалистического переустройства общества. Развивая идею социалистического самоуправления народа, В. И. Ленин пишет: «если действительно *все* участвуют в управлении государством, тут уже капитализму не удержаться»¹⁴. Последовательная проведенная демократия, по мысли В. И. Ленина, превращается в социализм, требует социализма.

В. И. Ленин в труде «Государство и революция» подробно приводит характеристику Ф. Энгельса важных особенностей Парижской Коммуны. Так, Ф. Энгельс подчеркивал, что Коммуна показала, что пролетариат должен не только устранить старую буржуазную, государственную машину угнетения, но и обеспечить себя против собственных депутатов и чиновников, объявляя их без всякого исключения сменяемыми в любое время, осуществляя их назначение выборами на основе всеобщего избирательного права и вводя право отзыва выбранных должностных лиц по решению избирателей. Основываясь на эти положения, В. И. Ленин резюмировал: «Энгельс подходит здесь к той интересной грани, где последовательная демократия, с одной стороны, превращается в социализм, а с другой стороны, где она *требует* социализма. Ибо для уничтожения государства необходимо превращение функций государственной службы в такие простые операции контроля и учета, которые доступны, подильны громадному большинству населения, а затем и всему населению поголовно»¹⁵. Видоизменение демократии при переходе от капитализма к социализму В. И. Ленин видел в демократизме для гигантского большинства народа и подавлении эксплуататоров. Именно диктатура пролетариата, по В. И. Ленину, впервые дает демократию для народа, для большинства. Только коммунизм в состоянии дать демократию действительно полную, и, имея в виду демократию как форму государства, В. И. Ленин говорит что, чем она полнее, тем быстрее она станет ненужной, отомрет сама собой.

В период подготовки Великого Октября ленинская концепция пролетарской демократии организовывала и поднимала рабочий класс и всех трудящихся нашей страны на осуществление задач социалистической революции и создание подлинно демократической

Советской республики. В труде «Государство и революция» был начертан гуманистический идеал коммунистов — управление народа посредством самого народа. Выдвинутая К. Марксом идея самоуправления народа получила глубокое обоснование в труде «Государство и революция» и других произведениях В. И. Ленина, в документах КПСС. В. И. Ленин писал, что при социализме «впервые в истории цивилизованных обществ масса населения поднимется до самостоятельного участия не только в голосованиях и выборах, но и в повседневном управлении. При социализме все будут управлять по очереди»¹⁶. Именно пролетарский демократизм, говорит В. И. Ленин, критикуя Каутского, самоуправление народа приведет к уничтожению бюрократизма, к полному введению демократии для народа. В подготовительной к труду «Государство и революция» работе «Марксизм о государстве» В. И. Ленин прямо писал, что, «сломав буржуазную государственную машину, пролетарская революция должна заменить ее полнейшим самоуправлением»¹⁷. В. И. Ленин ссылаясь и на положение Ф. Энгельса о полном самоуправлении¹⁸. В условиях самоуправления народ, все граждане государства становятся, резюмирует В. И. Ленин, рабочими и служащими всенародного, государственного «синдиката».

Идея социалистического самоуправления народа, разработанная В. И. Лениным в работах послеоктябрьского периода, одна из важнейших в марксизме-ленинизме. М. С. Горбачев отмечал, что основоположники марксизма-ленинизма рассматривали «переход к самоуправлению трудящихся как практическую задачу пролетариата с момента его прихода к власти. Главное содержание этой идеи они видели в обеспечении реального практического участия все большей массы трудящихся в управлении — в разработке, обсуждении, принятии и осуществлении социально-экономических решений»¹⁹. XXVII съезд КПСС, январский и июньский (1987 г.) Пленумы ЦК КПСС, развивая концепцию социалистического самоуправления народа, опирались на идею В. И. Ленина о том, что управление должно становиться делом самих трудящихся, не знающих над собой никакой иной власти, кроме власти их собственного объединения. Решение задачи ускорения развития общества, перестройка требует, как подчеркивается в Программе КПСС, неуклонного развития социалистического самоуправления народа²⁰. На январском (1987 г.) Пленуме ЦК КПСС М. С. Горбачев подчеркивал, что «только через последовательное развитие демократических форм, присущих социализму, расширение самоуправления возможно наше продвижение вперед... Только через демократию и благодаря демократии возможна сама перестройка»²¹. Аналогичные положения высказаны и на июньском (1987 г.) Пленуме ЦК КПСС. И совершенно очевидна связь перестройки с великим Октябрем. «По глубинной революционной сути, по большевистской дерзости планов, по гуманистической социальной направленности — говорилось на январском (1987 г.) Пленуме ЦК КПСС, — проводимая ныне работа является прямым продолжением великих свершений, начатых нашей ленинской партией в Октябрьские дни 1917 года»²².

В канун Октября В. И. Ленин подробно обосновал идею советской федерации как государственно-правового средства решения в России национального вопроса. На апрельской конференции

В. И. Ленин, выступая против попыток навязать Украине и Финляндии нахождение в составе России, говорил о братском союзе Украинской и Российской республик. Прочный союз республик, по В. И. Ленину, может возникнуть лишь на основе полного равноправия, признания за ними права на отделение. В работе «Государство и революция» В. И. Ленин особо выделил указание Ф. Энгельса о связи национального вопроса с вопросом о федерации, связав вопрос о централизме с проблемой широкого местного самоуправления²³. Вопросы федеративного государственного устройства были подробно разработаны В. И. Лениным после Октября.

Важное значение имели ленинские суждения о соотношении права и равенства на первой фазе коммунистического общества. Без права невозможно формирование новых общественных отношений в различных сферах. Социалистическое право необходимо в качестве регулятора распределения продуктов и труда между членами общества. Новые общественные отношения, складывающиеся в переходный период, и при социализме, требуют правовой регламентации со стороны социалистического государства. При этом В. И. Ленин подчеркивал, что право вообще есть ничто без специального аппарата, без государства, способного принуждать к соблюдению правовых норм. Лишь на высшей фазе коммунизма отпадет потребность в системе нормативно-юридического регулирования общественных отношений, поскольку «необходимость соблюдать несложные, основные правила всякого человеческого общежития очень скоро станет привычкой»²⁴.

Огромное внимание в труде «Государство и революция» В. И. Ленин уделил вопросу отмирания государства на высшей фазе коммунизма. При этом, критикуя оппортунистов, утверждавших, что отмирает буржуазное государство, В. И. Ленин подчеркивал, что отмирает именно социалистическое государство. Он обращает внимание на то, что только коммунизм создает полную ненужность государства, давая для этого соответствующие экономические, социальные, политические, культурные и иные предпосылки. Процесс этот носит длительный характер и В. И. Ленин оставляет открытым вопрос о конкретных сроках и формах отмирания социалистического государства, поскольку материала для решения этого вопроса нет. Характерно, что отмирающее государство характеризуется в труде «Государство и революция» как государство неполитическое.

В. И. Ленин предвидел, что «политическое различие между первой или низшей и высшей фазой коммунизма со временем будет, вероятно, громадно»²⁵. Эта ленинская мысль плодотворна для понимания диалектики развития социалистического государства. Государство диктатуры пролетариата — это государство политически переходного периода от капитализма к социализму. После осуществления своей исторической миссии — построения социализма — оно перерастает в общенародное государство. На XXVII съезде КПСС отмечалось, что важный момент в политической жизни советского общества заключается в том, что «государство диктатуры пролетариата переросло в общенародное социалистическое государство»²⁶. В Программе КПСС отмечается: «Установленная в результате социалистической революции диктатура пролетариата сыграла решающую роль в создании нового общества... Выполнив свою историче-

скую миссию, диктатура пролетариата переросла в политическую власть всех трудящихся, а пролетарское государство в общенародное»²⁷, выступающее главным орудием совершенствования социализма в СССР.

В труде «Государство и революция» В. И. Ленин показал руководящую роль марксистской партии в борьбе за победу социализма и коммунизма. «Воспитывая рабочую партию, — писал он, — марксизм воспитывает авангард пролетариата, способный взять власть и вести весь народ к социализму, направлять и организовывать новый строй, быть учителем, руководителем, вождем всех трудящихся и эксплуатируемых в деле устройства своей общественной жизни без буржуазии и против буржуазии»²⁸. С победой социалистической революции роль марксистско-ленинской партии неизмеримо возрастает. Она превращается в правящую, и в качестве таковой возглавляет и направляет деятельность всех государственных и общественных организаций трудящихся, что и закреплено в ст. 6 Конституции СССР.

Непосредственно перед Октябрем В. И. Ленин разработал в труде «Удержат ли большевики государственную власть?» и в других работах важнейшие положения о Советах как государственной форме диктатуры пролетариата, осуществив тот план, который был им задуман при написании труда «Государство и революция».

Велико всемирно-историческое значение труда «Государство и революция», наиболее полно раскрывающееся в современных условиях. Положениями этого труда В. И. Ленин теоретически вооружил КПСС, все международное коммунистическое и рабочее движение в борьбе за социализм. Гениальными идеями В. И. Ленина о государстве и революции наша партия и народ руководствовались в период подготовки и проведения Великого Октября, реализуя на практике эти идеи. Именно победа Октября и установление власти трудящихся привели к осуществлению на практике социализма. Великая Октябрьская социалистическая революция, совершенная народом, вдохновленная идеями В. И. Ленина, свершилась, как отмечается в Обращении ЦК КПСС к советскому народу, во имя людей труда²⁹. Ленинские идеи о государстве, теоретически подготовившие великий Октябрь, живут сегодня, ибо по своей революционной сути, по большевистской дерзости планов, говорилось на январском (1987 г.) Пленуме ЦК КПСС проводимая ныне перестройка есть прямое продолжение великих свершений, начатых ленинской партией в дни Октября 1917 года. Перестройка — продолжение в новых исторических условиях дела, во имя которого совершилась Октябрьская революция, идейно подготовленная В. И. Лениным. Именно поэтому «с учетом накопленного опыта и новых задач необходимо еще раз самым тщательным образом вникнуть в ленинское наследие по вопросам советского государственного строительства, использовать его в решении задач, вставших перед обществом сегодня»³⁰. В этом наследии ведущее место занимают ленинские идеи о государстве, сформулированные и разработанные в труде «Государство и революция».

Примечания

¹ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 4.

² Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 4.

³ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 35.

⁴ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 28.

⁵ Ленин В. И. ПСС, т. 34, с. 307.

⁶ Ленин В. И. ПСС, т. 34, с. 308.

⁷ Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС 25—26 июня 1987 г. — М.: Политиздат, 1987, с. 44.

⁸ См. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. — М.: Политиздат, 1986, с. 128.

⁹ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 34.

¹⁰ Ленин В. И. ПСС, т. 41, с. 369.

¹¹ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 35.

¹² Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 90, 18, 42, 102, 231.

¹³ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 115.

¹⁴ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 100.

¹⁵ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 78.

¹⁶ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 116.

¹⁷ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 155.

¹⁸ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 74.

¹⁹ Горбачев М. С. Живое творчество народа. — М., 1985, с. 14—15.

²⁰ См. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. — М.: Политиздат, 1986, с. 158.

²¹ Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС 27—28 января 1987 г. — Политиздат, 1987, с. 25.

²² Там же, с. 63.

²³ См. Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 72—73.

²⁴ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 102.

²⁵ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 98.

²⁶ Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. — М.: Политиздат, 1986, с. 126.

²⁷ Там же, с. 157.

²⁸ Ленин В. И. ПСС, т. 33, с. 26.

²⁹ См. К советскому народу. Обращение Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза. — Журн. Коммунист. 1987, № 6, с. 3.

³⁰ Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС 27—28 января 1987 года. — М.: Политиздат, 1987, с. 30.

А. И. ХАЛИЛОВ

ВЕЛИКИЙ ОКТЯБРЬ И НАУЧНЫЙ ПРОГРЕСС НА ПРИМЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

С победой Великой Октябрьской Социалистической революции — главного события XX века, наука впервые стала не только средством познания, но и средством построения нового общества. В. И. Ленин настойчиво требовал поставить на службу социализма и коммунизма все лучшее из достижений предшествующих поколений отечественной и мировой науки, «превратить все это из орудия капитализма в орудие социализма», возродить в полуразрушенной стране и промышленности и земледелие на современной, по последнему слову науки построенной, основе¹.

Рассматривая Российскую Академию наук как высшее научное учреждение страны, В. И. Ленин еще в первые годы Советской власти определил ее задачи в своем знаменитом «Наброске плана научно-технических работ»: развитие исследований по проблемам, связанным с рациональным размещением производительных сил, с обеспечением народного хозяйства минеральным сырьем, с электрификацией промышленности, сельского хозяйства, транспорта².

Одним из конкретных проявлений ленинской национальной политики явилась развернутая Коммунистической партией и Советским правительством при активной помощи Академии наук СССР огромная работа по организации и развитию науки в союзных и национальных республиках.

В постановлении Центрального Исполнительного комитета и Совета Народных Комиссаров СССР о признании Российской Академии наук высшим всесоюзным научным учреждением страны говорилось: «Правительство СССР ставит одной из первых своих задач обеспечить широкую научную работу в Союзе ССР, широкое распространение научных знаний среди новых миллионов трудящихся, пробужденных к исторической жизни, а также приобщение к научной работе тех десятков национальностей, которые после долгих лет угнетения впервые в условиях Советского государства получили возможность широкого культурного и хозяйственного развития»³. В стране возникла планомерная, государственная форма приобщения к научному творчеству представителей всех наций и народностей СССР. Сотни тысяч представителей рабочих и крестьян бывших национальных окраин пришли в науку, превратив ее в творчество многомиллионного и многонационального советского народа.

С первых дней после победы Советской власти в Азербайджане началась работа по развитию научных исследований, созданию научных основ изучения богатейших природных ресурсов края. Большую роль в этом сыграли созданные с помощью русских ученых университет и политехнический институт, где была сосредоточена

научно-исследовательская работа. На базе этих высших учебных заведений создавались различные научные общества, лаборатории, закладывался фундамент для развития научного потенциала Советского Азербайджана. Уже в 1920 г. было создано геологическое бюро Азнефти, а несколько позже здесь же начала работать Центральная химическая лаборатория. В 1921 г. была создана Бакинская морская обсерватория.

Важное значение для развития науки и техники в республике имело основание в 1923 г. Общества обследования и изучения Азербайджана — первый единый национальный научный центр молодой Советской республики, в создании и становлении которого большую роль сыграл выдающийся деятель Коммунистической партии и Советского государства Нариман Нариманов. Общество ставило своей уставной задачей планомерное обследование и изучение Азербайджана «в отношении экономическом, социально-историческом, археологическом и лингвистическом, а также распространению знаний об Азербайджане»⁴. В работе Общества принимали активное участие видные партийные и государственные деятели Азербайджана С. А. Агамали оглы, Р. А. Ахундов, Д. Буннатзаде, Гамид Султанов, Чингиз Ильдым, Таги Шахбази, С. М. Эфендиев и др.

Большую помощь в становлении и развитии науки в Советском Азербайджане оказали научные учреждения и видные ученые Москвы, Ленинграда, братских республик: И. М. Губкин, Д. В. Голубятников, В. Л. Комаров, Н. И. Вавилов, Ф. Ю. Левинсон-Лессинг, С. С. Наметкин, И. И. Мещанинов, В. В. Бартольд, Н. Я. Марр и многие другие.

В 1929 г. Общество обследования и изучения Азербайджана было преобразовано в Азербайджанский государственный научно-исследовательский институт, на базе которого в 1932 г. было создано Азербайджанское Отделение Закавказского филиала Академии наук СССР (АзОЗФАН). К этому времени в республике уже активно действовала разветвленная сеть научных учреждений и вузов, имевших опорные пункты и научные опытные станции почти во всех районах республики.

В 1929 г. в Баку был создан первый в Советском Союзе научно-исследовательский нефтяной институт (АзНИИ), работами которого развиты научные основы добычи и переработки нефти в стране⁵.

В 30-х годах в республике уже работала большая группа специалистов и ученых в области геологии нефти и нефтегазодобывающей отрасли. В их числе были Н. К. Байбаков, С. А. Везиров, С. А. Оруджев, С. М. Кулиев, Ш. Ф. Мехтиев, Б. К. Бабазаде, А. А. Ализаде, А. А. Якубов, М. А. Евсеенко, Г. А. Ахмедов, Ага Курбан Алиев, В. С. Мелик-Пашаев и др.

Определенная заслуга принадлежала и созданному в годы первой пятилетки Азербайджанскому научно-исследовательскому институту нефтяного машиностроения (АзНИИмаш). В стенах его создавались новые, современные для тех лет проекты, чертежи и модели нефтяного оборудования отечественного производства.

Созданный в 1930 г. Азербайджанский научно-исследовательский институт по химии и технологии нефти (АзНИИпереработка) им. В. В. Куйбышева Наркомнефти СССР занимался разработкой

отечественного способа крекингом нефти, созданием собственной аппаратуры, «облегченной по сравнению с американской», и получением ценнейшего антидетонирующего крекинг-бензина⁶. Здесь делали свои первые шаги будущие академики Ю. Г. Мамедалиев, В. С. Алиев, М. Ф. Нагиев, В. С. Гутыря, М. А. Далин, Р. Г. Исмаилов, А. М. Кулиев, И. А. Оруджев, С. Д. Мехтиев и другие.

В октябре 1935 г. АзОЗФАН был преобразован в Азербайджанский филиал Академии наук СССР (АзФАН)⁷. В составе этого филиала начали работу Институты химии, ботаники, зоологии, секторы геологии, физики, энергетики, почвоведения, преобразованные в 40-х годах в самостоятельные научно-исследовательские учреждения.

Важнейшее значение для развития общественных наук в Азербайджане имела продолжавшаяся работа по переводу и изданию на азербайджанском языке произведений классиков марксизма-ленинизма, в т. ч. шеститомника избранных произведений В. И. Ленина.

С созданием Института истории, археологии и этнографии развивалась в более значительных масштабах историческая наука, расширялась и улучшилась подготовка кадров-историков. Социалистическое строительство поставило перед историками важную задачу, направленную на исследование особенностей индустриализации страны, культурной революции и коллективизации сельского хозяйства. Наука уделяла главное внимание к сложным экономическим явлениям этого периода, проблемам планирования, хозрасчета и др.

Институтом языка и литературы был издан ряд трудов по вопросам грамматики и орфографии азербайджанского языка, а также азербайджанско-русский словарь. Проводилась работа по изучению и публикации произведений классиков азербайджанской литературы Низами, Физули, М. П. Вагифа, М. Ф. Ахундова, Джалила Мамед Кулизаде («Молла Насреддин») М. А. Сабира и других.

В 30-х и 40-х годах в области общественных наук активно трудились Гейдар Гусейнов, Мамед Ариф Дадашзаде, Мирза Ибрагимов, Самед Вургун, Узеир Гаджибеков, А. О. Маковельский, Исмаил Гусейнов, Абдул Керим Ализаде, Гамид Арасли, Фейзулла Касумзаде, Мамед Джафар Джафаров, Зульфали Ибрагимов, Е. А. Токаржевский, Мамед Казиев, Бахман Ахундов, Мохбали Касумов и другие.

Приехавший в Баку в марте 1941 г. вице-президент АН СССР, Герой Советского Союза О. Ю. Шмидт на расширенном заседании Азербайджанского филиала говорил: «...Первый вывод этого то, что Азербайджанский филиал АН СССР представляет собой, несомненно, очень мощный и сильный научный организм, сильный своим составом и прежде всего качеством этого состава...»⁸.

Когда началась Великая Отечественная война, вместе со всем советским народом, вставшим на защиту Отечества, немалую лепту в победу над врагом внесли ученые Азербайджанской ССР, с первых дней войны сосредоточившие свое внимание на вопросах, связанных с укреплением оборонной мощи страны. Быстро и организованно была проведена перестройка всей деятельности научных учреждений и вузов Азербайджана в соответствии с задачами военного времени. Уже в 1941 г. в Азербайджане было добыто рекордное количество нефти — 23,5 млн. т. или 71,4% общесоюзной добычи⁹. Нефтяная промышленность Азербайджана на протяжении всей вой-

ны, несмотря на тяготы военного времени, была основным поставщиком топлива и масел для фронта и тыла.

Свой вклад в трудовой подвиг азербайджанских нефтяников внесли ученые республики, сумевшие в сложных условиях в короткие сроки решить задачи, вызванные требованиями военного времени.

Важнейшим событием, которое сыграло огромную роль в развитии науки в республике, явилось создание в 1945 г. Академии наук Азербайджанской ССР¹⁰. В организации и становлении национальной Академии наук большую роль сыграли видные деятели азербайджанской науки и культуры Ш. А. Азизбеков, А. А. Ализаде, Векилов Самед Вургун, Узеир Гаджибеков, А. А. Гроссгейм, Г. Н. Гусейнов, С. А. Дадашев, И. Г. Есьман, М. А. Ибрагимов, М. А. Кашкай, Ю. Г. Мамедалиев, М. А. Мир-Касимов, М. А. Топчибашев, М. А. Усейнов и И. И. Широкогоров, избранные в первый состав республиканской Академии наук.

31 марта 1945 г. состоялось первое общее собрание Академии наук Азербайджанской ССР. Выступая на нем, академик И. И. Мещанинов подчеркнул, что «преобразование Азербайджанского филиала Академии наук Союза ССР в Академию наук Азербайджанской ССР является венцом пройденного пути за 25 лет, венчает науку и культуру азербайджанского народа, национальную по форме, социалистическую по содержанию, открывает пути для еще более интенсивного экономического и культурного развития Азербайджанской ССР»¹¹.

Первым президентом Академии наук Азербайджанской ССР был избран один из старейших ученых республики М. А. Мир-Касимов.

Учреждение Академии наук Азербайджанской ССР открыло новые горизонты для развития и углубления научно-исследовательских работ, их широкого применения в интересах подъема экономики и культуры республики. К этому времени в Азербайджане насчитывалось свыше 60 научных учреждений, в которых работали около 1200 научных сотрудников, среди них 150 докторов наук и профессоров, 380 кандидатов наук и доцентов. Всесоюзное и мировое признание получил ряд научных достижений азербайджанских ученых¹².

Сегодня 124 научно-исследовательских учреждений республики во главе с Академией наук Азербайджанской ССР занимаются разработкой фундаментальных и прикладных проблем, имеющих важное народнохозяйственное значение. В них трудятся свыше 23 тыс. научных работников, в т. ч. около тысячи докторов и девять тыс. кандидатов наук. Азербайджан приобретает все большую известность как международный центр подготовки специалистов в различных областях науки и техники. В учебных заведениях республики получает образование молодежь более чем из 60 стран мира.

Азербайджан — регион, щедро одаренный природой и располагающий богатыми «кладовыми» различных полезных ископаемых.

Сложное геологическое строение, особенности тектонического развития складчатых систем Большого и Малого Кавказа и разделяющего их Куринского межгорного прогиба, сейсмоактивность недр, значительное количество грязевых вулканов, разнообразие природно-климатических условий и ландшафтов Азербайджана стиму-

лировало бурное развитие наук о Земле. За годы Советской власти геологи Азербайджана проделали огромную работу по изучению геологического строения и геологической истории территории республики, выполнили большой объем поисково-разведочных работ, создав в Азербайджане прочную базу нефтяной, горнорудной и химической промышленности.

Учеными и инженерами Азербайджана много сделано в освоении нефтяных богатств братских республик. Они принимали и принимают активное участие в разработке месторождений Татарии, Башкирии, Западной Сибири, Туркмении, Мангышлака, Белоруссии, Украины и других регионов страны. Ведутся совместные исследования с геологами ГДР и Румынии, оказывается большая помощь в освоении месторождений на Кубе, в Индии, Алжире и др.

Широкую известность у нас в стране и за рубежом получили также работы ученых Азербайджана в области нефтепереработки, нефтехимии, физики твердого тела, прикладной математики и кибернетики, космических исследований природных ресурсов, электроники, электро- и радиотехники, машиностроения, приборостроения и автоматизации, энергетики, генетики, физиологии, сельскохозяйственного производства, современных направлений гуманитарных наук и др.

XXVII съезд КПСС выдвинул новые ответственные задачи, связанные с необходимостью решительного поворота советской науки к пущам общественного производства. Основопологающим моментом политики партии на современном этапе является приоритетное развитие фундаментальных наук, которым принадлежит ведущая роль в развитии производительных сил, в разработке обобщающих концепций, в установлении общих закономерностей и явлений материального мира.

В области экономических наук исследуются экономические и социальные проблемы повышения эффективности общественного производства и его интенсификация, разработана Комплексная программа научно-технического прогресса Азербайджанской ССР на долгосрочную перспективу.

Подготовлены и изданы обобщающие труды по истории борьбы за победу Советской власти, рабочего класса республики. Выпущены монографии по древней и средневековой истории, новой истории, по истории Великого Октября, социалистического строительства в Азербайджане. Проведены масштабные раскопки одного из крупнейших средневековых городов Азербайджана Шабрана. Подготовлена и издана работа, посвященная истории Южного Азербайджана с древнейших времен до 1917 г. Близок к завершению фундаментальный обобщающий труд: многотомная «История Азербайджана».

Выпущена серия работ по актуальным вопросам развития национальных отношений, интернационального и патриотического воспитания, по философским вопросам современного естествознания.

Опубликован ряд монографий и коллективных сборников, посвященных взаимосвязи азербайджанской литературы с литературой братских народов СССР, прежде всего с русской литературой.

Изданы рукописи многих средневековых письменных памятников, хранящихся в Институте Рукописей АН Азербайджанской ССР.

В системе АН Азербайджанской ССР создан Дворец дружбы народов — научно-пропагандистский центр в области изучения современных национальных отношений, интернационального воспитания. Коллектив Дворца ведет комплексную работу по пропаганде достижений ленинской национальной политики.

Широкое развитие получили работы в области научно-технической информации, а также научной информации в области общественных наук с применением современных средств автоматизации и вычислительной техники.

Генеральная линия партии на ускорение социально-экономического развития, принятая XXVII съездом КПСС, ставит перед учеными республики качественно новые задачи. Это означает, что и в организации научных исследований должен произойти крутой перелом, направленный на наращивание и эффективное использование научного потенциала Советского Азербайджана.

Примечания

¹ Ленин В. И. ПСС, т. 36, с. 382.

² Ленин В. И. ПСС, т. 36, с. 328.

³ Организация науки в первые годы Советской власти (1917—1925 гг.) — М., 1968, с. 205.

⁴ Общество обследования и изучения Азербайджана — первый единый научный центр республики (к 60-летию создания). — Изв. АН АзССР. Сер. истории, философии и права, 1985, № 1.

⁵ Развитие науки в Советском Азербайджане. — Баку, 1967, с. 105.

⁶ Материалы к докладу В. В. Куйбышева на XVI съезде ВКП(б). — М., 1930, с. 158.

⁷ Изв. Азерб. филиала АН СССР, 1936, № 1.

⁸ Журн. Изв. Азерб. филиала АН СССР, 1941, № 3.

⁹ Оруджев С. А. Нефтяная промышленность Азербайджана в годы Великой Отечественной войны. — АНХ, 1975, № 5.

¹⁰ Газ.: Бак. рабочий, Коммунист, 1945, 27 марта.

¹¹ Газ.: Бак. рабочий, Коммунист, 1945, 1 апр.

¹² Журн.: Изв. Азерб. филиала АН СССР, 1945, № 4.

Ә. Ә. ШӘКӘРОВ

БӨЈҮК ОКТЈАБР ВӘ ЈЕНИ ТИПЛИ ДЕМОКРАТИЈАНЫН ГӘРАРЛАШМАСЫ

Бөјүк Октјабрын 70 иллији мүнәсибәтилә Совет халгына Сов.ИКП МК-нын мұрачнәтиндә дејилди: «Өлкәмиз сәсиализмин практикада һәјата кечирилдији илк өлкәдир. Октјабрын гәләбәси адамларын сәсиал варлығынын тарихән мисилсиз әсәсларыны: снјасәтдә әмәкчиләрин һакимијәтини, инсан мүнәсибәтләриндә коллективчилији вә јол-дашчасына гаршылыгы көмәји бәргәрар етмишдир»¹.

Октјабр ингилабы өлкәмизин снјаси, иғтисади вә мәдәни һәјатыны көкүндән дәјишдирмиш, чәмијјәт һәјатынын бүтүн сәһәләриндә халг күтләләринин јарадычы потенциалынын үзә чыхарылмасы үчүн зәмин јаратмыш, халг күтләләри гаршысында кениш демократик тәрәгги үчүн гапы ачмышдыр. Мәлумдур ки, чар мүтләғијәтинин узун мүддәт давам едән һөкмранлығы вә Русијада буржуа либерализминин зәифлији нәтичәсиндә һәгиги демократик сәрвәтләр, демократик ән'әнәләр вә тәсисәтләр бәргәрар ола билмәмишди. Лакин халг күтләләри ингилаби јарадычылыг просесиндә фәһлә вә кәндли депутатлары Советләрини јаратмағла бу тарихи бошлуғу вә мәһдудијјәти арадан галдырмышдыр.

Советләр демократизмин сәвијјәсинә көрә буржуа демократијасынын һәр һансы бир институтуна вә механизминә нисбәтән үстүнлүк тәшкил едир, халг һакимијјәти вә демократик өзүнүндәрә органларына чеврилди.

Дикәр тәрәфдән, Русијада Феврал ингилабындан сонра бәргәрар олан буржуа-демократик гурулушу ғыса мүддәт әрзиндә өз мәһдудлуғуну көстәрди, зәһмәткешләрә реал шәкилдә рифаһ кәтирә билмәди, онлары сүлһ, чәрәк вә торпағла тәмин едә билмәди. Рус буржуазиясы күтләләрин мүстәғил ингилаби јарадычылығы гаршысында вәһимәјә дүшдү, ингилаби сөндүрмәк, монархијаны бәргәрар етмәк, буржуа демократијасына ғајытмағ мәғсәдилә әксингилаби гәсдләрә әл атды.

Бу, тарихи һәгигәтдир ки, јалныз сәсиалист ингилабы буржуазияны һакимијјәт башындан девирмәклә халгын демократик наилијјәтләрини хилас етди, бу наилијјәтләри инкишаф етдирди, дәринләшдирди вә сәсиал-иғтисади мүнәсибәтләр сәһәсиндә кенишләндирди.

Октјабр ингилабындан сонра Советләр демократија илә сәсиализми бирләшдирди, өлкәнин снјаси һәјатында, дәвләт ишләринин идәрә едилмәсиндә кениш зәһмәткеш күтләләринин фәал иштиракы үчүн реал зәмин јаратды. Биринчи онилликләрдә Советләр бүтүн вәсиләләрдә вә мәрһәләләрдә сәсиалист дәјишикликләрдә иштирак етди вә халг күтләләринин е'тимадынын газанарағ өз нүфузуну хејли артырды. Буна көрә дә инди партијағыз сәсиалист демократијасынын ке-

нишләндирилмәси хәттини ирәли сүрәрәк чәмијјәтимиздә тарихән бәргәрар олан демократикләшдирмә тәчрүбәсинә истинад едир.

Әлбәттә, сәсиализм чәмијјәтинин инкишафы кедишиндә объектив вә субъектив сәбәбләрдән ирәли кәлән чәтинлик, ғысур вә сәһвләр дә олмушдур. Әввәлән, өлкәмиз сәсиал тәрәггинин кечилмәмиш јоллары илә ирәлиләмәли олмушдур. Сонра, сәсиализмдә дә тарихи инкишаф зигзағлары јолла кедир. В. И. Ленин һәлә 1921-чи илдә јени иғтисади снјасәтә кечилмәси илә әләғәдар гејд етмишдир ки, партија күман едирди ки, бизим һәрәкәтимиз дүз хәтлә кедәчәк, бүтүн тарих боју олдуғу кими, бу һәрәкәт зигзағлары баш верди. Даһа сонра, сәсиализмин јени иғтимаи-иғтисади гурулуш кими тарихән кәнч олмасы да бурада өз тәсирини көстәрди. 70 ил тарих үчүн чох аз вахтдыр. Буна көрә сәсиализм капитализм үзәриндә шәксиз үстүнлүјүнү вә јарадычы күчүнү нүмајиш етдирсә дә, өзүнүн јарадычы имканларыны там шәкилдә тәзаһүр етдирә билмәз. Хүсусилә јени типли демократијанын бәргәрар олмасы чәтинликсиз кечмир. Бу исә тарихи ганунауғунлуғдур. Мәсәлән, Франсада буржуа демократијасынын бәргәрар едилмәси үчүн үч буржуа ингилабы (1789—1794, 1830 вә 1848-чи илләр), бир пролетар ингилабы (1871-чи ил Парис Коммунасы) вә бизим дәврүмүздә Халг чәбһәси епопеејасы (1936—1938-чи илләр) лазым кәлди.

Нәһәјәт, јени чәмијјәт гуручулуғунда Ленин принципләри вә нормаларындан кери чәкилмә, сәсиалист ганунчулуғунун, партија һәјатында вә чәмијјәтдә демократик нормаларын позулмасы, волјунтарист характерли сәһвләр, тәфәккүрдә догматизм, практики фәалијјәтдә әталәт һалларыны да нәзәрә алмағ лазым кәлир.

Сов.ИКП XX гурултајындан сонра башланан иғтимаи һәјатын демократикләшдирилмәси хәтти әввәлчә зәифләмиш вә сонра әксинә сәмтләшмиш, иғтисадијјата, мәдәнијјәтә, елмә рәһбәрлијин инзибати-бүроратик методлары јенидән гәрарлашмыш, сәсиал әдаләт принципләри позулмуш, сөзлә иш арасында вәһдәт позулмуш, һәтта учурум әмәлә кәлмишди. Нәтичәдә совет адамларынын мүәјјән һиссәсиндә, хүсусилә кәнчләрдә ингилаби вә сәсиалист идеалларымыза инам зәифләмишди.

70—80-чи илләрин говушуғунда өлкәмизин тарихи мүғәддәрәти үчүн нараһәтлыг доғуран ситуасија јаранмышды. Өлкә инкишаф сүрәтини итирмәјә, чәтинликләр вә һәлл едилмәмиш проблемләр чохалмаға башламышды. Дурғунлуғ һаллары вә сәсиализмә јабанчы олан дикәр һаллар мејдана кәлмишди. Әслиндә һакимијјәтин иғтисади вәситәләринин зәифләмәсинин бүтөв бир системи јаранмышды. Бир нөв сәсиал-иғтисади инкишафын јубадылмасы механизми мејдана кәлмишди. Бу јубадылманын көкләри сәсиалист демократијасы тәсисәтларынын фәалијјәтиндәки чидди нөгсанларда, көһнәлмиш, чох вахт исә реаллығларла ујғун кәлмәјән снјаси вә нәзәри мүддәаларда, идәрәетмәнин мұһафизәкар үслубунда, механизмдәдир. Әлбәттә, белә негәтив һаллар вә деформасија сәсиализмин тәбиәтиндән ирәли кәлмирди. Бунлар сәсиализмин маһијјәтини дәјишдирә билмәзди, совет халгынын өзүнүн сечдији сәсиализмә инамыны сарсыда билмәзди. Өлкәмизин сәсиал вә милли дирчәлиши, онун кериликдән мүасир сивилизасијанын зирвәләринә тарихи јүксәлиши, әсл демократик сәрвәтләрин јаранмасы вә гәрарлашмасы мәһз сәсиализмлә әләғәдардыр.

Сов.ИКП МК апрел (1985-чи ил) пленуму, партијамызын XXVII гурултајы социализмин көклү сурәтдә јениләшмәси вә өлкәнин социал-игтисади тәрәггисинин сүр'әтләнмәси хәттини ишләјиб һазырламышдыр. Мәркәзи Комитәнин јанвар (1987-чи ил) пленуму бу истигамәтдә бөјүк, принцинал гәрарлар гәбул етмишдир. Бунлар партија вә халгы јенидәнгурма нәзәријјәси илә силаһландырыр, чәмијјәтин тәш-килинин ән мүасир формасы кими социализмин тәкмилләшмәсинә истигамәтләнән дәрин ислаһатлар, чәсарәтли тәдбирләр көрүлмәсиндә партија вә халгы сәфәрбәр едир. Бу вәзифәләрә наил олунмасынын ачары ингилаби јенидәнгурма, ичтимаи һәјатын бүтүн саһәләринин вә мәсамәләринин демократикләшдирилмәси, халгын социалист өзүнү-идарәсинин кенишләндирилмәси, күтләләрин тәшәббускарлығы вә өз-фәалијјәтинин инкишаф етдирилмәсидир.

М. С. Горбачов јолдашын Сов.ИКП МК јанвар (1987-чи ил) пленумунда да дедији кими, јенидәнгурма вә демократикләшдирмә истигамәтиндә апарылан ишләр «дәрин ингилаби маһијјәтинә, планларын болшевикчәсинә чәсарәтли характеринә, өз һуманист социал истигамәтинә көрә Ленин партијамыз тәрәфиндән 1917-чи илин октябр күн-ләриндә башланмыш бөјүк һүнәрләрин билаваситә давамдыр». «Биз јенидәнгурма вә онунла бағлы олан просесләрдән-чәмијјәтин дәриндән демократикләшдирилмәси просесләриндән данышаркән чәмијјәтдә һә-гигәтән ингилаби вә һәртәрәfli дәјишикликләри нәзәрдә тутуруг»².

Јенидәнгурма дурғунлуг просесләринин гаршысыны гәтијјәтлә ал-маг, ләнкитмә механизмини ғырыб дағымтаг, совет чәмијјәтинин со-циал-игтисади инкишафыны сүр'әтләндирмәјин етибарлы вә сәмәрә-ли механизмини јаратмаг демәкдир. Јенидәнгурма күтләләрин чанлы јарадычылығына архаланмаг демәкдир, демократијаны, социалист өзүнүидарәсини һәртәрәfli инкишаф етдирмәк, тәшәббусу, өзфәалиј-јәти һәвәсләндирмәк, чәмијјәт һәјатынын бүтүн саһәләриндә ашкар-лығы, тәнгид вә өзүнүтәнгиди кенишләндирмәк демәкдир.

Һәјат игтисадијјатда демократијанын јени-јени формаларыны ја-радыр. Бригада, аилә вә диқәр коллектив подрат формалары игтиса-дијјатда демократик әсасларын инкишафында кетдикчә даһа чох рол ојнајыр. Һәр јердә идарәетмәнин игтисади методларыны тәтбиг етмәк, амирликдән вә инзибатчылыгдан әл чәкмәк, игтисадијјатын бүтүн пилләләринин там тәсәррүфат принципләринә, әмәјин вә истеһсалын тәшкилинин јени формаларына кечмәсини тә'мин етмәк, новаторчулуғу вә социалист зирәклијини һәр васитә илә һәвәсләндирмәк үчүн шә-раит јараныр. Бешилијин биринчи или планынын јеринә јетирил-мәси јекунлары сүбут едир ки, инди шәраитин өзү, чәмијјәтдәки де-мократикләшдирмә, јени әһвали-руһијјә ишә мүнәсибәти дәјишир, ре-ал, әмәли нәтичәләр верир. Истеһсал олунмуш милли кәлир планда нәзәрдә тутулан 3,9 фаиз вә биринчи бешилликлдә орта иллик артым, 4,9 фаиз артымшдыр ки, бу да он биринчи бешилликлдәки орта иллик артымдан үчдә бир гәдәр чохдур вә сон доғгуз ил әрзиндә ән јүксәк көстәричидир. Сәнаједә әмәк мәһсулдарлығы планда нәзәрдә тутулан 4,1 фаиз әвәзинә бүтөвлүкдә 4,6 фаиз артмышдыр.

Ијирминчи чағырыш јерли халг депутатлары Советләринә, халг мәһкәмәләринә 1987-чи ил ијунун 21-дә кечирилән сечкиләр әввәлки сечкиләрдән фәргләнмишдир. Азәрбајҹан ССР Али Совети Рәјасәт

Һеј'әтинин фәрманына әсасән експеримент гәјдасында Шамаһы вә Илич рајонларында сечкиләр чохмандатлы сечки даирәләри үзә кечи-рилмишдир. Бурада депутатлыға намизәд ирәли сүрүләнләрин сајы сечки даирәси үзрә мандатларын сајындан артыг олмуш, даһа чох сәс аланлар депутат сечилмишләр. Ән ләјагәтли намизәдләри сечмәк им-каны вәтәндашларын фәаллығыны вә объективлијини ашкара чыхар-мышдыр. Эксперимент гәјдасы тәтбиг едилмәјән даирәләрдә дә депу-татлыға бир нечә намизәд музакирә олунмушдур. Бу әмәк коллектив-ләринин, јашајыш јерләриндә әһалинин сијаси иш вә мә'нәви кејфиј-јәтләринә јахындан бәләд олдуғлары адамлары һакимијјәт органла-рына сечмәләринә әлверишли шәраит јарадыр. Һазыркы сечкиләрин даһа бир фәргләндиричи хүсусијјәти ондан ибарәтдир ки, шәһәр, ра-јон Советләри ичрайјә комитәләринин вәзифәли апарат ишчиләри де-путат сечилмәјә¹ дә биләләр.

Һазырда республикамызын јерли советләриндә 50 миндән чох де-путат вардыр. Сечкиләрин етимадыны доғрулдан, өз шәхси әмәји вә ичтимаи иши илә ирәилијишимизә фәал көмәк едән депутатларымыз аз дејилдир. Сов.ИКП МК апрел (1985-чи ил) пленумунун, партијанын XXVII гурултајынын гәрарларынын тә'сири алтында һәјатымызын бү-түн саһәләриндә ингилаби дәјишикликләр баш вердији, јенидәнгурма-нын гаршысыалынмаз просесә чеврилдији бир шәраитдә фәалијјәт көстәрән Советләр тәсәррүфат вә мәдәнијјәт гүрүчулуғунун, социал гүрүчулуғун мүхтәлиф саһәләриндә тәчрүбә топламышлар³.

Кечилмиш дөврүн тәчрүбәси илә, өлкәнин индисы вә кәләчәји үчүн мәс'улијјәтин дәрк едилмәси илә бирләшмиш партија вә халгын ваһид сәјләри, социализм гурулушу демократизминин һәртәрәfli инкиша-фы буна тә'минат верир ки, стратежи вәзифә—чәмијјәти кејфијјәтчә јени һала кәтирмәк вәзифәси һәјата кечириләчәкдир. Буна көрә дә даһа чох демократија даһа чох социализм демәкдир. Зәһмәткешләрин дөвләт органларынын вә ичтимаи органларын һәм формалашмасына, һәм дә онларын фәалијјәтинә нәзарәти, там ашкарлыг шәраитиндә, вә-зифәли шәхсләрин нәзарәт алтында олмасы, һесабат вермәси вә сечил-мәси шәраитиндә әмәк коллективләринин ишинә вә һәјатына әмәли сурәтдә һәлл едичи тә'сир көстәрмәк имканына малик олмалары үчүн һәр шеј едилир. Инзибатчылыг вә амирликдән, кәрәксиз шәртләр вә гадағанлардан әл чәкмәдән, адамларын зәкасына вә тәчрүбәсинә инам-сызлыг сәддини арадан галдырмалан мүвәффәгијјәтлә ирәлиләмәк олмаз.

Социалист демократијасы халгын кетдикчә кенишләнән вә дәрин-ләшән өзүнүидарәсидир, зәкаларын вә исте'дадларын азал бәсләшмә-сидир. Әсл демократија өз маһијјәти етибарилә гуруч демократијалыр.

Бөјүк Октябрын 70 иллийи мүнәсибәтилә Совет халгына Сов.ИКП МК-нын мүрачәтиндә дејилир: «Социалист ингилабынын гәләбәси реал һүғуғлары вә азадлығлары әмәк адамы үчүн тәсбит етмиш, дөв-ләт һәјатынын халгын өзү тәрәфиндән тапылмыш формасыны—Совет-ләр һакимијјәтини бәргәрар етмишдир»¹.

Чохмилләтли өлкәмизин халғларынын мүгәддәраты үчүн Октябр ингилабынын тарихи әһәмијјәти һәм дә онунла әлағәдардыр ки, бу ин-гилаб милли зүлмү вә әсарәти ләғв етди, һәр бир халгын өз мүгәддә-ратыны һәлл етмәси үчүн зәмин јаратды, милли мүнәсибәтләрин демок-ратик шәкилдә инкишафы үчүн зәрури шәраити тә'мин етди.

Октябр вэ индики јенидэнгурма арасында үзвү элагэ, вөһдөт вэ варислик вардыр. Һәм ингилаб, һәм дә јенидэнгурма, В. И. Ленинни дедији кими, «Һәм јухарыдан, һәм ашағыдан һәрәкәт, фәалијјәт вахтыдыр». Јенидэнгурма Бөјүк Октябр ишинин јени шәраитдә давам етдирилмәси, ичтимаи һәјатын бүтүн саһәләриндә көклү дәјишиклик, тәмизләнмә вә јениләшмә вахтыдыр.

Јенидэнгурма мәгсәдјәнлү јарадычылыгыдыр, игтисадийјат, сијасәт вә мәдәнијјәтдә јарадычылыгы просесинин кениш вүс'әт алмасыдыр. Сов.ИКП МК апрел (1985-чи ил) пленуму, XXVII гурултај вә јанвар (1987-чи ил) пленуму чәмијјәтин һәртәрәфли демократикләшдирилмәси, халгын социалист өзүнүидарәсинин кенишләндирилмәси хәттини ирәли сүрмүш вә көстәрмишди кн, јенидэнгурманын башлыча чәһәти сијаси системин бүтүн институтларынын фәаллашдырылмасы, демократија вә халгын социалист өзүнүидарәсинин кенишләндирилмәсидир.

Демократија бир ичтимаи организм, ичтимаи систем кими социализмин мөвчуд олмасы вә инкишафы үчүн зәрури, јеканә мүмкүн олан васитәдир. Социализмә хас олан чәһәтләри, кејфијјәтләри фәаллашдырмаг социализмин чохчәһәтли потенсиалыны үзә чыхармаг, јалныз социалист демократијасыны инкишаф етдирмәк дәринләшдирмәк васитәсилә мүмкүндүр. Буна көрә дә В. И. Ленинни дедији кими, «Демократија олмадан социализм ики мәнада мүмкүн дејилдир: (1) пролетариат социалист ингилабына демократија уғрунда мүбаризә васитәсилә һазырланмаса, белә бир ингилаб едә билмәз; (2) галиб кәлмиш социализм там демократија јаратмаса өз гәләбәсини әлдә сахлаја билмәз вә бәшәријјәти дөвләтин өлүб кетмәсинә чатдыра билмәз»⁴.

Социалист демократијасынын бәргәрар олмасы вә инкишафы дүз, һамар јолла баш вермир. Социализмдә демократијанын инкишаф ганунаујғунлуларынын реаллашмасы һәмин ганунаујғунлуларын дәрк едилмәси вә ондан истифадә едилмәси дәрәчәсиндән, инкишаф просесиндә мејдана кәлән чәтинликләрин арадан галдырылмасындан асылдыр.

Социализмдә демократијанын инкишаф сәвијјәси демократијанын инкишафы кедишиндә мејдана кәлән зиддијјәтләрин һәлл едилмәси дәрәчәси илә сых элагәдардыр⁵.

Индики шәраитдә ССРИ-дә социалист демократијасынын инкишафына манечилик төрәдән антагонизмләр јохдур. Бунунла белә һазырда јениликлә көһнәлик арасында мүбаризә кедир, јарадычы гүввәләрлә јанашы негатив мејлләр дә фәалијјәт көстәрир.

Чәмијјәтимизин инкишафы просесиндә мејдана кәлән чәтинликләр гејри-антагонист зиддијјәтләрин тәзаһүрүдүр кн, бунлар социалист ичтимаи мүнәсибәтләринин тәкмилләшдирилмәси әсасында арадан галхыр. Ичтимаи варлыгла ичтимаи шүүр арасында мөвчуд олан зиддијјәтләр вәтәндашларын сијаси фәаллығынын артмасына, ичтимаи ишләрдә онларын кениш иштиракына тә'сир көстәрир.

Халгын социалист өзүнүидарәсинин инкишафы илә идарәетмә ишләринә чәлб олунан, лакин хүсуси идарәетмә һазырлығы олмајан, јүксәк сијаси мәдәнијјәтә, сијаси јарадычылыгы габилијјәтинә малик олмајан вәтәндашларын артмасы арасында зиддијјәтләр мејдана кәлир. Бу исә зәһмәткешләрин идарәетмә сәнәти вә тәчрүбәсинә мүнәзәм сүрәтдә јијәләнмәсинә зәрури шәраитин јарадылмасыны тәләб едир.

Демократија вә мәркәзијјәт арасында, демократија вә интизам,

мүтәшәккиллик арасында мејдана кәлән зиддијјәтләр демократик мәркәзијјәт принципи чәрчивәсиндә диалектик вәһдәт тәшкил едир. М. С. Горбачов јалдашын дедији кими, демократија гајда-ганунун зиддинә дејилдир. Әксинә бу, дүшүнмәдән итаәт етмәјә, кор-коранә ичрачылыга дејил, бүтүн ишләрдә чәмијјәт үзвләринин там һугуглу тәшәббүскари иштиракына әсасланан даһа јүксәк сәвијјәли бир гајда-ганундур. Демократија интизамын зиддинә дејилдир. Әксинә, бу әмәк адамларынын шүүрлу интизамы вә мүтәшәккиллийи демәкдир. Онун әсасыны өлкәнин реал саһиб олмаг дүјғусу, коллективчилик, бүтүн вәтәндашларын мәнәфә вә сәјләринин һәмрәјлийи тәшкил едир.

Демократија мәс'улијјәтин зиддинә дејилдир, нәзарәтсизлик вә мәнәм-мәнәмлик дејилдир. Әксинә, бу, чәмијјәтин өзүнәнәзарәти демәкдир.

Һәмин өзүнәнәзарәт совет адамларынын вәтәндаш јеткинлийинә вә өз ичтимаи борчуну баша дүшмәсинә әсасланыр. Бу, һугугларын вә вәзифәләрин бирлийи демәкдир⁶.

Демократија вә мәркәзијјәт арасында мүнәсибәт мүхтәлиф тарихи шәраитдә дәјишир. Бурада үмуми ганунаујғунлуг демократик мәркәзијјәт принципи чәрчивәсиндә демократијанын кенишләндирилмәсидир. Бу норманын, принципинин позулмасы ја мәркәзләшдирилмиш бюрократизмә, ја да анархист мејлләрә кәтириб чыхара биләр.

Јерличилик, инзибатчылыгы, бюрократизм, гејри-мүтәшәккиллик, муһафизәкарлыгы һалларынын тәзаһүрү социалист демократијасынын инкишафына мәнфи тә'сир едир.

Чәмијјәтин мәнәфәләри илә јанлыш баша дүшүлән јерли мәнәфәләр арасында зиддијјәтләрин арадан галдырылмасы үчүн мүбаризә кедир. Ајры-ајры адамлар төрәфиндән јол верилән зәһмәтсиз кәлирләр, рүшвәтхорлуғ, көздән пәрдә асмаг һаллары, түфәјлилик, ичтимаи фәјдалы әмәкдән бојун гачырмаг, әмәк һаггынын өдәнилмәсиндә бәрабәрчилик кими һаллар социалист демократијасынын инкишафына манечилик төрәдир, социал әдаләт кими демократик принципин позулмасына сәбәб олур, зәһмәткешләрин әмәк вә сијаси фәаллығынын мүәјјән гәдәр ашағы дүшмәсинә шәраит јарадыр.

Октябрдын 70 или социализм гурулушунун гүдрәтли һәјат еhtiјатларыны көстәрмишдир. Социализмин чох бөјүк социал гәләбәләри, һамы төрәфиндән тәсдиғ едилмиш игтисади вә мәдәни нанлијјәтләри, руһландырычы тарихи перспективләри вардыр. Октябр ишинин давам олан ингилаби јенидэнгурма социализмин бүтүн үстүнлүкләрини вә имканларыны, онун чох зәнкин мадди вә мә'нәви хәзинәсини, гүдрәтли ингилаби гүввәсини үзә чыхармаг вә бунлардан истифадә етмәк вә зифәсини гаршыја гојур.

Јенидэнгурма просесинин дөнмәз характер алмасы, Октябр ишинин мүвәффегијјәтлә давам етдирилмәси үчүн даһа чох социализм вә демократија тәләб олунур. Даһа чох социализм даим јениләшән игтисади, мәдәни вә мә'нәви саһәләрдә бәшәр сивилизасијасынын өнүндә кедән, даһа чох динамизм вә јарадычылыгы, мүтәшәккиллик вә гајда-ганун, тәсәрруфатчылыгыда елмилек вә тәшәббүскарилыгы, идарәетмәлә сәмәрәлик демәкдир. Даһа чох социализм даһа чох демократизм, ашкарлыгы, биркәјашаышымызда коллективчилик демәкдир. Социалист демократијасынын һәртәрәфли инкишафы, социалист өзүнүидарәсинин кенишләндирилмәси шәраитиндә зәһмәткешләрин ојанмыш тәшәббүсү илә һәјатын өзүнүн рәдд етдији дүргунлуғ арасында мүбаризә кедир.

Буна көрә дә јенидәнгурма просесинини мүгәддәраты сосиалист демократијасынын инкишафындан асылыдыр. Һәләлик ону демәк олар ки һазырда әмәк коллективләринин иш тәчрүбәсиндән, һәм дә өлкәдәки вәзијјәтдән тәсәввүр едилір ки, сосиалист демократијасынын инкишафынын јени мәрһәләси һәлә индичә башланыр⁷.

Сосиалист демократијасынын кәләчәји игтисадијјатда, елмдә вә мәнәви һәјатда бәһсләшмә механизмләринин инкишаф етдирилмәси илә, бүтүн сәвијјәләрдә өзүнүдарәнин кенишләндирилмәси, һәр кәсин шәхси тәшәббүсүнүн ролунун јүксәлдилмәси илә бағлыдыр. Буна көрә дә зәһмәткешләр халг һакимијјәтинин бүтүн вәситәләринә јијә ләнмәли, өз јарадычылыгы енерјисини чәмијјәтин ингилаби јолла јениләшдирилмәсинә вә демократикләшдирилмәсинә вермәлидир. Сосиал јарадычылығы һамы өјрәнмәлидир, чүнки бунсуз тәрәгги мүмкүн дејилдир. Тәрәггисиз исә сүр'әтләндирмә ола билмәз.

Сосиализм чәмијјәти үчүн демократија тарихән зәрури компонент, онун тәшкилинин, мөвчуд олмасы вә инкишафынын объектив, зәрури чәһәтидир. Сосиализм өзүнүн үстүнлүкләрини, мүтәрәгги чәһәтләрини демократија вәситәсилә реаллашдырыр. Сосиализм мәһз демократијада, күтләләрин истәһсал вә ичтиман-сијаси фәаллығында, онларын мүтәшәккиллији вә мәгсәдјөнлүлүјүндә чәмијјәтин динамик инкишафыны, тәрәггисини сүр'әтләндирән игтисади, сосиал, сијаси вә мәдәни вәзифәләрин мүвәффәгијјәтли һәллини тапыр. Сосиалист демократијасынын јарадычы имканлары чәмијјәт һәјатынын бүтүн саһәләриндә тәзәһүр едир.

Сов.ИКП XXVII гурултајында кәстәрилдији кими, «демократија елә бир сағлам вә тәмиз һавадыр ки, сосиалист ичтиман организми јалһыз бурада гајнар һәјат сүрә биләр. Елә буна көрә дә ...сосиалист демократијасы, онун бүтүн чәһәтләри вә тәзәһүрләри даһа да инкишаф етдирилмәдән чәмијјәтин инкишафынын сүр'әтләнмәси ағласығмаздыр»⁸.

Әдәбијјат

¹ Коммунист, 14 апрел 1987-чи ил.

² Сов.ИКП МК пленумунун материаллары. 27—28 јанвар 1987-чи ил.—Бақы, 1987, с. 17, 74.

³ Коммунист, 25 ијун 1987-чи ил.

⁴ Ленин В. И. Әсәрләринин там/күллијјаты, 30-чу чилд, с. 149.

⁵ Цвик М. В. Теория социалистической демократии. — Киев, 1986, с. 127.

⁶ Коммунист, 26 феврал 1987-чи ил.

⁷ Коммунист, 17 апрел 1987-чи ил.

⁸ Сов.ИКП XXVII гурултајынын материаллары.—Бақы, 1986, с. 60.

А. А. Шакаров

ВЕЛИКИЙ ОКТЯБРЬ И СТАНОВЛЕНИЕ ДЕМОКРАТИИ НОВОГО ТИПА

Демократия нового типа, рожденная Великим Октябрем, превратила широчайшие народные массы во главе с рабочим классом в хозяев своей судьбы. Под руководством ленинской партии большевиков они приступили к строительству социалистического общества. Возникла качественно новая форма власти. Республика Советов представляла собой несравненно более высокий тип демократии, чем любая самая демократическая буржуазная республика.

Исторический опыт социализма убедительно показал, что становление социалистической демократии не проходит легко и гладко. Процесс совершенствования социалистической демократии отнюдь не представляет сплошное триумфальное шествие. Реализация закономерностей ее развития зависит от степени их познания и использования, умения преодолевать возникающие на их пути препятствия, противоречия и трудности объективного и субъективного характера.

Р. Р. РАГИМОВА

ВЕЛИКИЙ ОКТЯБРЬ И РАЗВИТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ СОВЕТСКОГО АЗЕРБАЙДЖАНА В ГОДЫ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Великая Октябрьская социалистическая революция пробудила к сознательному творчеству многомиллионные народные массы, открыла дорогу для расцвета культур всех народов, населяющих нашу страну, осуществления невиданной доселе культурной революции. Великий Октябрь явился не только исходным рубежом культурной революции, но и несокрушимой ее социальной базой, которая способствовала становлению и расцвету многонациональной советской литературы и искусства.

К. Маркс и Ф. Энгельс отмечали, что для пробуждения коммунистического сознания широких слоев трудящихся «необходимо массовое изменение людей, которое возможно только в практическом движении, в революции»¹.

Известно, что при царизме чинились всевозможные препятствия культурному развитию Азербайджана и других национальных окраин. Уделом народа были неграмотность, отсталость. На содержание и строительство тюрем царское правительство тратило больше, чем на строительство школ. Детям рабочих и крестьян не были доступны средние и высшие учебные заведения, книги и газеты на родном языке запрещались. Состояние культурной жизни в Азербайджане еще более ухудшилось при господстве мусаватистов.

С победой социалистической революции было положено начало борьбы за преодоление вековой культурной отсталости трудящихся масс, она дала возможность всем народам и нациям Страны Советов «на деле пользоваться благами культуры, цивилизации и демократии...»².

Огромна роль художественной культуры в деле идейно-политического воспитания широких слоев трудящихся, приобщении их к задачам строительства коммунистического общества.

Великая Октябрьская революция внесла коренные изменения в жизнь азербайджанского народа, в его художественную культуру.

С первых же дней установления Советской власти Коммунистическая партия Азербайджана направляла творческие силы народа не только на решение сложнейшей задачи восстановления всей экономики в целом, но и на осуществление культурной революции. Благодаря повседневному вниманию и заботе партии и правительства азербайджанская художественная культура за исторически короткий срок добилась огромных успехов.

Одной из ярких завоеваний культурной революции в Азербайджане явился бурный расцвет литературы и всех форм художественного творчества.

Процесс становления и развития азербайджанской советской

художественной литературы протекал в исключительно сложной обстановке. Коренная ломка всех форм общественной жизни распространилась и на художественную литературу. Советская власть поставила перед литераторами всех поколений задачи, решить которые сразу было невозможно. Писателям и поэтам следовало их осмыслить, определить свое отношение к строительству нового социалистического общества, порвать с устоявшимися веками убеждениями, мировоззрением, правильно отразить в своем творчестве проблемы, выдвинутые на повестку дня социалистической революции.

С первых же дней строительства нового общества литераторы Азербайджана стремились к организационному укреплению своих рядов. Идея создания писательской организации нашла поддержку со стороны ЦК Компартии Азербайджана, который направлял усилия к тому, чтобы писатели теснее были связаны с жизнью народа, уделяли «побольше внимания самым простым, но живым, из жизни взятým, жизнью проверенным фактам коммунистического строительства...»³.

Создание писательской организации в республике прошло несколько этапов. Зарождение ее можно отнести к 1922 году^{3а}, когда возник «Кружок азербайджанских поэтов и литераторов». Но непонимание многими из его членов сущности классового подхода к тем или иным явлениям общественной жизни не позволили этой организации выполнить возложенные на нее задачи.

Решением Агитколлегии ЦК АКП(б) от 18 марта 1925 г. было создано Азербайджанское литературное общество⁴, в числе учредителей которого были видные партийные и государственные деятели республики — С. Агамали оглы, Р. Ахундов, А. Г. Караев, Т. Шахбази, Б. А. Талыблы, М. Кулиев, Г. Джабиев и др.⁵. Литературное общество имело свои отделения в Гяндже, Шеки, Нах. крае, Шуше и Тифлисе⁶, к концу 1926 г. в нем числилось 70 человек⁷.

Однако за полтора года своего существования общество приобрело характер замкнутой цеховой организации с сильным влиянием буржуазных писателей. Члены общества допускали серьезные идейно-политические ошибки, резкие нападки на молодых писателей, стоящих вне этой организации. Хотя литературное общество и явилось серьезной попыткой сплочения писательских сил республики, однако разнородный состав, идейные разногласия привели к его распаду.

Существовавшие в 1925 г. литературные кружки при газетах «Коммунист» (на аз. яз.), «Бакинский рабочий», «Труд», «Молодой рабочий» сумели собрать вокруг себя молодых писателей и поэтов из среды рабселькоров и студенчества. Основной целью этих кружков было создание пролетарской литературы в Азербайджане.

В восстановительный период развернувшаяся в стране острая борьба с разного рода литературными течениями и группировками, выражавшими буржуазную идеологию и боровшихся против политики партии в области художественной литературы, не могли не отразиться и на деятельности существовавших в Азербайджане литературных организаций. На повестку дня остро встал вопрос о руководстве партии развитием художественной литературы.

Проблема идейного руководства литературой нашла свое отра-

жение в резолюции ЦК РКП(б) от 18 июня 1925 г. «О политике партии в области художественной литературы», которое имело важное значение для идейного сплочения пролетарских писателей. Она помогла в выборе пути и литераторам Азербайджана.

Азербайджанская партийная организация заметно усилила внимание делу развития пролетарской литературы, творческому росту писателей и поэтов, их сплочению в единую писательскую организацию.

В 20-е годы пролетарские писатели Азербайджана активно включились своим творчеством в строительство социализма, начали работать во всех жанрах литературы. Наряду с поэзией почетное место заняла проза. Был заложен фундамент советской драматургии. Зарождался очерк⁸.

Первым крупным выступлением молодых писателей Азербайджана явился изданный в 1926 г. сборник «Гяндж гызыл гелемлер»⁹. В сборнике было представлено около 60 молодых авторов¹⁰. Через год появился сборник стихотворений молодого пролетарского поэта Сулеймана Рустама — одного из организаторов писательской организации республики.

Огромным достижением художественной литературы республики явилось появление в 20-х годах замечательных пьес «Айдын», «Октай Эль-оглы», «Невеста огня» Дж. Джабарлы, ставшего основоположником азербайджанской советской драматургии. В своих пьесах Дж. Джабарлы ярко и убедительно показал образ страстного борца за социализм, за укрепление новых, социалистических взаимоотношений между людьми.

Идеи социализма вдохновляли на создание новых замечательных произведений писателей разных поколений, отражавших актуальные вопросы современности. В 1921 г. появляется первая советская пьеса, посвященная установлению Советской власти в азербайджанской деревне — драма С. С. Ахундова «Соколиное гнездо», вслед за которой он написал другую драму «Колесо фортуны». М. С. Ордубады были написаны пьесы «Октябрьская революция» (1922 г.), «Ильдрым» (1927 г.) и другие.

К 1927 г. со всей серьезностью на повестку дня встал вопрос о создании в Азербайджане единой писательской организации. Постановлением Секретариата ЦК АКП(б) от 5 февраля 1927 г. все существовавшие отдельные писательские организации были объединены в Азербайджанскую ассоциацию пролетарских писателей (АзАПП)¹¹. Создание ассоциации означало то, что пролетарская литература смело заявляла свои права на существование, она уверенно шла к своей гегемонии. АзАПП к началу 1928 г. имела свои местные отделения в пяти уездах республики¹². Только бакинская организация объединяла в своих рядах 160 человек¹³. С созданием ассоциации большая часть азербайджанских писателей и поэтов активно включилась в строительство нового общества, горячо откликнулась на злободневные вопросы, выдвигаемые жизнью.

Прошедший в январе 1928 г. первый всеазербайджанский съезд пролетарских писателей, организационно оформивший свою ассоциацию, способствовал консолидации всех литературных групп, еще более широкому разворачиванию литературной работы. Решения первого, а затем и второго (1929 г.) съездов означали фактическую победу пролетарской литературы, ее гегемонию, готовность азербай-

джанской писательской общественности всем своим творчеством служить расцвету художественной культуры в Азербайджане. Такая консолидация писательских сил была важной и актуальной, ибо, как указывалось в постановлении АзЦИКа и СНКа АзССР от 3 января 1931 г., культурная революция в республике протекала в условиях острейшей классовой борьбы¹⁴. Успехи социализма вызвали бешеное сопротивление сил контрреволюции, кулачества и всех остатков эксплуататорских классов.

В этих сложных условиях писатели и поэты Азербайджана доказывают свою верность новому, социалистическому строю. Появляются рассказы Г. Назарли «Роман Каграмана», «Двое из ста двадцати», в которых впервые отражается тема гражданской войны, первый роман Абульгасана «Подъемы», посвященный классовой борьбе в деревне в первые годы Советской власти. Становление нового быта описывается в рассказах М. Гусейна «Книга сердца» и «Кровная месть».

Решения XVI съезда партии (1930 г.), явившегося съездом развернутого наступления социализма по всему фронту, дали мощный толчок для нового подъема художественной литературы Азербайджана. Осуществление планов первых пятилеток, невиданный рост тяжелой индустрии, создание мощной технической базы социализма вдохновляли мастеров пера на создание ярких художественных произведений.

Значительному подъему творческой активности азербайджанских писателей способствовало и постановление ЦК ВКП(б) от 23 апреля 1932 г. «О перестройке литературно-художественных организаций», в котором предлагалось «...объединить всех писателей, поддерживающих платформу Советской власти и стремящихся участвовать в социалистическом строительстве, в единый союз советских писателей...»¹⁵.

Состоявшееся в том же году совещание азербайджанских писателей, посвященное постановлению ЦК ВКП(б), заявило: «Общее собрание бакинских писателей, от души приветствуя постановление Центрального Комитета ВКП(б) от 23 апреля 1932 года, выражает твердую уверенность в том, что выполнение этого постановления полностью обеспечит осуществление требований партии о «Магнитострое литературы»¹⁶. Одним из откликов на постановление ЦК партии явился новый роман М. С. Ордубады «Подпольный Баку».

С начала 30-х годов очерк, рассказ, повесть, роман, драматургические произведения заняли ведущее место в азербайджанской советской литературе. Только за 1932—1934 гг. было написано и вышло из печати столько книг, сколько их было выпущено до революции за 1905—1920 гг.¹⁷. За 1932—1933 гг. было написано более 15 крупных произведений — романов, повестей, поэм¹⁸. К ним относятся роман Абульгасана «Мир рушится», поэма М. Мушфика «Среди вышек», поэмы М. Рафили «Севастополь», «Ленинград», «Баку» и др.

В 30-е годы метод социалистического реализма, провозглашенный на I всесоюзном съезде советских писателей (1934 г.) как главный творческий принцип в литературе и искусстве, которым деятели художественной культуры должны руководствоваться в своей рабо-

те, одержал победу во всех советских национальных литературах¹⁹. В таких произведениях азербайджанских писателей как «Севиль» и «Яшар» Дж. Джабарлы, «Вагиф» С. Вургун, «Романтика ночи» С. Рустама, «Шамо» С. Рагимова, «Тарлан» М. Гусейна, «Хаят» М. Ибрагимова и многих других, написанных с позиций социалистического реализма, нашли отражение героическая история азербайджанского народа, пафос революционной борьбы.

В 1934 г. состоялся I съезд Союза советских писателей Азербайджана²⁰. Создание Союза писателей привело к тому, что в годы социалистического строительства азербайджанская художественная литература организационно окрепла и творчески выросла. Она с честью выполняла те огромные задачи, которые стояли перед советской литературой в создании полнокровных образов борцов за социализм, сумела во многом преодолеть те недостатки и трудности, которые неизбежны при строительстве нового общества.

Небывалого расцвета достигло театральное искусство Советского Азербайджана. Основоположник азербайджанской национальной драматургии М. Ф. Ахундов говорил, что «цель драматического искусства — улучшать нравственность людей, поучать читателя и слушателя»²¹. Созданный впервые на всем Ближнем Востоке Азербайджанский драматический театр еще до революции стал могучим очагом воспитания угнетенного народа, вел большую просветительскую работу среди трудящихся. До установления Советской власти азербайджанский народ не имел своего профессионального театра. Представители театрального искусства подвергались гонениям, женщины вовсе не допускались на сцену.

Великий Октябрь положил начало новой эре в деле становления и развития театрального искусства в республике. 17 мая 1920 г. декретом Азревкома все театры в Азербайджане были национализированы²². Уже в начале 20-х годов в Баку функционировали Азербайджанский государственный драмтеатр, Бакинский гос. свободный сатир-агиттеатр, Передвижной крестьянский театр, Театр оперы, Русский драматический театр, Армянский театр драмы и десятки драматических кружков²³. Кроме того, существовали Тюркский драматический кружок, Армянский коллектив, Украинский коллектив, Еврейская труппа, Русский драматический кружок, Цыганский хор²⁴.

Созданной 1 июля государственной театральной труппой²⁵, преобразованной через год в Азгосдрамтеатр, 23 мая 1921 г. была поставлена первая азербайджанская советская пьеса — «Соколиное гнездо» С. С. Ахундова²⁶. За первый год работы репертуар театра обогатился многими оригинальными и переводными пьесами, такими как «Учрум», «Шейда», «Анамын китабы», «Байгуш», «Шейх Санан», «Афет», «Айдын», «Эшг ве интигам», «Ревизор», «Отелло» и др.²⁷.

В связи с 50-летием Азербайджанского драматического театра 5 апреля 1923 г. ЦК АКП(б) в своем приветствии отмечал, что «одним из лучших и испытанных средств нашей пропаганды является театр, и свою великую историческую миссию здесь, в преддверии седого Востока, он должен выполнить»²⁸.

В мае 1927 г. на состоявшемся расширенном совещании при Агитпропе ЦК ВКП(б) нарком просвещения А. В. Луначарский, говоря о приближении театра к задачам советской культуры, отме-

тил, что лучшие представители академических театров «начали вникать в то, что несет с собою революция»²⁹.

Большие успехи в этом плане были достигнуты театрами Азербайджана. Если, например, азербайджанский театр в постановке пьес в первые годы Советской власти ограничивался в основном произведениями М. Ф. Ахундова, А. Ахвердова, Г. Джавида, С. С. Ахундова, Дж. Мамедкулизаде и других, то к 1927 г. стал ставить пьесы революционного направления: «Айдын», «Октай Эль-оглы», «Невеста огня» Дж. Джабарлы. Постановка в 1926 г. «Гамлета» Шекспира подтвердила возможность театра ставить на высоком идейно-художественном уровне пьес мировой классики.

30-е годы явились для театров республики годами большого творческого подъема. Это было результатом постоянного внимания и заботы ЦК Компартии Азербайджана. Только за годы первых двух пятилеток в Азербайджане решением партии и правительства было создано 14 государственных, 5 колхозно-совхозных театров³⁰. Если в 1931 г. было всего 9 стационарных театров, то в 1935 г. их стало уже 14³¹.

В эти годы в репертуаре азербайджанского драмтеатра ведущее место заняли пьесы Дж. Джабарлы «Невеста огня», «Севиль», «В 1905 году», «Яшар», ярко отражавшие борьбу народа за победу нового, социалистического строя. Русский драмтеатр обогатил свой репертуар произведениями советских драматургов и ряда классических пьес мировой литературы — «Мой друг» Н. Погодина, «На Западе бой» Вс. Вишневского, «Любовь Яровая» К. Тренева, «Страх» А. Афиногенова, «Коварство и любовь» Шиллера, «Отелло» Шекспира, «Слуга двух господ» Гольдони и др.³².

Четыре спектакля, показанные Государственным театром оперы и балета им. М. Ф. Ахундова (оперы «Кёр-оглы», «Наргиз», «Шах-Сенем», музкомедия «Аршин мал алан») в дни декады азербайджанского искусства в Москве в апреле 1938 г., большой заключительный концерт в Большом театре Союза ССР продемонстрировали огромный творческий рост искусства Советского Азербайджана, богатство, многообразие и высокий уровень его музыкальной культуры и сценического мастерства.

В годы социалистического строительства театральное искусство прочно вошло в жизнь азербайджанского народа. Если в 1913 г. в Азербайджане было всего 2 театра, то в 1940 г. число их достигло до 31. Из них только в Баку находилось 14 театров, в НахАССР — 2 и в НКАО — 3³³.

За эти годы выросла замечательная плеяда деятелей театрального искусства: Г. Сарабский, А. М. Шарифзаде, М. Терегулов, Е. Оленская, М. Давудова, Г. А. Абасов, М. А. Алиев, С. Рухулла, Керманшахский, М. Марданов, М. Санани, Ф. Кадри, М. Агдамский, Бюль-Бюль Мамедов, Г. Гаджибабабеков, А. Садыхов, А. Буннатзаде и многие, многие другие.

Одним из замечательных завоеваний культурной революции в Азербайджане явилось создание кадров национальной художественной интеллигенции.

Коммунистическая партия после победы Октябрьской революции поставила на повестку дня вопрос о создании советской системы обучения как в общеобразовательных, так и в профессиональных

учебных заведениях, выдвинула задачу создания кадров специалистов для всех отраслей народного хозяйства и культуры. В. И. Ленин, выступая на IX съезде партии (1920 г.), отмечал, что «...мы должны вербовать своих управителей из рядов своего класса. Мы должны весь аппарат государственный употребить на то, чтобы учебные заведения, внешкольное образование, практическая подготовка — все это шло, под руководством коммунистов, для пролетариев, для рабочих, для трудящихся крестьян»³⁴.

Особенно остро стояла проблема формирования национальной интеллигенции на бывших окраинах царской России.

До революции в Азербайджане не было ни одного высшего учебного заведения. Ко времени победы Советской власти в Азербайджане функционировал только университет, являвшийся первым вузом республики³⁵.

Специальные учебные заведения, готовящие кадры художественной интеллигенции, вовсе отсутствовали. Существовавшие отдельные музыкальные, художественные частные школы готовили в основном дилетантов, а не профессионалов. К тому же в них не было ни одного представителя коренной национальности.

Отсутствие необходимых кадров художественной интеллигенции создавало серьезные трудности для культурного строительства в республике.

Перед партийной организацией и правительством Азербайджана со всей остротой вставал вопрос о подготовке национальных кадров литераторов, художников, музыкантов, актеров, киноработников, архитекторов.

Подготовка кадров творческой интеллигенции в период восстановления народного хозяйства шла в основном путем открытия новых учебных заведений среднего звена — специальных школ, техникумов, в которые принимались в первую очередь представители коренной национальности. Из высших учебных заведений в эти годы существовала лишь Азербайджанская государственная консерватория.

В июне 1920 г. специальным решением Наркомпроса АССР в Баку была основана первая в истории республики Государственная художественная студия, преобразованная в 1922 г. в Высшую художественную школу (ВХШ)³⁶. Уже в первый год обучения студия насчитывала свыше ста человек³⁷. Велика была тяга трудящихся к искусству. Если в 1923/24 учебном году в ВХШ обучалось 38 человек, половину из коих составляли азербайджанцы, то в 1926/27 учебном году в училище было подано уже 200 заявлений на 30 имевшихся мест³⁸.

В 1924—1926 гг. первыми выпускниками ВХШ стали Г. Мустафаев, Г. Гусейнов, Г. Халыков, Р. Мустафаев, А. Рзакулиев, А. Шахназаров, Ш. Мангасаров, Г. Калустов и другие³⁹.

В 1927 г. ВХШ была реорганизована в Бакинский государственный техникум, который в 1938 г. был преобразован в Азербайджанское государственное художественное училище. При техникуме было открыто скульптурное отделение. За 25 лет работы художественное учебное заведение республики окончило 246 чел., в т. ч. 192 азербайджанца⁴⁰.

Значительную роль в деле подготовки профессиональных музыкальных кадров сыграла созданная декретом Совнаркома Азербайджанской ССР в августе 1921 г. Азербайджанская государственная консерватория⁴¹. В апреле 1922 г. распоряжением Народного Комиссариата Просвещения АССР мусульманское отделение консерватории было выделено в Азербайджанско-тюркскую музыкальную школу, заведующим которого стал Узеир Гаджибеков⁴². Основным контингентом учащихся этой школы составляли азербайджанцы. Так было положено начало подготовки национальных музыкальных кадров.

Большую работу по подготовке музыкальных кадров проводило Азербайджанское музыкальное училище, созданное в 1932 г. За время своего существования по 1940 г. включительно оно выпустило 92 чел., из них 39 чел. были азербайджанцы⁴³.

Важной задачей являлась подготовка для азербайджанской сцены актерских кадров.

В мае 1923 г. решением правительства АССР было открыто Бакинское государственное тюркское театральное училище⁴⁴. Училище имело два отделения — драматическое и оперное, преподавание велось на азербайджанском и русском языках. Руководила училищем Шевкет ханум Мамедова — одна из первых профессиональных певиц азербайджанской сцены. В числе учащихся было до десяти женщин⁴⁵. За 16 лет своего существования училище подготовило более 350 актеров, режиссеров и организовало силами выпускников ряд драматических театров в районах республики⁴⁶.

Наряду с Бакинским государственным театральным техникумом в Баку был открыт драматический техникум БОНО⁴⁷. В 1923 г. в данный техникум было подано 200 заявлений, из коих было принято 70 человек⁴⁸.

Государственная сцена республики остро нуждалась в высококвалифицированных мастерах хореографического искусства. Этот вид искусства для республики был совершенно новым. Не имея своих традиций балетного искусства, республика испытывала большие сложности в подготовке этих кадров. В 1937 г. решением правительства Азербайджанской ССР в Баку было создано хореографическое училище⁴⁹.

В развитии музыкально-художественного образования и подготовки национальных творческих кадров сыграло большую роль решение VIII съезда КП(б) Азербайджана. В специальной резолюции съезда по вопросу «О музыкально-художественном образовании» говорилось: «Придавая большое значение музыкально-художественному образованию трудящихся Азербайджана, считать необходимым: ...создание кадров подготовленных, квалифицированных работников как для обслуживания и удовлетворения культурно-художественных потребностей и запросов масс, так и для работы в школах... В соответствии с этим необходимо уделить достаточно внимания на укрепление материальной базы существующих учреждений, увеличить количество привлекаемых в эти учреждения учащихся из уездов Азербайджана...»⁵⁰.

Решения съезда получили большое одобрение на местах. В уездах и районах республики начали создаваться художественно-музыкальные училища и школы, а наиболее одаренные направлялись на учебу в учебные заведения Баку. Так, в сентябре 1928 г. среди 400 заявле-

ний для приема в консерваторию, большое число принадлежало командированным из уездов республики.

Испытывалась большая нужда и в киноработниках. Отсутствие специального учебного заведения по их подготовке тормозило развитие кинематографического искусства в республике, подготовку режиссеров, сценаристов, операторов и других из числа коренной национальности для Бакинской киностудии. С целью удовлетворения потребностей в них в драматическом техникуме БОНО в начале 1925 г. был открыт кинокласс⁵¹. Помимо него была создана также киностудия при Азербайджанском фото-кино управлении (АФКУ). В 1926 г. здесь обучалось 127 чел., из коих 30 чел., в том числе две женщины, были представители коренной национальности⁵².

Однако в то время дело подготовки советских киноработников в республике была поставлена недостаточно профессионально. Созданная киностудия АФКУ не отвечала своему назначению, тем задачам, которые были поставлены XIII съездом РКП(б). В резолюции съезда было сказано: «Съезд подтверждает решение XII съезда о необходимости усиления советской кинематографии опытными работниками, поручает ЦК в ближайшее время усилить кинодело достаточным количеством коммунистов — крупных хозяйственников, идеологически выдержанных работников, и совместно с ЦК и РКП произвести проверку личного состава работников кино»⁵³.

Бюро ЦК АКП(б) 28 апреля 1935 г., заслушав доклад Рухуллы Ахундова «О состоянии Азеркино», постановило с начала 1935/36 учебного года организовать киноактерскую группу в Азербайджанском государственном театральном техникуме, обратив при этом особое внимание на привлечение в них женщин-азербайджанок⁵⁴.

Однако отсутствие в училище педагогов по киноделу не позволяло в должной мере удовлетворить нужду в киноработниках. Поэтому Бюро ЦК тем же постановлением обязало кинематографические организации республики, начиная с 1935 года, с целью повышения квалификации, командировать в центральные кинофабрики страны трех-четыре режиссеров и других творческих работников кино⁵⁵.

28 декабря 1940 г. Бюро ЦК Компартии Азербайджана вновь рассматривало вопрос «О состоянии Бакинской киностудии» и сочло целесообразным направить в творческие командировки молодых режиссеров, операторов, ассистентов из числа коренной национальности в ведущие киностудии страны — «Мосфильм» и «Ленфильм»⁵⁶.

Следует отметить, что отсутствие в республике высшего учебного заведения (исключая консерваторию) в области искусства создавало определенные трудности для подготовки кадров творческих работников высшей квалификации. Поэтому Агитколлегия ЦК АКП(б) в январе 1925 г., рассмотрев вопрос «О тюркской опере и национальной музыке», признала необходимым командировать ряд азербайджанских артистов для получения специального высшего образования в РСФСР и заграничные вузы⁵⁷. В 1925/26 учебном году в вузах РСФСР обучались: в Московской Высшей Художественной мастерской Алекпер Рзакулиев, Ибрагим Кули-заде; Московской государственной консерватории — Аслан Гулиев, в Ленинградском институте сценического искусства — Юсиф Юлдуз, Б. Джабиев, М. Т. Касимов, Н. Мурсакулов и другие⁵⁸.

В 30-е годы на учебу в Москву, Ленинград и другие города Советского Союза была направлена талантливая литературная молодежь — С. Вургун, Р. Рза, М. Ибрагимов, М. Рафили, Н. Рафибейли, О. Сарывелли, М. Дильбази и другие⁵⁹.

На заседании Президиума ЦК АКП(б) от 4 февраля 1925 г., рассмотревшем состояние театра и музыки в республике, было решено к началу 1925/26 учебного года командировать талантливых азербайджанских артистов для получения специального высшего образования в РСФСР, а также широко привлекать женщин-азербайджанок на театральную сцену.

Одним из важнейших достижений культурной революции в Азербайджане явилось освобождение женщины-азербайджанки от затворничества. Перед ней распахнулись двери учебных заведений. Она смело шагнула на профессиональную сцену. Достаточно сказать, что в 1927/28 учебном году в художественных, театральных и музыкальных техникумах и курсах республики из обучавшейся 631 женщины 71 была азербайджанка⁶⁰. Только из художественных учебных заведений Азербайджана с 1921 по ноябрь 1928 г. было выпущено 36 художниц, из них 27 азербайджанок⁶¹.

Имена первых женщин — архитектора Зейвар Мамедовой, художницы Рейхан Топчибашевой, актрисы Азизы ханум и ее дочери Сона ханум Гаджиевых, оперной певицы Шевкет Мамедовой, балерины Гамер Алмас-заде, одной из первых пианисток Х. Гаировой и других явились живым примером для подражания для их многочисленных последовательниц и вошли в славную летопись культурного строительства Советского Азербайджана.

Серьезное внимание проблеме подготовки кадров новой творческой интеллигенции уделил X съезд Компартии Азербайджана (1930 г.).

На основе партийных директив в республике была развернута большая практическая работа по коренному улучшению дела подготовки кадров художественной интеллигенции. Расширилась сеть учебных заведений и прием в них студентов из числа коренной национальности. Уже в 1938 г. в Азербайджане имелись следующие учебные заведения, готовящие кадры работников искусства: в Баку — Азгосконсерватория, театральное, художественное, хореографическое, два музыкальных училища, Центральная детская музыкальная школа для одаренных детей, девять музыкальных школ, музыкальные училища в Кировабаде, Шуше, Шеки, Нахичевани, Степанакерте, Ленкорани, Ханларе и Агдашская музыкальная школа⁶².

Вся существовавшая к 1939 г. сеть учебных заведений была организована в основном в течение двух пятилеток. Лишь за годы второй пятилетки было открыто 15 учебных заведений (4 училища, 11 школ)⁶³. К концу второй пятилетки общее количество учебных заведений составило 26 (1 вуз, 8 училищ, 17 школ) с общим контингентом учащихся 4196 чел. Из этого количества по консерватории — 161 чел., училищам — 1497 чел., школам — 2538 чел.⁶⁴. Из общего числа учащихся азербайджанцы составляли 1030 чел., женщины-азербайджанки — 483 чел.⁶⁵.

Неоценимую помощь в подготовке национальных кадров художественной интеллигенции Азербайджана оказывала РСФСР. Так, в начале 20-х годов большую роль в подготовке кадров художников,

скульпторов сыграли русские художники и скульпторы М. Герасимов, А. Касичкина, Е. Самородов, Д. С. Эрьзя. В составе педагогов театрального техникума были А. А. Вейнберг, М. А. Морозовский, Е. П. Муромский, Я. И. Уринов, В. В. Сладкоперцев, Д. Г. Гутман, Г. О. Лирец, Мих. Моисеев. На посту директора консерватории стоял проф. И. С. Айсберг, Госоперы М. М. Валентинов, Бакинского Рабочего Театра В. З. Швейцер (Пессимист), режиссером Азгосдрамтеатра А. А. Туганов и другие.

Сегодня художественная культура Советского Азербайджана, достигшая в годы социалистического строительства огромных успехов в разных жанрах литературы и искусства, создала немало ярких, высокохудожественных произведений, отличающихся глубокой идейностью и художественностью, поднимающих важные проблемы современности, снискавших заслуженное признание и любовь всесоюзного читателя и зрителя.

Сегодня Союз советских писателей Азербайджана объединяет в своих рядах 381 человек. В Союзах композиторов, художников, кинематографистов состоят 883 творческих работника. В республике в общей сложности функционируют 14 профессиональных и 41 народных драматических театров, Азгосфилармония и др.

Все это является ярким примером завоеваний Великой Октябрьской социалистической революции, приведших к расцвету художественной культуры азербайджанского народа.

Примечания

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 3, с. 70.

² Ленин В. И. ПСС, т. 38, с. 94.

³ Ленин В. И. ПСС, т. 39, с. 13.

^{3а} Подробно по данному вопросу см.: Рагимова Р. Р. Начало создания творческих литературных организаций в Азербайджане в первые годы социалистического строительства (1920—1927). — Изв. АН АзССР, серия истории, философии и права, 1987, № 1.

⁴ ПААФ ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 1, оп. 235, д. 108, л. 177.

⁵ Там же.

⁶ ПА Грузинского филиала ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 13, оп. 4, д. 586, л. 130.

⁷ Там же.

⁸ На рубеже Востока, 1930, № 5—6.

⁹ Ариф Мамед История азербайджанской литературы (Краткий очерк). — Баку. Элм, 1971, с. 145.

¹⁰ Там же.

¹¹ ПААФ ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 1, оп. 74, д. 207, л. 17.

¹² Ени ёл, 1928, 15 янв.

¹³ ПААФ ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 1, оп. 235, д. 286, л. 115.

¹⁴ Газ.: Бак. рабочий, 1931, 5 янв.

¹⁵ О партийной и советской печати. Сборник документов. — М., 1954, с. 431.

¹⁶ Ингилаб ве меденет, 1932, № 6—7.

¹⁷ Советы Азербайджана, 1935, № 6.

¹⁸ ПААФ ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 1, оп. 235, д. 458, л. 52.

¹⁹ См. Ломидзе Георгий. Интернациональный пафос советской литературы. — М.: Советский писатель, 1970, с. 231.

²⁰ Газ.: Бак. рабочий, 1934, 14 июня.

²¹ Бабаев А., Сафаров Д. Азербайджанский государственный орден Трудового Красного Знамени драматический театр им. Азизбекова. — М., 1959.

²² История Азербайджана. — Баку, 1963, т. 3, ч. 1, с. 475.

²³ Очерк истории азербайджанской советской литературы. — М.: Изд-во Академии наук СССР, 1963, с. 49.

²⁴ ПААФ ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 1, оп. 235, д. 89, лл. 9, 14.

- ²⁵ Алиева А. А. Азербайджанский театр за 100 лет. — Баку, 1974, с. 40.
- ²⁶ Газ.: Коммунист, 1921, 9 ноября.
- ²⁷ Газ.: Бак. рабочий, 1923, 24 янв.
- ²⁸ Газ.: Бак. рабочий, 1923, 6 апр.
- ²⁹ Газ.: Бак. рабочий, 1927, 22 мая.
- ³⁰ ЦГАОР Азербайджанской ССР, ф. 411, оп. 8, д. 4, л. 76.
- ³¹ Газ.: Бак. рабочий, 1935, 5 июля.
- ³² Советские Азербайджана, 1935, № 6, с. 13.
- ³³ Народное образование, наука и культура Азербайджанской ССР. /Статистический сборник. — Баку, 1968, с. 303. (В 1947—48 гг. происходило укрупнение театров и ликвидация тех, которые не удовлетворяли идейно-художественным требованиям зрителей.)
- ³⁴ Ленин В. И. ПСС, т. 30, с. 428.
- ³⁵ Мусоева Т. А. Революция и народное образование в Азербайджане. — Баку: Элм, 1979, с. 91.
- ³⁶ Изобразительное искусство Азербайджанской ССР. — М.: Советский художник, 1957, с. 7.
- ³⁷ Миклашевская Н. М. Становление и развитие искусства социалистического реализма в Советском Азербайджане (1920—1945). — Баку: Элм, 1974, с. 35.
- ³⁸ Газ.: Бак. рабочий, 1926, 15 сент.
- ³⁹ Изобразительное искусство Азербайджанской ССР. — М.: Советский художник, 1957, с. 7.
- ⁴⁰ Миклашевская Н. М. Указ. раб., с. 46.
- ⁴¹ Газ.: Коммунист, 1921, 21 авг.
- ⁴² ЦГАЛИ Азербайджанской ССР, ф. 329, оп. 1, д. 6, л. 111.
- ⁴³ ПААФ ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 1, оп. 235, д. 1146, л. 32.
- ⁴⁴ Газ.: Бак. рабочий, 1924, 28 мая.
- ⁴⁵ Весь Азербайджан. — Баку, 1924, с. 87.
- ⁴⁶ ПААФ ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 1, оп. 235, д. 1054, л. 13.
- ⁴⁷ Газ.: Бак. рабочий, 1923, 2 апр.
- ⁴⁸ Там же.
- ⁴⁹ Газ.: Бак. рабочий, 1937, 5 сент.
- ⁵⁰ Резолюции и постановления VIII съезда АКП(б), с. 55.
- ⁵¹ Газ.: Бак. рабочий, 1925, 2 марта.
- ⁵² ПА Грузинского филиала ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 13, оп. 4, д. 546, л. 18.
- ⁵³ Там же, лл. 91, 92.
- ⁵⁴ ПААФ ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 1, оп. 74, д. 378, л. 148.
- ⁵⁵ Там же.
- ⁵⁶ Там же, д. 376, л. 43.
- ⁵⁷ Там же, д. 651, л. 36.
- ⁵⁸ Там же, оп. 235, д. 211, л. 442.
- ⁵⁹ Очерк истории азербайджанской советской литературы. — М.: Изд-во Академии наук СССР, 1963, с. 86.
- ⁶⁰ Газ.: Бак. рабочий, 1928, 25 нояб.
- ⁶¹ Миклашевская Н. М. Указ. раб., с. 36.
- ⁶² ЦГАОР Азербайджанской ССР, ф. 411, оп. 8, д. 4, л. 101.
- ⁶³ Там же.
- ⁶⁴ Там же.
- ⁶⁵ Там же.

Р. Рәһимова

БӨЈҮК ОКТЯБРЬ ВӘ СОЦИАЛИЗМ ГҮРҮЧҮЛҮҒҮ ИЛЛӘРИНДӘ СОВЕТ АЗӘРБАЙҠАНЫНЫН БӘДІИ МӘДӘНІЈЈӘТИНИН ИНКІШАҒЫ

Мәғаләдә јени архив материаллары әсасында АзәрбајҠан Коммунист Партијасынын рәһбәрлији алтында республикада Бөјүк Октябр социалист ингилабынын нәтиҗә-инкишафы мәсәләләри ишғландырылар.

Тәдгиг олунан дөврдә АзәрбајҠанда бәдii әдәбијјат, театр, кадрларын һазырлаң-масы мәсәләләринә мұәллиф хуҗуси фикир вермишдир.

АЗӘРБАЙҠАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫНЫН ХӘБӘРЛӘРИ
Тарих, фәлсәфә вә һүгүг серијасы, 1987, № 4
/ ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
Серия истории, философии и права, 1987, № 4

А. ДЖ. РАГИМОВ

ВЕЛИКИЙ ОКТЯБРЬ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ЛЕНИНСКОЙ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Основатель большевистской партии В. И. Ленин, как верный и последовательный продолжатель великого дела К. Маркса и Ф. Энгельса, в новых исторических условиях всесторонне разработал теорию и программу партии по аграрно-крестьянскому вопросу и определил конкретные пути освобождения трудящихся крестьян от гнета, нищеты и разорения.

Крестьянский вопрос В. И. Ленин рассматривал как часть общего вопроса о пролетарской революции, о диктатуре пролетариата. Он разрабатывал аграрную программу в неразрывной связи с идеей революционного союза пролетариата и крестьянства. Исторический опыт подтвердил, что только прочный союз рабочего класса и трудящегося крестьянства является той общественной силой, которая способна решительно сокрушить все старое, уже отжившее свой век, и созидать новое, светлое будущее.

Еще в своих ранних произведениях В. И. Ленин выработал основные принципы марксистской аграрной программы. Аграрная часть первой программы РСДРП, принятой на историческом II съезде, также была обоснована В. И. Лениным. В ней были сформулированы две главные задачи: уничтожение остатков крепостничества и содействие развитию классовой борьбы в деревне. Ленинская аграрная программа была направлена на завоевание крестьянства на сторону пролетариата, отражала интересы трудящихся крестьян, соответствовала стремлениям рабочего класса превратить крестьянство в союзника революции. В ходе дальнейшей революционной борьбы основные положения этой программы получили дальнейшее развитие.

Одним из важнейших завоеваний Великой Октябрьской социалистической революции явилось то, что она провозгласила и претворила в жизнь самую революционную и самую прогрессивную аграрную программу. В числе первых законодательных актов Советской власти и был исторический Декрет о земле, принятый 26 октября (8 ноября) 1917 г. Вторым съездом Советов. Декрет о земле предусматривал ликвидацию помещичьей и буржуазной земельной собственности. В результате проведения в жизнь этого декрета земля, ее недра, леса и вода превратились в общенародное достояние.

Победа советского народа над иностранными интервентами и белогвардейцами, ликвидация фронтов гражданской войны позволили Советскому правительству на последующем историческом этапе распространить завоевание социалистической революции на всю территорию страны. В результате осуществления ленинского закона о земле крестьянство страны получило более 150 млн. десятин¹ но-

вых земель, ранее принадлежавших помещикам, капиталистам, царской семье, казне, церквям и т. д.

В. И. Ленин подчеркивал, что победивший пролетариат «...целиком и сразу, с революционной быстротой, энергией и беззаветностью, осуществил все насущнейшие экономические нужды большинства крестьян, экспроприировал полностью и без выкупа помещиков»².

В результате победы социалистической революции, установлении Советской власти в нашей стране, как отметил В. И. Ленин, «первыми выиграли, больше всего выиграли, сразу выиграли от диктатуры пролетариата крестьяне вообще»³ и площадь земель, находящихся в пользовании крестьян, увеличилась примерно на 70%⁴. Право на земельный надел впервые признавалось и за женщиной. В пользование крестьянства перешел помещичий инвентарь, стоимостью 300—350 млн. руб.⁵.

Крестьяне получили землю не только без всякого выкупа, но и были освобождены от всех поземельных долгов помещикам и государству, от жестокого гнета и эксплуатации свергнутых революцией классов. Революция освободила крестьян от арендной платы помещикам и расходов на покупку земли в сумме свыше 700 млн. руб. золотом ежегодно, от различных налогов на земельные наделы, равнявшихся в 1913 г. почти 200 млн. руб.⁶. Были уничтожены долги Крестьянскому поземельному банку, которые в годы первой мировой войны достигли примерно 1,5 млрд. руб. золотом⁷. Только одни ежегодные платежи за землю составляли около 33% стоимости всего товарного крестьянского продукта⁸.

Победа Великой Октябрьской социалистической революции, ленинский Декрет о земле и другие мероприятия Советского правительства были с огромной радостью встречены рабочими и крестьянами национальных окраин России, в т. ч. и в Азербайджане. Историческая победа рабочих и трудящихся крестьян России вдохновила трудящихся Азербайджана на борьбу за власть Советов.

На шестой день Октябрьской революции (31 октября (13 ноября) 1917 г.) под руководством большевиков в Баку была провозглашена Советская власть. Героический бакинский пролетариат впервые в Закавказье поднял победоносное знамя Советов.

В ноябре 1917 г. Н. Нариманов в статье, озаглавленной «Сегодня», писал: «В сегодняшний день русская революция открывает новую величайшую и прекрасную страницу во всемирной истории. Мы все можем утверждать, что страница эта раскрылась в нашем присутствии. Сегодня ясно, что наш идеал — социализм не является лишь утопией. Сегодня роют глубокую яму для империализма: разрушается очаг надежды капиталистов и помещиков, открывается новая страница в истории рабочих и трудящихся. Сегодня высоко поднимается большевистское знамя»⁹.

Провозглашение Советской власти в Баку оказало огромное революционизирующее воздействие на трудящихся крестьян Азербайджана, вдохновляя их на борьбу за счастливое будущее. Усилились выступления крестьян против своих угнетателей. В конце 1917 и в начале 1918 г. эта борьба приняла острый характер и перешла в массовое вооруженное выступление крестьян против своих угнетателей в Ганджинском, Казахском, Шушинском, Джеванширском, Ка-

рягинском и других уездах Азербайджана. В результате восстаний имения крупных землевладельцев этих уездов были разгромлены. Десятками тысяч десятин помещичьей земли перешла в руки крестьян. Характерными для этих крестьянских восстаний явились массовость, вооруженность и частичная организованность.

Большевики Азербайджана придавали огромное значение разрыванию революции в азербайджанской деревне, борьбе трудящихся крестьян против своих угнетателей помещиков и других эксплуататоров за землю, за власть Советов.

Верный ленинец, великий борец за свободу народов Востока Н. Нариманов в те дни в статье «Что мы должны делать» призывал трудящихся сплотиться под знаменем В. И. Ленина. В статье говорилось: «Мусульмане, любящие свое отечество, землю своих предков! Мусульмане, сознающие свои права и желающие защищать их! Отцы и матери, заботящиеся о будущем своих детей, желающие им счастья!... Во всех отношениях путь вашего спасения — в программе Ленина...

Что же мы должны делать? — На этот вопрос наш ответ таков: Всюду вы должны стараться, чтобы власть перешла в руки Советов рабочих и крестьянских депутатов. Только эти Советы, только эти организации проведут в жизнь программу Ленина и лишь они обеспечат углубление и закрепление революции»¹⁰.

После разгрома в марте 1918 г. антисоветского мятежа мусаватистов и укрепления Советской власти в г. Баку и Бакинском уезде, в апреле 1918 г. Советская власть была установлена в Ленкоранском, Джевадском (Сальянском), Шемахинском и Кубинском уездах. Это был период победоносного шествия Советской власти в Азербайджане.

25 апреля 1918 г. был образован Бакинский Совет Народных Комиссаров, ставший первым правительственным органом Советской власти в Закавказье. Бакинский Совнарком уделял большое внимание сплочению трудового крестьянства вокруг Советской власти, упрочению союза рабочего класса с крестьянством, разрешению аграрного вопроса в Азербайджане.

В декларации Бакинского Совнаркома от 1 мая 1918 г. говорилось: «Земли в Бакинской губернии до сих пор находятся в руках беков и ханов. Необходимы решительные шаги для передачи всех помещичьих земель в руки крестьянства»¹¹. 18 июня 1918 г. Бакинский Совет Народных Комиссаров издал Декрет о социализации земли в Закавказье и в Дагестанской области, в котором предлагалось немедленно произвести изъятие земель из частного владения всех помещиков¹².

Во второй половине июня 1918 г. Бакинский Совет Народных Комиссаров принял Декрет об изъятии лесов из частного владения помещиков¹³.

Но условия гражданской войны, усиление натиска иностранных интервентов, ожесточенное сопротивление внутренних врагов не дали возможности Бакинской коммуне разрешить земельный вопрос.

Во время господства иностранных интервентов и мусаватистов, которые стояли у власти с лета 1918 по апрель 1920 г., положение крестьян Азербайджана еще более ухудшилось. Усилился беко-ханский гнет. Мусаватский «парламент» постоянно откладывал обсуж-

ление законопроекта аграрной реформы, перенося его с одного заседания на другое. Коммунисты неустанно разоблачали антинародную сущность буржуазно-помещичьего характера мусаватского правительства.

Состоявшийся в феврале 1920 г. в Баку первый съезд Коммунистической партии Азербайджана призывал всех трудящихся Закавказья к борьбе за власть Советов¹⁴. Он сыграл огромную роль в деле объединения рабочих и крестьянских масс вокруг Коммунистической партии и организации их для свержения буржуазно-помещичьего строя в Азербайджане.

Рабочий класс Азербайджана в союзе с угнетенным крестьянством, под руководством Коммунистической партии и при братской помощи Советской России 28 апреля 1920 г. установил Советскую власть, навсегда положил конец господству капиталистов и помещиков. По воле рабочих и трудящихся крестьян власть перешла в руки Временного Революционного Комитета Азербайджана.

После окончательной победы социалистической революции в Азербайджане одной из самых важных задач в деле упрочения Советской власти являлось разрешение земельного вопроса. Этому вопросу придавалось особенно важное значение, ибо, как писал В. И. Ленин — «...кавказские республики — страны еще более крестьянские, чем Россия»¹⁵.

Азербайджанская партийная организация и Революционный Комитет Азербайджана, руководствуясь указаниями ЦК РКП(б) во главе с Лениным, учитывая вековые чаяния азербайджанского крестьянства, безотлагательно приступили к разрешению земельного вопроса, к ликвидации помещичьего землевладения, являющегося основой гнета, «...который душит крестьянство и делает его отсталым»¹⁶.

5 мая 1920 г. Революционный Комитет Азербайджана издал декрет о конфискации беко-ханских земель. Этим декретом все земли ханов, беков, помещиков, а также все монастырские, церковные, вакуфные и мечетские земли со всем их живым и мертвым инвентарем немедленно передавались без всякого выкупа, явного или скрытого, трудовому народу на началах уравнительного землепользования¹⁷.

Декрет Азревкома о земле нанес сокрушительный удар помещичьему землевладению. Крестьяне Азербайджана освободились от ежегодной уплаты казне за пользование наделными землями 6 млн. руб. золотом, не считая арендной платы натурой и расходов на покупку земли¹⁸. Советская власть избавила крестьян от платы натурой за пользование помещичьей землей, за счет которой им приходилось отдавать помещикам из своего урожая ежегодно около 1 млн. пудов зерна¹⁹.

Декретом от 15 мая 1920 г. Азербайджанский Революционный Комитет национализировал леса, воды и недра земли, объявил их достоянием Азербайджанской ССР²⁰.

Эти декреты, выражавшие вековую мечту тружеников деревни, были с восторгом встречены азербайджанским крестьянством. Декреты о земле и о лесах были опубликованы в печати, а также выпущены отдельным изданием в виде листовок на азербайджанском, русском и армянском языках тиражом в 10 тыс. экземпляров,

Для проведения в жизнь Декрета о земле по указанию Народного комиссариата земледелия Азербайджанской ССР от 20 мая 1920 г. на местах были организованы сельские и уездные земельные комитеты²¹. Кроме уездных земельных комитетов в Азербайджане было создано 540 сельских земкомов²², куда входили коммунисты и немущие беспартийные крестьяне.

Земкомы работали под руководством местных партийных организаций и действовали в тесном контакте с ревкомом. Они пользовались поддержкой со стороны широких масс трудового крестьянства. Ликвидация помещичьего землевладения приняла организованный характер. Земкомы отбирали земли у помещиков и передавали их трудящимся крестьянам, наделали крестьян бывшей казенной землей, разбирали споры по земельному вопросу между отдельными селениями и т. д.

При проведении в жизнь мероприятий партии и правительства, в т. ч. Декрета о земле, необходимо было учитывать местные условия, обычаи, быт населения.

Выступая на митинге трудящихся в Баку 17 мая 1920 г., видный деятель Коммунистической партии и Советского государства Н. Нариманов отмечал: «За неделю до отъезда из Москвы я целый час докладывал товарищу Ленину об Азербайджане, информировал его о внутреннем и внешнем положении республики, мы беседовали о том, как действовать, чтобы Азербайджан был вечно счастливым.

После всего сказанного мною, товарищ Ленин глубоко задумался и затем подняв голову сказал: «Перед вами, мусульманскими коммунистами, стоят большие, трудные и ответственные задачи; поезжайте, но будьте чрезвычайно осторожными и расчетливыми»²³.

В. И. Ленин всегда придавал важное значение местным условиям. В историческом письме «Товарищам коммунистам Азербайджана, Грузии, Армении, Дагестана, Горской республики» от 14 апреля 1921 г. он писал: «Больше мягкости, осторожности, уступчивости по отношению к мелкой буржуазии, интеллигенции и особенно крестьянству»²⁴.

Далее В. И. Ленин учил: «Не копировать нашей тактики, а самостоятельно продумывать причины ее своеобразия, условия и итоги ее, применять у себя не букву, а дух, смысл, уроки опыта 1917—1921 годов»²⁵.

Эти указания великого Ленина сыграли громадную роль в деле разрешения аграрного вопроса в Азербайджане.

Осуществление Декрета о земле встречало на своем пути ряд трудностей, сопротивление классового врага. Чтобы сорвать проведение в жизнь Декрета о земле и других мероприятий Советской власти, враг усилил свою антисоветскую агитацию среди отсталой части населения, подготавливал вооруженное выступление контрреволюционных сил. «Классовая борьба в переходный период времени приобретает характер острых столкновений»²⁶.

В районах, с сильным преобладанием помещичьего землевладения классовая борьба приняла особенно ожесточенный характер. Кучка беков и ханов, бежавшие из Баку эксплуататорские элементы, мусаватисты в некоторых районах республики поднимали антисоветские мятежи. Руководство Коммунистической партии, самоотвержен-

ная борьба рабочих, крестьян и красноармейцев обеспечили разгром контрреволюционных мятежей, которые имели место в отдельных районах. Эти мятежи были подготовлены внутренней и внешней контрреволюцией. Поэтому разгром их был серьезным ударом не только по внутренней, но и по внешней контрреволюции.

После подавления контрреволюционных выступлений летом 1920 г. в республике расширилась деятельность земельных комитетов. Обстановка требовала проведения декрета с чрезвычайной быстротой и все дело сводилось к составлению приемного акта с описанием границ и площади частновладельческой земли, самым кратким описанием построек, сооружений и сельскохозяйственного инвентаря.

Помещичьи земли зачастую передавались близкорасположенному селению независимо от степени его обеспеченности землей, так как обследовать земельное обеспечение всех селений за недостатком времени и сил было невозможно.

Таким упрощенным способом к концу 1920 г., т. е. за семь месяцев, силами 15—17 землемеров было зарегистрировано и фактически передано крестьянам Азербайджана (без Нахичеванского края) свыше 650 тыс. десятин частновладельческих земель²⁷.

Проведение Декрета о земле затруднялось малочисленностью технических кадров, особенно национальных. Только активное участие и заинтересованность крестьянства обеспечили сравнительно быстрый ход ликвидации помещичьего землевладения. Местные органы партии направляли революционную активность деревенской бедноты на путь организованного решения аграрного вопроса, на путь содействия земельных комитетов в осуществлении Декрета о земле.

Ненависть трудового крестьянства к своим угнетателям была настолько сильной, что при конфискации помещичьей собственности крестьяне в ряде мест пытались сжечь и уничтожить жилье и хозяйственные постройки, фруктовые сады, виноградники и т. д. Это наносило вред успешному проведению декрета. Партия и правительство боролись за полную сохранность материальных ценностей, неприкосновенность культурных хозяйств, принадлежавших ранее помещикам и превращенных теперь в народное достояние. «Национализация земли, — писал В. И. Ленин, — дала наибольшие возможности пролетарскому государству переходить к социализму в земледелии»²⁸. В начале 1921 г. в Азербайджане имелось 65 коллективных хозяйств (коммуны и артели)²⁹. Земельная площадь этих коллективных объединений составила 5332 десятины³⁰. Из конфискованных помещичьих земель 160 тысяч га³¹ высококультурных, образцовых хозяйств было объявлено неприкосновенным. На их базе были организованы первые советские хозяйства.

К этому времени экономическое положение республики было тяжелым. Во всех отраслях народного хозяйства господствовала разруха. Особенно плачевным было состояние сельского хозяйства.

К 1920 году — моменту установления Советской власти в Азербайджане — и без того низкое сельскохозяйственное производство сократилось еще больше. Посевные площади всех сельскохозяйственных культур в 1921 г. по сравнению с 1913 г. уменьшились на 38%, посевы зерновых культур — на 32%, почти на нет были сведе-

ны посевы хлопчатника. Значительно сократилось поголовье продуктивного скота³². Недостаточной была материально-техническая база для развития организованных совхозов. Не было возможности обеспечить совхозы необходимыми финансовыми средствами.

В результате ликвидации части слабых совхозов общее количество их вскоре резко сократилось. Несмотря на это, организованные в первые годы Советской власти в Азербайджане совхозы сыграли огромную роль в деле сохранения культурных сельскохозяйственных участков земли, опытных хозяйств и т. д. Если осенью 1920 г. в Азербайджане насчитывалось 100 совхозов, то к январю 1921 г. их осталось 22, в пользовании которых находилось 23 тыс. десятин земли³³, в начале 1922 г. 17 совхозов, в распоряжении которых находилось 12524 десятины земли³⁴. Мелкие совхозы были превращены в агрономические пункты. Некоторые слабые совхозы вообще были упразднены, а их земельные площади распределены между нуждающимися крестьянами.

Большое значение в деле разрешения земельного вопроса в Азербайджане имели решения второго съезда Коммунистической партии Азербайджана, состоявшегося в октябре 1920 г. Съезд выдвинул в качестве боевой задачи успешное завершение ликвидации помещичьего землевладения и указал, что «все отобранные у помещиков земли, не только пахотные, но и сады, виноградники, **за исключением ценных культур**, надлежит разделить между крестьянами в подворное пользование...»³⁵. Указания съезда легли в основу деятельности уездных комитетов партии.

В деле разрешения земельного вопроса в Азербайджане важную роль сыграли комитеты деревенской бедноты, организованные осенью 1920 г. Они явились опорой Советской власти на местах, помогли сплотить бедноту вокруг рабочего класса, способствовали углублению социалистической революции в азербайджанской деревне. В начале 1921 г. земельные комитеты были упразднены, а их функции переданы сельским и участковым комитетам бедноты³⁶. Сельские и участковые комитеты бедноты проводили работу по распределению и перераспределению земли, вели борьбу против эксплуататорских, в т. ч. кулацких элементов в деревне.

Благодаря осуществлению политики партии, в частности деятельности комбедов, удельный вес кулацких хозяйств в Азербайджане в период упрочения Советской власти значительно снизился. В 1920 г. в республике было ликвидировано свыше 8 тыс. хозяйств помещиков и кулаков³⁷, что привело к изменению соотношения классовых сил в азербайджанской деревне в пользу Советской власти. Таким образом, комбеды нанесли решающий удар по эксплуататорским элементам в деревне, сломили их сопротивление, за счет конфискации части имущества помещиков и кулаков была оказана серьезная помощь беднякам и батракам.

С установлением и упрочением Советской власти в Армении и Грузии эксплуататорские элементы в Азербайджане лишились поддержки и покровительства дашнаков и меньшевиков. Окончательная победа Советской власти в Закавказье создала благоприятное условие для урегулирования пастбищного вопроса в крае, которое имело колоссальное значение для развития скотоводства в трех братских республиках.

Большую помощь трудовому крестьянству Азербайджана в деле упрочения Советской власти, в разрешении аграрного вопроса оказывал славный бакинский пролетариат. Осенью 1920 г. из Баку в уезды были командированы 1500 рабочих³⁸, которые оказали помощь деревенской бедноте в ремонте сельскохозяйственного инвентаря, домов, школ, мостов, домашней утвари и т. д. Кроме того, они проводили большую организационно-политическую работу среди крестьян, имеющую огромное значение в деле упрочения союза рабочего класса с крестьянством.

Пролетарский Баку обеспечивал деревенскую бедноту предметами первой необходимости: солью, керосином, спичками, мануфактурой и т. д. Деятельность революционных комитетов, земельных комитетов, комитетов деревенской бедноты при активном участии трудового крестьянства и при помощи рабочих под руководством Коммунистической партии обеспечила успешную ликвидацию помещичьего землевладения в Азербайджане в основном в 1920—1921 гг.

В общей сложности в результате проведения в жизнь Декрета о земле трудящееся крестьянство Азербайджана получило более 1400000 десятин земли³⁹, ранее принадлежавшей кучке беков, ханов, кулаков и т. д. Кроме того, 2.900000 дес. наделных земель⁴⁰ высвободились из-под помещичьей опеки, ибо за эти наделные земли приходилось платить и помещикам и казне. В Нахичеванском крае также было национализировано и передано крестьянам около 288 тыс. десятин⁴¹ беко-ханских, помещичьих, церковных, мечетских земель. Осуществление Декрета о земле закрепляло экономический союз рабочих и деревенской бедноты, способствовало привлечению середняка на сторону Советской власти, пробуждало творческую инициативу и повышало политическую активность крестьянских масс.

Осуществление Декрета о земле воплощало в жизнь заветную мечту о земле крестьян Азербайджана, избавляло их от беко-ханской эксплуатации и ликвидировало остатки феодальных отношений в деревне. Обеспечение земель трудового крестьянства явилось важным фактором упрочения Советской власти, союза рабочего класса с трудовым крестьянством.

Дальнейшие мероприятия Коммунистической партии и Советского правительства были направлены на уравнильное землераспределение, причем были ликвидированы недочеты, допущенные в первое время работы по землеустройству. Большую роль в этом сыграли сельские, участковые и уездные Советы, выборы которых состоялись в апреле и в начале мая 1921 г. При непосредственном участии Исполнительных комитетов сельских, участковых и уездных советов за время с 1921 по 1923 гг. особыми ударными партиями по 8—12 землемеров и 16—24 земельных мерщиков⁴² на уравнильных началах были распределены земли на площади 1998114 десятин. Работы по землеустройству производились круглый год, не считаясь с условиями времени года, причем эти работы в каждом уезде заканчивались в 2—3 месяца. После этого на объединенном заседании землемеров с местными уездными работниками определялись нормы на душу и утверждались проекты прирезок или отрезков к отдельным обществам. Затем эти проекты приводились в исполнение.

В результате осуществления Декрета о национализации лесов,

воды и недр земли 950000 дес. бывших казенных и 250000 дес. частновладельческих лесов (включая и кустарники) перешли в собственность рабоче-крестьянского государства⁴³. Населению было дано право пользоваться лесными богатствами по принятому закону.

В 1922—1923 гг. большое внимание было уделено развитию земельного законодательства: разработаны и утверждены Положения о земельных судах, Положения о трудовом землепользовании.

15 июня 1923 г. третья сессия пленума Азербайджанского Центрального Исполнительного комитета утвердила Земельный кодекс Азербайджанской ССР, направленный на планомерное землеустройство и упорядочение землепользования и защиту интересов трудового крестьянства⁴⁴. По указанию правительства Земельный кодекс был отпечатан и разослан во все уголки Республики, причем земельные органы обязаны были всячески популяризировать кодекс среди населения.

Это мероприятие имело большое политическое и экономическое значение для трудового крестьянства Азербайджана, ибо до этого крестьянин еще непрочной сидел на земле. Неустойчивость землепользования и неопределенность прав крестьянина на землю отрицательно сказывались на восстановлении сельского хозяйства. Между тем, в Земельном кодексе прямо говорилось, что земля принадлежит государству и передается в вечное пользование крестьянам. Пользование земель считается неотъемлемым правом каждого трудового крестьянина⁴⁵.

С принятием Земельного кодекса начало осуществляться планомерное землеустройство. В этот период вопрос землеустройства и упорядочения межселенного и особенно внутриселенного землераспределения стоял в центре внимания правительства, которое решило принять на себя расходы по землеустройству и постановило произвести в обязательном порядке внутриселенное землераспределение⁴⁶.

Работа землеустроительных партий проходила в полном контакте как с местной властью, так и с представителями земельных обществ. В этих целях в каждом уезде была организована одна уездная комиссия, в состав которой входили: начальник землеустроительной партии, заведующий уземотделом, представители уездного комитета партии, уездного исполнительного комитета, местный агроном, гидротехник и лесничий, а в каждом земельном обществе — сельская землераспределительная комиссия, в составе трех представителей из малоземельных членов земельного общества.

Так, с октября 1923 по 1929 г. в Гянджинском, Казахском, Шамхорском, Нухинском уездах, Нахичеванской АССР и в других районах республики было успешно завершено межселенное и внутриселенное землераспределение.

В результате осуществления ленинской аграрной политики значительно увеличилось земельные участки, сельскохозяйственный инвентарь, рабочий и продуктивный скот у крестьян. Улучшилось благосостояние трудящегося крестьянства Азербайджана.

В условиях Азербайджана решение земельного вопроса было органически связано с проблемой воды. Советской власти в Азербайджане досталось тяжелое наследство: оросительные системы пришли в упадок, каналы были запущены, кягризы обрушились, участились разливы рек Куры и Аракса, которыми затоплялись по-

севы, разрушались ирригационные сооружения, сносились нередко постройки и гибло поголовье скота.

Придавая огромное значение решению вопроса воды в Азербайджане глубокий знаток природных условий республики, видный государственный и общественный деятель С. Агамали оглы писал: «В Азербайджане скорее существует водный вопрос, чем земельный, потому, что из трех миллионов десятин, годных для обработки, около 900 тыс. дес. способны на производство без поливки и 400—500 тыс. десятин имеют воду, а 1.700.000 десятин нуждаются в воде»⁴⁷.

Политика Коммунистической партии и Советского правительства, направленная на решение проблемы воды и, в первую очередь, лишение помещиков и кулаков права распоряжаться оросительной водой, имела важное значение. Вместе с тем Советская власть принимала посильные меры для восстановления и расширения ирригационной сети. В развитии ирригации В. И. Ленин видел одно из наиболее решающих средств возрождения и развития народного хозяйства Закавказских республик, в т. ч. и Азербайджана. Он, внимательно изучая материалы по орошению Муганской степи, которая занимает значительную часть территории республики, неоднократно запрашивал мнение по этому вопросу руководителей партийных и советских организаций Азербайджана и Закавказья. Еще в апреле 1921 г. в специальном письме В. И. Ленин указывал, что нужно «...двинуть орошение в Азербайджане при помощи ресурсов Баку, чтобы развить земледелие и скотоводство...»⁴⁸.

Совет труда и обороны под председательством В. И. Ленина неоднократно обсуждал вопрос об орошении Мугани, об оказании помощи в проведении оросительных работ. Учитывая важность и спешность проведения оросительных работ в Муганской степи, Советское правительство по предложению В. И. Ленина ассигновало на эти цели в 1921 г. 800 тыс. рублей золотом⁴⁹.

Восстановление и организация хлопководства в Азербайджане на новых началах проводились при постоянной заботе и помощи ЦК РКП(б) и правительства РСФСР во главе с В. И. Лениным. Выполняя директивы В. И. Ленина, трудящиеся Азербайджана под руководством Коммунистической партии и Советского правительства не только восстановили водное хозяйство республики, но и построили новые каналы, водоканалы, кягризы, благодаря чему стало возможным не допускать гибели посевов от засухи. Ирригационная система из орудия эксплуатации превратилась в средство улучшения материальных и бытовых условий, создания радостной, счастливой жизни трудящихся.

Успешное осуществление ленинской аграрной политики в Азербайджане имело большое международное значение, служило для народов Востока впечатляющим примером. В. И. Ленин неоднократно говорил, что Советский Азербайджан должен стать образцовой республикой на Востоке. Отмечая постоянную заботу В. И. Ленина об Азербайджане, Н. Н. Нариманов писал: «В. И. Ленин особенное внимание обращал на Туркестан и Азербайджан. Он говорил, что эти Республики есть преддверие к Востоку, что все, что делается у них будет эхом отдаваться в соседних государствах, и угнетенные в этих странах будут знать и чувствовать все то, что

составляет нашу сущность. Поэтому товарищ Ленин обращал особенное внимание на осуществление нашей политики в этих Республиках»⁵⁰.

Благодаря экономической политике Коммунистической партии и Советской власти уже в 1924 г. посевная площадь хлопка в Азербайджане составляла 93,3 тыс. га против 50,1 тыс. га в 1917 г., а вся посевная площадь составляла 979,9 тыс. га против 961,9 тыс. га в 1913 г. А в 1928 г. вся посевная площадь республики поднялась до 1038,3 тыс. га, а по хлопку — 110,9 тыс. га⁵¹.

Аграрные преобразования в Азербайджане привели к общественно-политическим изменениям в деревне. Число безземельных и малоземельных крестьянских хозяйств значительно сокращалось, вместе с тем росло число середняцких хозяйств. В 1927 г. уже более половины всех крестьянских хозяйств республики составляли середняцкие хозяйства. Так, из общего числа крестьянских хозяйств в 1927 г. бедняцких было 41,8 процента, середняцких — 51,4 процента, кулацких — 6,8 процента⁵². Таким образом, крестьянин-середняк превратился в центральную фигуру в сельском хозяйстве Азербайджана.

На основе исторического постановления XV съезда КПСС в Азербайджане, как и по всей стране, развернулась борьба за коллективизацию сельского хозяйства, социалистическое переустройство деревни, осуществление ленинского кооперативного плана. Начиная с 1929—1930 гг. началось массовое вступление крестьян в колхозы. Крестьяне-единоличники, преодолевая колебания, все решительнее становились на путь коллективизации. Приход в колхозы бедняков принял особенно массовый характер. Если до середины 1930 г. коллективизация сельского хозяйства являлась преимущественно движением бедняков, то с этого времени она стала массовым добровольным движением и крестьян-середняков.

Благодаря кропотливой и последовательной разъяснительной деятельности партии, экономической помощи Советского государства и рабочего класса, техническому перевооружению сельского хозяйства, ликвидации последнего эксплуататорского класса — кулаков, проведению политики сплошной коллективизации, колхозное движение приняло широкий размах и победило.

К 1940 г. коллективизация сельского хозяйства в республике была в основном завершена. Как говорится в Программе КПСС «глубоким переворотом в экономических отношениях, во всем укладе жизни крестьянства стала коллективизация сельского хозяйства»⁵³.

Высокоомеханизированный коллективный труд в колхозах и совхозах изменил самосознание крестьянина. На помощь ему пришли наука и агротехника. На полях республики работают более 70 тыс. тракторов, комбайнов, автомобилей, хлопкоборочных машин и др. техника. Полностью завершена электрификация сел.

Вложенные за годы Советской власти крупные государственные средства преобразили водное хозяйство республики. Около 50 тыс. км оросительных каналов и коллекторов, более ста водохранилищ превратили некогда засушливые мертвые степи в плодородные поля. Темпы водохозяйственного строительства и мелиоративных работ в республике нарастают из года в год.

Благодаря осуществлению ирригационных и мелиоративных работ площади под сельскохозяйственными культурами по сравнению с 1921 г. выросли более в 2 раза. Расширение посевных площадей за годы Советской власти сопровождалось неуклонным ростом урожайности всех сельскохозяйственных культур. На конец 1985 г. площадь орошаемых земель достигла 1321,2 тыс. га, которая почти полностью (99,3%) была использована. Продукция, произведенная на мелиоративных землях за годы XI пятилетки, составила почти три четверти общего объема валовой продукции растениеводства. Ныне на орошаемых землях выращивается весь хлопок, 81,1 процента овощей, 93,6 процентов бахчевых, 91,1 процента плодов и ягод, 64,7 процента — винограда⁵⁴.

Объем валовой продукции сельского хозяйства по сравнению с дореволюционным периодом в республике увеличился в 7 раз⁵⁵. Валовая продукция сельского хозяйства республики за 1940—1985 гг. увеличилась в 6,2 раза⁵⁶. Объем валовой продукции в среднем за 1981—1985 гг. составил 2692,1 млн. руб.⁵⁷.

Подъем производства сельскохозяйственной продукции, расширение материально-технической базы сельского хозяйства, укрепление экономики колхозов и совхозов явились прочной материальной основой для прогрессивных социальных сдвигов в современной азербайджанской деревне.

В связи с празднованием 70-летия Великой Октябрьской социалистической революции в Обращении Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза к советскому народу говорится: «Великий Октябрь продолжается в наших делах сегодня. В стране разворачивается перестройка, революционная по сути созидательная работа. Цель ее — ускорить прогресс социалистического общества. На это направлена выражающая волю народа политическая линия партии — линия апрельского Пленума ЦК, XXVII съезда КПСС»⁵⁸.

Труженики села Азербайджанской ССР, единодушно поддерживая и горячо одобряя ленинский курс КПСС, ведут борьбу за успешное претворение в жизнь новых задач, поставленных XXVII съездом КПСС, апрельским (1985 г.), январским и июньским (1987 г.) пленумами Центрального Комитета партии.

Трудящиеся Советского Азербайджана, вступая в новый этап развития нашей Родины, не ограничиваются достигнутым. Руководствуясь указаниями XXVII съезда КПСС, они добиваются новых трудовых успехов.

Примечания

- ¹ История СССР. — М.: Наука, 1967, том VII, с. 317.
- ² Ленин В. И. ПСС, т. 40, с. 13.
- ³ Ленин В. И. ПСС, т. 39, с. 276.
- ⁴ История социалистической экономики СССР. Советская экономика в 1917—1920 гг. — М.: Наука, 1976, т. 1, с. 80.
- ⁵ Там же.
- ⁶ Там же, с. 81.
- ⁷ Там же.
- ⁸ Там же.
- ⁹ Газ.: Гуммет, 1917, 21 нояб.
- ¹⁰ Там же, 1918, 18 июня.

¹¹ Известия Бакинского Совета, 1918, 1 мая.

¹² Там же, 1918, 18 июня.

¹³ См.: Большевики в борьбе за победу социалистической революции в Азербайджане. / Документы и материалы. 1917—1918 гг. — Баку, 1957, с. 498.

¹⁴ Коммунистическая партия Азербайджана в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. — Баку, 1986, т. I, с. 14.

¹⁵ Ленин В. И. ПСС, т. 43, с. 199.

¹⁶ Ленин В. И. ПСС, т. 31, с. 419.

¹⁷ Борьба за победу Советской власти в Азербайджане. 1918—1920 г. Документы и материалы. — Баку, 1967, с. 483—484.

¹⁸ V съезд АКП(б). Стенографический отчет. Бюлл. 3. — Баку, 1923, с. 1.

¹⁹ Четвертый Всеазербайджанский съезд Советов. Стенографический отчет. — Баку, 1925, с. 32—33.

²⁰ Газ.: Коммунист, 1920, 5 мая.

²¹ ЦГАОР Азерб. ССР, ф. 410, оп. 1, д. 178, л. 2; СУ Азерб. ССР, 1920, № 1, с. 63.

²² Там же, ф. 2501, оп. 1, д. 1, л. 7.

²³ Нариманов Н. О В. И. Ленине. Баку, 1957, с. 9—10.

²⁴ Ленин В. И. ПСС, т. 43, с. 199.

²⁵ Ленин В. И. ПСС, т. 43, с. 200.

²⁶ Программа Коммунистической партии Советского Союза. М.: Политиздат, 1987, с. 7.

²⁷ Отчет Народного Комиссариата Земледелия. Ко II съезду Советов [Азербайджана]. Баку, 1922, с. 7—8; газ.: Коммунист, 1921, 30 янв.; газ.: Бакинский рабочий, 1921, 16 февр.

²⁸ Ленин В. И. ПСС, т. 37, с. 327.

²⁹ ЦГАОР Азерб. ССР, ф. 271, оп. 1, д. 80, лл. 43—47.

³⁰ Там же, лл. 46—47.

³¹ Газ.: Коммунист, 1930, 22 апр.

³² Советский Азербайджан за 50 лет. Статистический сборник. Баку, 1970, с. 77.

³³ ЦГАОР Азерб. ССР, ф. 271, оп. 1, д. 245, л. 8.

³⁴ Отчет Народного Комиссариата Земледелия ко II съезду Советов. Баку, 1922, с. 18.

³⁵ Коммунистическая партия Азербайджана в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК-Баку, 1986, том I, с. 36.

³⁶ СУ Азерб. ССР, 1920, № 7, с. 695; ЦГАОР Азерб. ССР, ф. 271, оп. 1, д. 116, л. 59.

³⁷ Газ.: Коммунист, 1921, 7 янв.

³⁸ Газ.: Азербайджанская беднота, 1920, 29 окт.

³⁹ История Азербайджана. Баку, 1963, т. 3, ч. I, с. 239.

⁴⁰ V съезд АКП(б). Стенографический отчет. Бюллетень № 3, с. I. Баку, 1923.

⁴¹ См.: Сокольский Н. А. Материалы по изучению Нахичеванской ССР. Тифлис. 1933, с. 22; БСЭ, изд. II, т. 29, с. 274.

⁴² Отчет к III Всеазербайджанскому съезду Советов в 1922—23 гг. Баку, 1924, ч. II, с. 59.

⁴³ Отчет Народного Комиссариата Земледелия. Ко II съезду Советов. Баку, 1922, с. 56.

⁴⁴ История Азербайджана. Баку, 1963, т. 3, ч. I, с. 312.

⁴⁵ Земельный Кодекс Азербайджанской ССР. — Баку, 1925, с. 3—4.

⁴⁶ Резолюции и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР, (1921—1937 гг.). Баку, 1961, с. 39.

⁴⁷ Газ.: Бакинский рабочий, 1924, 29 авг.

⁴⁸ Ленин В. И. ПСС, т. 52, с. 136.

⁴⁹ ЦГАОР Азерб. ССР, ф. 411, оп. 5, д. 75, л. 4.

⁵⁰ Нариманов Н. Ленин и Восток. Баку, 1970, с. 29.

⁵¹ Журн.: Революционный Восток, № 2, 1935, с. 47—48.

⁵² Азербайджан в цифрах. Краткий стат. сборник. Баку, 1964, с. 77.

⁵³ Программа Коммунистической партии Советского Союза. М.: Политиздат, 1987, с. 7.

⁵⁴ Материалы делегатов XXXI съезда Коммунистической партии Азербайджана, Баку, 1986, с. 83—84.

- ⁵⁵ Народное хозяйство Азербайджанской ССР за 60 лет. Баку, 1980, с. 19.
⁵⁶ Народное хозяйство Азербайджанской ССР в 1985 г. Стат. ежегодник. Баку, 1986, с. 81.
⁵⁷ Там же, с. 83.
⁵⁸ К Советскому Народу. Обращение Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза. Газ.: Правда, 1987, 14 марта.

Ә. Ч. Рәхимов

БӨЈҮК ОКТЯБР ВӘ АЗӘРБАЈЧАНДА ЛЕНИН АГРАР СИЈАСӘТИНИН ҺӘЈАТА КЕЧИРИЛМӘСИ

Азәрбајчанда Совет һакимијәтинин там гәләбәсиндән сонра Азәрбајчан партија тәшкилаты вә һөкүмәти республикада аграр мәсәләни һәлл етмәкдән өтрү гәти тәдбирләр көрмәјә башлады. Бу сәһәдә атылан илк мүнһүм аддым Азәрбајчан Ингилаб Комитәсинин 1920-чи ил мајын 5-дә е'лан етдији торпаг һаггында декрет олду. Һәмин декретә әсасән мүлкәдарларын килсә, вә мәсчидләрин бүтүн торпаглары өдәнчсиз, торпагдан бәрабәр истифадә едилмәси әсасында дәрһал зәһмәткеш халга верилирди.

Азәрбајчан Ингилаб Комитәси 1920-чи ил мајын 15-дә е'лан етдији декретлә мөшәләри, сулары вә јералты сәрвәтләри миллиләшдирәрәк, онлары Азәрбајчан ССР малы е'лан етди. Торпаг һаггында декрети һәјата кечирмәкдән өтрү Азәрбајчан ССР Халг Торпаг Комиссарлығынын 1920-чи ил 20 мај тарихли әсаснамәсилә јерләрдә кәнд вә гәза торпаг комитәләри тәшкил едилди. Азәрбајчан Ингилаб Комитәсинин 1920-чи ил 15 мај тарихли декретини һәјата кечирмәкдән өтрү дә мұвафиг тәдбирләр көрүлмәјә башлады.

В. И. Ленин коммунистләрә торпаг һаггында декрети вә башга тәдбирләри һәјата кечирәркән јерли шәранти, әһалинин мәишәтини, адәт вә ән'әнәләрини нәзәрә алмағы төвсијә едирди. Јерләрдә фәалијјәт көстәрән партија вә Совет фәаллары өз ишләриндә даһи рәһбәрин көстәриш вә мәсләһәтләрини рәһбәр тутурдулар.

Совет һөкүмәтинин аграр вә башга тәдбирләрини һәјата кечирәркән гаршыја бир сыра чәтинликләр чыхырды. Синфи дүшмән бу тәдбирләрин һәјата кечирилмәсини һәр јолла позмаға чалышырды. Белә бир шәрантдә синфи дүшмәнин мұгавимәтини гырмағ, гаршыја чыхан башга манеәләри арадан галдырмағ үчүн бир сыра тәдбирләр көрүлдү. 1920-чи илин октябрында кечирилән Азәрбајчан Коммунист Партијасынын икинчи гурултајынын гәрар вә көстәришләри республикада аграр мәсәләнин һәллине тәкан верди.

Гурултајдан сонра кәнд вә наһијә ингилаб комитәләринин јериндә тәшкил едилән кәнд вә наһијә јохсул комитәләри јерләрдә Совет һакимијәтинин мөһкәмләnmәсиндә, партија вә һөкүмәтин аграр тәдбирләрини һәјата кечирилмәсиндә мүнһүм рол ојнадылар. Бу ишдә Бакы фәһләләри јохсул комитәләринә бөјүк јардым көстәрдилар. 1920-чи илин ахырынчы рүбүндә Бакыдан гәзалара 1500 фәһлә е'зам едилди. Онлар кәнд тәсәррүфат аләтләринин, јашајыш вә тәсәррүфат тикилиләринин, мәктәбләрин, көрпүләрин вә и. а. тә'мириндә кәнд јохсулларына хејли јардым көстәрмәклә бәрабәр кәндлиләр арасында бөјүк тәшкилати-сијаси иш апардылар.

Коммунист Партијасынын рәһбәрлији, Совет дәвләтинин һәртәрәfli гајғысы, Бакы фәһләләринин көмәји, јерли Совет һакимијәти органларынын фәалијјәти, јохсул вә зәһмәткеш кәндлиләрин фәаллығы торпаг һаггында декрети 1920—1921-чи илләрдә мұвәфәғијјәтлә һәјата кечирмәјә имкан верди. Партија вә һөкүмәтин сонрақы дөврдә аграр тәдбирләри торпаглары бәрабәрчилик әсасында бөлүнмәсинә, јер гуручулуғу сәһәсиндә илк вахтлар бурахылмыш нөгсанларын арадан галдырылмасына доғру јөнәлдилди. 1921-чи илин орталарында сечилмиш кәнд, наһијә вә гәза шүрәләри бу ишдә бөјүк рол ојнадылар. Совет һакимијәтинин биринчи илиндә мұсадирә едилән нүмунәви тәсәррүфата малик кечмиш мүлкәдар маликанәләриндә совхозлар, кәнд тәсәррүфаты артелләри вә коммуналары јарадылды.

Бунунла да Азәрбајчан кәндиндә тәсәррүфатын сосналист формаларынын тәшкилиндә илк аддымлар атылды.

Азәрбајчан шәраитиндә торпаг мәсәләси үзви сурәтдә су мәсәләси илә бағлы иди. Азәрбајчан партија тәшкилаты вә һөкүмәти республикада су проблеминин һәлли үчүн мұвафиг тәдбирләр мұәјјәнләшдириб, һәјата кечирмәјә башладылар. 1922—1923-чи илләрдә Азәрбајчан ССР һөкүмәти тәрәфиндән торпаг ганунчулуғу сәһәсиндә бир сыра мүнһүм тәдбирләр көрүлдү. Торпаг мәһкәмәләри һаггында Әсаснамә, торпагдан зәһмәтлә истифадә һаггында Әсаснамә, Азәрбајчан ССР-ин Торпаг Мәчәлләси һазырланыб тәсдиғ едилди. Бу тәдбирләр Азәрбајчанда Ленин аграр сијасәтинин һәјата

кечирилмәсиндә, торпаг мәсәләсинин һәллиндә гаршыја чыхан чәтинликләрни гануни јолла арадан галдырылмасында мүнһүм рол ојнады.

Совет һакимијәтинин аграр тәдбирләри республикада кәнд тәсәррүфатынын бәрпасы вә инкишафы үчүн әлверилиш шәрант јаратды. Кәнд тәсәррүфатынын елликлә коллективләшмәси һаггында Сов.ИКП XV гурултајынын гәрарлары бүтүн өлкәдә, о чүмләдән Азәрбајчанда мұвәфәғијјәтлә һәјата кечирилди. Азәрбајчан кәндинин симасы сосналистчәсинә көкүндән дәјишди.

Азәрбајчанын кәнд әмәкчиләри мұасир дөврдә Сов.ИКП XXVII гурултајынын көстәришләрини рәһбәр тутарағ республикамызын тәрәггиси вә игтисадијјатынын јүксәлиши үчүн гүввәләрини әсиркәмәдән сәјлә чалышырлар.

Г. М. ƏҺМƏДОВ

БӨҮК ОКТАБР ВƏ АЗЭРБАЙДЖАНДА АРХЕОЛОКИЈАНЫН ИНКИШАФЫ

Азэрбайҗанда бир сыра елм саһэлэри кими археолокија елми дə 70 иллијини гејд етдијимиз Бөјүк Октабр сəсиалист ингилабынын гəлə-бəсиндөн вə Азэрбайҗан совет һакимијјети гурулдугдан сонра јаранмышдыр. Ингилаба гəдэр Азэрбайҗанда археоложи ишлэрə рəһбэрлик едə билəчək елми идарə јох иди. Археоложи ишлэр Русија вə харичи өлкə мүтəхəссислэри, бə'зэн исə һеч сəриштəси олмајан шəхслэр тэрəфиндөн елми-методик чəһəтдөн зəиф вə плансыз апарылырды. Тапылан материаллар бə'зэн харичи музєлэрə кəндəрилди. Анчаг археоложи материалларын зəнкинлији кетдикчə өзүнү кəстəрир, онларын топланмасы вə өјрəнилмəсинə мараг артырды¹.

Бөјүк Октабр сəсиалист ингилабынын гəлəбəси өлкəмиздə археолокијанын марксизм-ленинизм методолокијасы əсасында инкишафыны тəмин етди. Археолокија бир елм саһəsi кими формалашмаға башлады.

Совет һакимијјəтинин һəлə илк иллəриндə Азэрбайҗанда дөвлəт музєји (1920), Азэрбайҗан Археоложи Чəмијјəти, Азэрбайҗан археоложи комитəси (1923), Азэрбайҗанын Тəдгиг вə Тəтəббə Чəмијјəти (1923) вə диқэр тəшкилатлар јарадылды. Абидэлəрин сијаһыја алынмасы, бəрпасы вə тəдгиг олунмасы дөвлəт ишинə чеврилди. Милли кадрларын һазырланмасы вə экспедисијаларын тəшкили үчүн кəркəмли рус алимлэри республикаја дə'вəт олунду. Бу саһədə акад. И. И. Мешшаниновун хусуи хидмəтлэри олмушдур². Онун рəһбэрлији илə Дағлыг Гарабаға вə Нахчывана илк елми экспедисија тəшкил олунду. Д. Шəрифов, Ə. Əлəкбəров, С. Газыјев, И. Чəфəрзадə вə башгалары Азэрбайҗан археолокијасынын илк милли кадрлары кими јетишмəјə башладылар, бир сыра рајонларда И. И. Мешшаниновла бирликдə вə мүстəгил олараг археоложи газынты апардылар. Хочалы курганлары, Гызылвəнк гəбиристанлығы, Гəбəлə шəһэр јери, Јалолутəпə гəбиристанлығы, сиклоп тикилилэри, даш гуту гəбирлэр, күп гəбирлэр вə бир сыра диқэр абидэлэр газынты вə ахтарыш объектлэринə чеврилди. 30-чу иллəрдə Өрəнгала шəһэр јериндə, Кəнчədə вə Бақыда (Ичəришəһəрдə) газынтылар башланды.

Азэрбайҗанда ингилабдан габаг апарылмыш археоложи газынты материалларынын үмүмилəшдирилмəsi саһəсиндə илк аддымлар атылды³, 20—30-чу иллəрдə апарылан археоложи газынтыларын нəтичəлэри республика вə үмүмиттифаг елми идарə вə тəшкилатларын «Əсəрлэр»индə вə «Хəбəрлэр»индə мүнтəзəм олараг мəгалəлэр шəклиндə нəшр олунду⁴ вə илк китаблар бурахылды⁵. Мүэјјэн дөвр əрзиндə апарылан археоложи газынтыларын јекунларына һəср олунмуш мəгалəлэр јазылды⁶.

Бөјүк Вəтэн мүһарибəsi иллəриндə бүтүн өлкədə олдуғу кими

республикада да кичикһəчмли вə кəшфијјат сəчијјəли газынтылар апарылды.

1945-чи илдə республика Елмлэр Академијасынын јарадылмасы Азэрбайҗан елминин, о чүмлэдən археолокијанын инкишафында јени мəрһəлə ачды. Мүстəгил Тарих Институту тəшкил олунду. Мүһарибədən əввəlки дөврдə вə мүһарибə иллəриндə археолокијанын инкишафыны əкс етдирən хусуи мəгалəлэр нəшр олунду⁷. Тарих Институту вə Азэрбайҗан тарихи музєјиндə археоложи тəдгигат ишлэри илдəнилə чанландырылды. Археоложи материаллар əсасында Азэрбайҗан əразисиндə гəдим инсан чəмијјəтинин инкишаф тарихини излəмək үчүн илк тəшəббүслэр кəстəрилди⁸. Кəнчə шəһəринин тарихи-археоложи очерки јазылды⁹. Шəһəрин тəкчə Низами дөврүндə дејил, һəлə ондан бир нечə əср əввəl VIII—IX əсрлəрдə мөһкəм истəһкама малик олдуғуну, бурада сənəткарлығын, тиқарəтин, инчəсənəтин инкишаф етдији сүбүт олунду. Низами дүһасынын јаранмасында Кəнчədə лəзыми зəмин олдуғу гејд едилди. «Азэрбайҗанын мадди мəдəнијјəти» адлы мəчмүəнин нəшринə башланды¹⁰. Азэрбайҗан Тарихи Институтунун «Əсрлəрин»дə (I—XVI чилдлэр—1947—1963-чу иллэр), Азэрбайҗан Тарихи Музєјинин «Əсəрлэри»ндə (I—IX чилдлэр—1956—1973-чу иллэр), Азэрбайҗан ССР ЕА «Хəбəрлэри» вə «Мə'рузəлэри»ндə, С. М. Киров адына Азэрбайҗан Дөвлəт Университетинин «Елми əсəрлэри»ндə мүнтəзəм олараг археоложи мəгалəлэр нəшр олунду.

Республикада археоложи газынтыларын əһтə етдији əрази кенишлəндирилди, бөјүк вə мүтəшəккил Минкəчевир, Гобустан, Өрəнгала, Палеолит экспедисијалары јарадылды. Албанија проблеми хусуи диғгəт мəркəзинə чеврилди; Шамахыда (Хыныслыда), Торпаггада (Гах рајону) археоложи газынтылар башланды. Гəбəлədə газынты ишлэри кенишлəндирилди. Јалолутəпə мəдəнијјəтинə аид илк санбаллы монографик əсəр јазылды¹¹. Минкəчевирин гəдим дөвр вə илк орта əср абидэлэри хусуи монографијаларда вə күп гəбирлэринə һəср олунмуш албомда үмүмилəшдирилди¹². «Азэрбайҗан мадди мəдəнијјəти» мəчмүəсинин үч чилди (I—III чилдлэр) Минкəчевир газынтыларынын ишыгландырылмасына һəср олунмушдур. Минкəчевирдə апарылан газынты ишлэри Гафгаз археолокијасында мүһүм һадисə иди. Бурада илк Тунч дөврүндən башлајараг сон орта əсрлэрə гəдэр узун бир дөврүн абидэлэри тəдгиг едилмишир. Абидэлəрин чохлуғу, мүх-тəлифлији вə əсрлəрин ардычыл тəмсил едилмəsi чəһəтдөн Минкəчевир надир археоложи объектдир. Мисəридən илк күрə, дулус күрəлэри, араба модели, христиан мə'бəдлэри, гандалла дəфи олунмуш инсан, илк албан јазысы, тахта-табут гəбирлэр, катакомба гəбирлэр, тохучу-луг дэзкаһы вə с. абидэлэр илк дəфə Минкəчевирдən тапылмышдыр. Минкəчевир нəинки Азэрбайҗанын, һəтта бүтүн Загафгазија чохтəбə-гəли абидэлəрини дөврлəшдирмək үчүн еталон ролу ојнады. Азэрбайҗан (Өрəнгала) вə Гəбəлə археоложи экспедисијалары өз «Əсəрлэр»ни нəшр етдирмəјə башладылар¹³. Кəнчəчəј рајонунун, Гəрби Азэрбайҗан вə Нахчыванын енеолит, Тунч вə илк Дəмир дөврү абидэлэри хусуи тəдгигат мөвзусу олду¹⁴. Илк дəфə республикада Азэрбайҗан археолокијасынын очерклэри јарадылды¹⁵. Археолокијанын этнографија илə əлагəли шəкилдə өјрəнилмəsi¹⁶, археоложи материаллар əсасында тəрихин гəдим дөврүнə аид үмүмилəшдиричи əсəрлəрин јазылмасы¹⁷, археоложи металын лабораторија тəдгиги¹⁸ үчүн кениш имканлар

ачылды. 1953-чү илдә јарадылан археоложи-технолокија лабораторија-сы сонракы илләрдә дүнја шөһрәти газанды.

Сон 25—30 илдә, хусусилә 1974-чү илдә Азәрбајҗан ССР ЕА Тарих Институту нәздиндә Археолокија вә Етнографија Секторунун вә С. М. Киров адына Азәрбајҗан Дөвләт Университетиндә археолокија вә етнографија кафедрасынын јарадылмасы республикада археолокијанын инкишафына бөјүк тәкан верди. Мәһз бу илләрдә ишдә мәркәзи елми идарә вә гоншу республика алимләринин бөјүк көмәји олмушдур. Ј. И. Крупнов, А. А. Иессон, А. Л. Якобсон, М. Н. Максимова, В. П. Лјубин аспирантура вә тәчрүбәдә олан кәнчләрә рәһбәрлик етмиш, бир чох алимләр онларын докторлуг вә намизәдлик диссертасијалары мұдафиәсиндә оппонент кими чыхыш етмиш, А. А. Иессон вә С. П. Замјатин республиканын тәшәббүсү илә јарадылан биркә експедијаларын (Өрәнгала, Палеолит) тәшкилатчысы олмушлар. Республика археологларынын чоху Москва, Ленинград, Кијев, Тбилиси, Јереван шәһәрләриндә өз докторлуг вә намизәдлик диссертасијаларыны мұдафиә етмиш, бәзиләри орада тәшкил олунаг мұдафиәләрдә оппонент олмушлар. Бүтүн бунлар республикада јени археоложи експедијаларын јарадылмасы вә күчләндирилмәси үчүн имканлар јаратмышдыр.

Әввәлләрдән фәалијәт көстәрән Бакы (1945), Гобустан (1947), Нахчыван (1951), Өрәнгала (1953), Газах (1956), Шамахи, Гәбәлә, Ковургала (1958), Торпаггала (1959), Хачбулаг (1960) експедијалары илә јанашы Азых (1960), Мил-Муған (1969), Шамхор (1976), Хараба—Килә (1979), Шабран (1980), Кәнчә (1981), Агсу-Исмајыллы (1983), Губа-Хачмаз (1983) вә Бәрдә (1984) археоложи експедијасы тәшкил олунду. Азәрбајҗан Тарихи Музеји суалты абидәләри тәдгиг едән експедија јаратды. Беләликлә, Азәрбајҗанын бүтүн рајонлары вә бүтүн дөврләрә аид абидәләри археоложи тәдгигатларын әһатәсинә дахил едилди. Абидәләрин комплекс шәклиндә өјрәнилмәсинә диггәт артырылды. Чохтәбәгәли абидәләрдә газынты ишләри кенишләндирилди, бу да археоложи дөврләшмәнин мөһкәм әсасыны јаратды. Хронологичи ардычыллыг вә тарихи әлагәләрин изләнмәси тәдгигат мејарына чеврилди.

Азәрбајҗанда археолокија елминин инкишафыны әкс етдирән јени мәгаләләр јазылды¹⁹. Чәнуби Азәрбајҗан археолокијасына диггәт јетрилди²⁰.

Гобустанда узун мүддәт апарылан археоложи тәдгигатлар өзүнүн кениш вә санбаллы шәрһини чохсајлы гајаүстү тәсвирләри вә газынты материалларыны һәртәрәфли әһатә едән әсәрләрдә тапды²¹. Гобустан гаја тәсвирләринин тәдгигинин Азәрбајҗанын гәдим тарихи вә инчәсәнәтинин өјрәнилмәсиндә бөјүк әһәмијјәти олду. Наглы оларг алимләр Гобустаны Азәрбајҗан халгынын шәкилли тарихи адландырыр, она јерүстү музей дејирләр. Лакин сон тәдгигатлар көстәрир ки, Гобустан һәм дә јералты музейдир. Бурада инсанлар даими мәскән салмыш, гајаалты сығыначагларда, зағаларда јашамыш, отураг һәјат кечирмиш, әсасән, овчулуг вә балыгчылыгга мәшғул олмушлар. Гобустанда күлли мигдарда әмәк аләтләри, гәбир абидәләри вә сајы 600-дән чох олан гаја тәсвирләри мәлүмдур. 1948-чи илдә Гобустанда тапылан, үзәриндә гәдим латын јазысы һәкк едилмиш даш император Домисианын дөв-

рүндә (81—96) XII Рома Лекионунун Азәрбајҗанда олмасыны сүбүт едир. Гобустанда һәјат мезолитдән башлајараг (ер. әв. X—VIII минилликләр) сон орта әсрләрә гәдәр ардычыл олараг давам етмишдир.

Азәрбајҗан палеолити²², Азәрбајҗанын мустјә мәдәнијјәти²³ хусуси монографијаларда нәшрдән бурахылды.

Азәрбајҗан палеолитинин өјрәнилмәсинә 1953-чү илдә Дамчылы вә Дашсалаһлы мағараларында (Газах рајону) апарылан газынтыларла башланса да, бу мұһүм проблемини һәртәрәфли, кениш вә дәриндән тәдгиги Фүзули шәһәри јахынлыгында јерләшән Азых мағарасы илә бағлыдыр. Азых мағарасынын тәдгиги Азәрбајҗан археолокијасында мұһүм һадисәдир. Өзүнүн археоложи материалына, антроположи тапынтысына вә палеонтологичи газынтыларына көрә Азых мағарасы дүнјада надир абидәдир. Ән кобуд вә ән ибтидан даш аләтләрин тапылмасы вә гәдим даш дөврү тәбәгәләринин үст-үстә ардычыл јерләшмәсинә көрә Азых мағарасынын һәләлик бәрәбәри јохдур. Бу мағара үч гит'әнин—Авропа, Асија вә Африканын арасында мәркәзи мөвгә тутмасына көрә дә башга гәдим даш дөврү дүшәркәләриндән үстүнлүјә маликдир. Мағарадан тапылмыш 350 мин јашы олан неондертал типли инсан чәнәсинин һиссәси ССРИ әразисиндә әчдадларымызын ән гәдим галыгы һесаб олунур. Азыхда илк инсан очагы, даирәви ев гурғусу галыгларына, 40-дан чох һејван нөвүнүн сүмүкләринә тәсадүф олунмушдур. Азых материаллары комплекс шәклиндә-башга әлағәдар саһәләрин мұтәхәссисләри илә бирликдә тәдгиг олунур. Бејнәлхалг симпозиум вә сәркиләрдә Азых мөвзусу вә материаллары өзүнүн лајигли јерини тутур. Азәрбајҗанын инсанын формалашыб мәскән салдыгы ән гәдим әразиләрдән бири олдуғу инди һеч кәсдә шүбһә ојатмыр.

Азых мағарасы јахынлыгында јерләшән Тағлар мағарасы исә мустјә-орта палеолити өјрәнмәк үчүн мислсиз әһәмијјәтә маликдир. Тағлар да чохтәбәгәли абидәдир. Тәбәгәләрдә очаг галыглары, зәнкин даш аләтләр вә һејван сүмүкләри сахланмышдыр. Сон заманлар даш дөврү абидәләри Нахчыван МССР әразисиндә, Талыш дағларында вә Кәдәбәј рајонунда да ашкар олунмушдур.

Азәрбајҗан мезолити һаггында мәгаләләр мејдана чыхды²⁴. Азәрбајҗанда илк дәфә олараг мезолит-орта Даш дөврү Гобустанда ашкар чыхарылмышдыр. Бурада бир нечә дүшәркә тәдгиг олунмуш вә күлли мигдарда чахмаг дашындан һазырланмыш хырда аләтләр әлдә едилмишдир. Гәбрә әшја гојмагла груп шәклиндә дәфнолунма адәти мұәјјән олунмуш, дашдан һазырланмыш илк галын фигурлары тапылмышдыр.

Гәдим әкинчи вә маллар тајфаларын мәдәнијјәтинин-енеолитин тәдгиги даһа кениш вүс'әт алды²⁵.

Илк Тунч дөврүнә (ер. әв. III миниллик) аид айрыча китаб²⁶ вә онларла мәгаләләр һәср олунду²⁷. Мәрһүм О. Һ. һәбибуллајевин «Нахчыван МССР әразисиндә енеолит вә тунч дөврләри» адлы кенишһәчмли тәдгигат иши нәһәјәт ишыг үзү көрдү²⁸.

Азәрбајҗанын орта Тунч дөврү (е. әв. II миниллик) абидәләрин кенишлији илә тәдгиг олунду²⁹.

Нахчыван јахынлыгында I Күлтәпә ады илә мәшһүр олан абидә Азәрбајҗан енеолитини өјрәнмәк үчүн даһа характерикдир. Бурада даш аләтләрдән метала кечидин илк нүмунәләри, илк бојалы габлар,

Илк тунч дөврүндә тоха экинчилији хыш экинчилији илә әвәз олунур, тәсәррүфатда гошгу гүввәсиндән истифадә едилир. Јүксәк дағ районларынын мәнимсәнилмәси артыр, даими јашајыш мәскәнләри салыныр, дүзән әразиләрдә бөјүк вә зәнкин курган гәбирләр јараныр, инсанлар арасында тәбәгәләшмә дәринләшир, бә'зи јашајыш јерләри һасара алыныр, јашајыш јерләриндән гәбиристанлыглар ајрылыр. Өлүнү јандырыб дәфнетмә адәти тәтбиг олунмаға башлајыр, сәнәт-карлыг мәһәлләләри мејдана чыхыр, харичи әлагәләр кенишләнир вә с. Кәлбәчәр дағларында вә Кәмигајада бу дөврә аид гајаүстү тәсвир-ләр тапылмышдыр.

Гафгаз Албанијасы илк орта эср дөврү абидэлэринин тэдгиги даһа да кенишлэндирилир, хүсусилә христианлыг мөвзусу археоложи материаллар эсасында даһа дәриндән өјрөнилир³⁷.

Илк орта эсрләрә анд христиан мә'бәдләри, мүхтәлиф тип гәби-ристанлыглар, истехсалат очаглары, албан јазылары, даш бүтләр, шү-шәриден вә дулус күрәләри газылыб өјрәнилди.

Археоложи тәдгигинә һәлә Совет һакимијјәтинин илк илләриндән башланан вә мүһарибәдән сонракы дөврдә һәртәрәфли өјрәнилән орта эср шәһәрләри вә галалары һаггында монографик эсәрләр чап олунду вә диссертасиялар јазылды³⁸.

Мә'лум олмушдур ки, бу шәһәрләрин әксәријјәти илк орта эсрләр-дә гала-шәһәр кими мөвчуд идиләрсә, IX—X эсрләрдә бир феодал шәһәри кими формалашыр, сәнәткарлыг вә тичарәт мәркәзинә чев-рилирләр. XII—XIII эсрин әввәлләриндә чичәкләнмә дөврү кечирир вә монгол һүчүмлары илә сүгута уғрајырлар. XIII эсрин сону—XIV эсрин әввәлләриндән е'тибарән шәһәрләрин әксәријјәти јенидән дирчәлмәјә башлајыр.

Орта эср шәһәрләринин јерләшдији әрази, мүдафиә истехкамлары, мәдәни тәбәгәләринин галынлығы вә характери, јашајыш вә ичтимаи тикинтиләри, тәсәррүфат вә истехсалат очаглары, су кәмәрләри, сә-нәткарлығы вә тичарәти, мәдәни-мәишәт абидәләри, дини абидәләри, дахили вә харичи әлагәләри, үмүмијјәтлә шәһәрләрин ичтимаи, итти-сади, сијаси вә мәдәни һәјаты, онларын инкишаф мәрһәләләри вә ди-намикасы, бир сыра башга мәсәләләр даһа кениш вә дәриндән тәдгиг олунду.

Гәбәлә, Шамаһы, Бакы, Кәнчә, Нахчыван, Шабран, Бәрдә шә-һәрләриндә газынтылар инди дә давам етдирилир.

Сон заманлар Азәрбајчан археолокијасы³⁹, онун мүәјјән дөврлә-ри⁴⁰ вә Азәрбајчан археоложи абидәләринә⁴¹ һәср олунмуш бир нечә дәрс вәсаитләри нәшр олунмушдур. Азәрбајчан археолокијасы-нын бир сыра проблем мәсәләләри-әмәк аләтләри⁴², керамика⁴³, мета-лишләмә⁴⁴, силаһлар⁴⁵, шүшә⁴⁶, глиптика⁴⁷, торевтика⁴⁸, мүнчуглар⁴⁹, бәзәк әшјалары⁵⁰, мүхтәлиф гәбир нөвләри—күп гәбирләри⁵¹, катаком-ба гәбирләр⁵², Азәрбајчан археоложи антик дөврдә вә илк орта эсрләрдә харичи әлагәләри⁵³, гәдим вә орта эср ме'марлығы⁵⁴, металын кимјәви анализи⁵⁵ хусуси тәдгигат мөвзуларына чеврилир.

Мүһарибәдән сонракы илләрдә археолокија елминин тәблиғи са-һәсиндә дә хејли иш көрүлүр, бир сыра елми-популјар эсәрләр нәшр олунурду⁵⁶.

1983-чү илдә Азәрбајчанда илк дәфә олараг Совет дөврү археолоки-јасына аид библиографија көстәричиси нәшр олунду⁵⁷. Бу библиогра-фијада 1920—1980-чи илләрдә Азәрбајчан археолокијасына даир чап олунмуш монографик эсәр, мәчмүә вә мәгаләләрин сијаһысы өз әкси-ни тапмышдыр.

Һәлә 1964-чү илдән башлајараг өзүндән әввәлки илин чөл-тәдги-гат ишләринин јекунларына һәср олунмуш елми сессияларын мүн-тә-зәм олараг кечирилмәси, белә сессияларда охунан мә'рүзәләрин тезис-ләринин нәшр олунмасы Азәрбајчанда археолокија елминин әлагәлән-дирилмәси, онун елми нәтичәләринин ичтимаијјәтә вахтында чатдырыл-масы үчүн фајдалы шәраит јаратды.

1974-чү илдән башлајараг археоложи иллик јекун сессияларынын материаллары «Азәрбајчанда археоложи вә этнографик ахтарышлар» адлы мәчмүәдә ардычыл олараг нәшр олунмаға башлады⁵⁸. Хүсусилә 1965 вә 1985-чи илләрдә археологларын үмүмиттифаг сессиясынын Бақыда кечирилмәси Азәрбајчанда археолокијанын инкишафында бө-

јүк әһәмијјәти олду⁵⁹. 1965-чи ил сессиясы илә әлагәдар хусуси мәчмүә нәшр олунду⁶⁰. 1985-чи ил сессиясы исә «Азәрбајчан археоложи мәдәни-јәт абидәләри сериясы» ады алтында мүхтәлиф абидә вә мөвзулара һәср олунмуш буклетләрин нәшри үчүн башланғыч ролуну ојнады⁶¹. сында⁶² иштирак едир, онларын мәгаләләри, «Советскаја археолоки-ја» журналында⁶³, «ССРИ-дә археоложи кәшфләр» мәчмүәсиндә⁶⁴ Академии наук СССР», «Вестник древней истории», «Краткие сообщения о результатах исследований в области археологии» журналында вә хусуси елми ла мәгалә чап етдирмишләр. Гардаш республикаларын нәшрләриндә⁶⁵ вә харичи өлкә журналларында⁶⁶ Азәрбајчан археологларын мәга-ләләри өзүнә јер тапыр. 70-чи илләрдә Ирагда ишләјән совет археоло-жи экспедициясынын тәркибиндә республиканын көркәмли археологу И. Н. Нәриманов мүн-тә-зәм олараг иштирак етмишдир. Археологлары-мыз иттифаг вә гоншу республика экспедицияларында да иштирак едирләр.

Совет һакимијјәти илләриндә партија вә һөкүмәтин даими гајғы-сы сајәсиндә археолокија илә мәшғул ола биләчәк елми идарә вә чәмијјәтләрин јарадылмасы, эсәрләрин нәшри, мүтәхәссис кадрла-рын јетишдирилмәси вә бүтөвлүкдә археолокијанын инкишафы үчүн лазыми шәраитин јарадылмасы кәләчәкдә бу сәһәнин даһа бөјүк ад-дымларла ирәлиләјәчәјинә тә'минат верир⁶⁷. Тәкчә ону демәк кифајәт-дир ки, һазырда Археолокија вә Етнографија Секторунда 6 археоложи шө'бә (Даш дөврү, Енеолит вә бронза, Антик дөвр, Орта эсрләр архе-олокијасы, Јени тикинтиләр археолокијасы, Чөл тәдгигаты шө'бәләри), 2 лабораторија (Археоложи-технолокија, Археоложи абидәләрин бәр-пасы вә консервасиясы үзрә елми тәклифләр һазырлајан лаборатори-јалар), 2 елми груп (эпиграфика вә нумизматика групплары) фәалијјәт көстәрир. 1986-чы илдән Секторун Археоложи вә Етнографик музей-сәркиси ишә башламышдыр. Секторун археоложи фонду вардыр. Рес-публикада 9 археолог елмләр доктору, 30 елмләр намизәди вар ки, бунларын да 9 нәфәри гадындыр. Һазырда республика археологларынын гаршысында дуран ән мүһүм мәсәлә республика әразисиндә јени тикинтиләрдә әлагәдар тикинти заманы вә су алтында дағыла биләчәк абидәләрин тәдгигини өн плана кечирмәк вә Азәрбајчан архе-олокијасынын бүтүн дөврләрини әһатә едән үмүмиләшдиричи эсәрләр јаратмагдан ибарәт олмалыдыр.

Әдәбијјат вә гејдләр

¹ Сысоев В. М. К 200-летию Академии Наук СССР (1725—1925 гг.). — Изв. Аз. Арх. Ком-та. I борахылыш, Бақы, 1925.

² Джафарзаде И. М. И. И. Мещанинов — основоположник археологии в Азербайджане. — Изв. АН Азерб. ССР, 1945.

³ Пассак Т. С. и Латынин Б. Н. Очерки по истории Северного Азербайджана. — Изв. ООИА, вып. III, Бақы, 1926; В. М. Сысоев. Краткий очерк истории Азербайджана, ИААК, вып. IV, Бақы, 1925.

⁴ Изв. Азерб. Арх. Ком-та, вып. I, Бақы, 1925; вып. 2, 1926; Изв. Азкомстариса, вып. 3 и 4. Бақы, 1927; вып. 4, 1929; Изв. об-ва обсл. и изуч. Аз-на, № 2—4 и 6, Бақы, 1926; № 4—5, 1927; № 5, 1928; № 5, 1929; Изв. АзГНИИ, вып. 2, Бақы, 1936; Труды АзФАН СССР, т. XXV, Бақы, 1936; т. 55, 1933; Изв. АзФАН СССР, № 2, Ба-ку, 1937; № 3, 1938; № 3—5, 1939; № 5, 1940.

- ⁵ Джафарзаде И. М. Циклопеские сооружения Азербайджана. — Тр. Аз.ФАН СССР, т. 55, Баку, 1938; Гуммель Я. И. Археологические очерки. Баку, 1940; Левитов В. Н. Керамика старой Гянджи. Баку, 1940.
- ⁶ Мещанинов И. И. Изучение донстолетических памятников Азербайджана за последние пять лет. — Изв. ООИА, вып. II; Баку, 1929; Мещанинов И. И. и Алекперов А. К. История материальной культуры за 15 лет. Труды Аз.ФАН СССР, т. 30, 1936; Алекперов А. К. Новейшие археологические раскопки в Азербайджане. Журн. Восток, № 18, 1927.
- ⁷ Джафарзаде И. М. Развитие археологических работ в Азербайджанской ССР. Изв. АН Азерб.ССР, № 6; 1945; Газыев С. М. Азербайджанская археология и этнография. С. М. Киров адына Азербайжан Девлет Университетинин эсерлери, тарих серијасы, бур. I., 1950.
- ⁸ Джафарзаде И. М. Следы древнейшей культуры человека на территории Азербайджана. Сб. статей по истории Азербайджана. 1949, Баку, вып. I; Казиев С. М. Родовой строй в древнем Азербайджане, там же; Минкевич Н. В. Разложение родового общества в древнем Азербайджане, там же.
- ⁹ Джафарзаде И. М. Историко-археологический очерк старой Гянджи. — Баку, 1949.
- ¹⁰ Азербайжан мадди мадэнијјэти, I чилд. — Баку, 1949.
- ¹¹ Исмаилов О. Ш. Яйлолутенинская культура. — Баку, 1956.
- ¹² Асланов Г. М., Ваидов Р. М., Ионе Г. Н. Древний Мингечаур. Баку, 1959; Ваидов Р. М. Мингечаур III—VIII эрлэрдэ. — Баку, 1961; Газыев С. М. Куп габирлери альбому. — Баку, 1962.
- ¹³ Труды Азербайджанской (оренкалинской) археологической экспедиции. Т. I, 1959; т. II и III, 1965; Габэла археологи экспедијасынын эсерлери, I чилд. — Баку, 1964.
- ¹⁴ Нариманов И. Н. Кэчэчэј районуун археологи абидэлери. — Баку, 1958; Халилов Ч. Э. Гэрби Азербайжанын тунч дөврү вэ дэмир дөврүнүн эввэлэриниң аид археологи абидэлери. — Баку, 1959; Абибуллаев О. Н. Күлтәпәдә археологи газынтлар. — Баку, 1959.
- ¹⁵ Бунядов Т. Э. Азербайжан археологикасы очерклери. — Баку, 1960.
- ¹⁶ Бунядов Т. А. Земледелие и скотоводство в Азербайджане в эпоху бронзы. — Баку, 1957; Алекперов А. К. Исследования по археологии и этнографии Азербайджана. — Баку, 1960.
- ¹⁷ История Азербайджана. — Т. I, Баку, 1968; Очерки по древней истории Азербайджана. — Баку, 1956. История Азербайджана. — Баку, 1979.
- ¹⁸ Селимханов И. Р. Историко-химическое и аналитическое исследование древних предметов из местных сплавов. — Баку, 1960.
- ¹⁹ Бунятов Т. А. Развитие археологической науки в Азербайджанской ССР за годы Советской власти. — Вопросы истории, 1962, № 9; Ваидов Р. М., Нариманов И. Г. Развитие археологической науки в Советском Азербайджане. — Советская археология, 1967, № 4; Женә онларын. Бөјүк Октябр вэ Совет Азербайжанында археологика елминин инкишафы. — Азерб.ССР ЕА Хәбәрләр (Тарих, фәлсәфә вэ һүгүг серијасы), 1967, № 3—4; Женә онларын. 1945—1965-чи илләрдә Азербайжанда археологика елми. — АММ. VII чилд. Баку, 1973.
- ²⁰ Чидди Н. Э. Иран Азербайжанында апарылан археологи газынтларын ичмалы. — АММ, VI, Баку, 1965.
- ²¹ Джафарзаде И. М. Гобустан, наскальные изображения. — Баку, 1963.
- ²² Гусейнов М. М. Древний палеолит Азербайджана. — Баку, 1985; Мансуров М. М. Нижний палеолит западного Азербайджана. — Авт. канд. дисс. Тбилиси, 1978.
- ²³ Джафаров А. К. Мустьерская культура Азербайджана по материалам тагларской пещеры. — Баку, 1983.
- ²⁴ Рустамов Дж. Н. Мезолитические женские статуэтки Гобустана. — ДАН Азерб. ССР, т. ХГП, 1986; № 3; Женә онун. Мезолитическая стоянка в Гобустане. Каменный век и энеолит в Азербайджане. — Баку, 1984.
- ²⁵ Нариманов И. Г. Культура земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана (эпоха энеолита VI—IV тыс.). — Автореферат докт. дисс. Тбилиси, 1982.
- ²⁶ Исмаилов Г. С. Археологические исследования древнего поселения Баба-Дервиш. Баку, 1977.
- ²⁷ Женә онун. Раннебронзовая культура Азербайджана. — Автореферат докт. дисс., Тбилиси, 1983.
- ²⁸ Абибуллаев О. А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. — Баку, 1982.
- ²⁹ Алиев В. Г. Культура эпохи средней бронзы Азербайджана. — Автореферат докт. дисс. Тбилиси, 1983.
- ³⁰ Кесаманлы Г. Культура племен северо-восточных склонов Малого Кавказа эпохи бронзы и раннего железа. — Автореферат канд. дисс. Баку, 1961; Минкевич-Мустафаева Н. В. Ходжалы-Кедабекская археологическая культура. — Автореферат канд. дисс. Баку, 1961; Махмудов Ф. Р. Культура юго-восточного Азербайджана в эпоху бронзы и раннего железа. — Автореферат канд. дисс. Тбилиси, 1979; Сеидов М. М. Культура эпохи поздней бронзы и раннего железа на территории Нахичеванской АССР. — Автореферат канд. дисс. Ленинград, 1965.
- ³¹ Джафаров Г. Ф. Связи Азербайджана со странами Передней Азии в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Баку, 1984.
- ³² Даниелян О. А. Культура раннего железа на территории Азербайджана. — Автореферат канд. дисс. Баку, 1969.
- ³³ Нариманов И. Г. Находка баз колонн V—IV вв. до н. э. в Азербайджане. — СА, 1960, № 4.
- ³⁴ Асланов Г. Г. Шамхорский могильник. — Баку, 1986.
- ³⁵ Османов Ф. Л. Гафгаз Албанијасынын мадди мадэнијјэти (е. э. IV—б. е. III эсерлери). — Баку, 1982; Халилов Дж. А. Материальная культура Кавказской Албании (IV в. до н. э.—III в. до н. э.). — Баку, 1985.
- ³⁶ Бабаев И. А. Города Кавказской Албании в IV в. до н. э. — III в. н. э.: — Автореферат докт. дисс. Москва, 1982.
- ³⁷ Геюшев Р. Б. Христианство в Кавказской Албании. — Баку, 1984; Карахмедова А. А. Христианские памятники Кавказской Албании (Алазанская долина). — Баку, 1986.
- ³⁸ Әхмәдов Г. М. Орта эср Бејләган шәһәри (тарихи-археологи тәдқиғат). — Баку, 1979; Джидди Г. А. Средневековый город Шемаха (IX—XVII века). — Баку, 1981; Ибрагимов Б. И. Средневековый город Хараба-Гиян. — Автореферат канд. дисс. М., 1983; Керимов В. И. Оборонительные сооружения Нахичеванской АССР. — Тбилиси, 1981; Чидди Н. Э. Күлүстан галасы. — Баку, 1967; Гадиров Ф. В. Азербайжанын шимал мудафиэ истеһкамлары. — Баку, 1984.
- ³⁹ Көјүшов Р. Б. Азербайжан археологикасы. — Баку, 1986.
- ⁴⁰ Гусейнов М. М. Азербайжан археологикасы (даш дөврү). — Баку, 1975.
- ⁴¹ Гусейнов М. М., Исмаилов Г. С., Гулиев Н. М. Азербайжанын археологи абидэлери. — Баку, 1981.
- ⁴² Аразова Р. Б. Каменные орудия труда ранних земледельческо-скотоводческих племен западного Азербайджана. — Баку, 1986.
- ⁴³ Ионе Г. И. Керамическое производство древнего и средневекового Азербайджана. Авт. канд. дисс. Ленинград, 1958; Әхмәдов Г. М. Азербайжанын ширсиз сахсы мәмулаты. — Баку, 1959; Геюшев Р. Б. Керамика города Каабы (I—X вв.). — Авт. канд. дисс., Баку, 1962; Рзаев Н. И. Художественная керамика Кавказской Албании. — Баку, 1964; Наджафова Н. Н. Художественная керамика Азербайджана XII—XV вв. — Баку, 1964; Оруджев А. Ш. Керамическое производство в раннесредневековом Азербайджане (IV—VIII вв.). — Баку, 1971; В. Әлиев. Азербайжанда тунч дөврүнүн бојалы габлар мадэнијјэти. — Баку, 1977; Гусейнова М. А. Керамика восточного Закавказья эпохи поздней бронзы и раннего железа как исторический источник. — Тбилиси, 1982; Ахмедов Р. Дж. Керамика средневекового Баку. — Авт. канд. дисс., Ереван, 1981; Исмаилов О. Ш., Ибрагимов Ф. А. Художественная штампованная керамика средневекового Баку. — Баку, 1983; Джабиев Г. Дж. Позднесредневековая керамика Азербайджана (XIV—XVII вв.). — Авт. канд. дисс., Киев, 1985; Новрузов А. И. Средневековая керамика Нахичевани (IX—XVII вв.). — Авт. канд. дисс., Киев, 1986.
- ⁴⁴ Ибрагимов Ф. А. Металлообрабатывающие ремесла в средневековых городах Азербайджана в IX—XIII вв. — Авт. канд. дисс., Баку, 1969.
- ⁴⁵ Алиев А. А. Оружие древних албанов. — Авт. канд. дисс., Тбилиси, 1978.
- ⁴⁶ Нуриев А. Б. Гафгаз Албанијасынын шүшә мәмулаты вэ истифадә тарихи. — Баку, 1981.
- ⁴⁷ Бабаев И. А. Памятники глиптики Азербайджана античной эпохи и раннего средневековья. — Авт. канд. дисс., Баку, 1965.
- ⁴⁸ Кошкарлы К. О. Античная и раннесредневековая теоретика из Азербайджана. — Баку, 1985.

ВЕЛИКИЙ ОКТЯБРЬ И РАЗВИТИЕ АРХЕОЛОГИИ
В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Статья посвящена вопросам становления и основным этапам развития археологии в Азербайджане за годы Советской власти. Освещены научно-организационные, полерые изыскательские и научно-исследовательские работы, проведенные в республике за 70 лет. Вкратце подытожены основные научные результаты археологических исследований по отдельным периодам истории, начиная от палеолита до позднего средневековья. При характеристике изданных работ основное внимание обращено на монографические труды археологов республики и, особенно, на их статьи историографического характера. В статье приводятся сведения о росте научных кадров, о помощи русских ученых в подготовке кадров, о связях республиканских археологов с ведущими научными учреждениями страны, а также зарубежных стран.

- ⁴⁹ Карахмедова А. А. Бусы как один из источников изучения истории Кавказской Албании. — Авт. канд. дисс., Ереван, 1978.
- ⁵⁰ Садыкхадзе Ш. Г. Древние украшения Азербайджана. — Баку, 1971.
- ⁵¹ Голубкина Т. И. Матреналы к истории албанских племен Кавказа по данным кувшинных погребений Азербайджана (II в. до н. э. — III в. н. э.). — Авт. канд. дисс., Тбилиси, 1962.
- ⁵² Асланов Г. М. Материальная культура Мингечаура (на основе археологии ка-
такомбных погребений). — Авт. канд. дисс., Баку, 1963.
- ⁵³ Расулова М. М. Связи Кавказской Албании с античным миром в IV в. до
н. э. — III в. н. э.). — Авт. канд. дисс., Баку, 1969; Н: М: Кулиев: Торговые связи
Кавказской Албании в раннем средневековье (по археологическим данным).
Авт. канд. дисс., Баку, 1972.
- ⁵⁴ Мамедзаде К. М. Строительное искусство Азербайджана. — Баку, 1983.
- ⁵⁵ Рагимова М. Н. История изучения свинца и его соединений. Химико-аналити-
ческое исследование древнего свинца. — М., 1974.
- ⁵⁶ Газыев С. М. Гэдим Минкэчевир. — Баку; 1952; Бунядов Т. Э. Азербайджанын
узаг кечмишинэ сәјаһәт. — Баку, 1957; Халилов Ч. Э. Мадди-мәдәнијјәт абидәләринин
әһәмийјәти вә муһафизәси. — Баку, 1961; Әһмәдов Г. М. Өрәнгала (гыса тарихи-архе-
оложи очерк). — Баку, 1962; Исмизадә Ә., И. Чидди: Баку, Гыз гала-
сы. — Баку, 1966; Хусейнов М. Јералты әләмә сәјаһәт. — Баку, 1966; Хусейнов М. Азых
мағарасынын сирри. — Баку, 1969; Јенә онун. Узаг Даш дөвру. — Баку, 1973; Чид-
ди Н. Э. Буғурт галасы. — Баку, 1973; Көјүшов Р. Б. Амарас-Ағоғлан. — Баку, 1975;
Әлијев В. Тарихин изләри ил. — Баку, 1975; Јенә онун. Гэдим Нахчыван. — Баку
1979; Исмајылов Г. Абидәләр хатирәләр, дүшүнчәләр... — Баку, 1981; Јенә онун. Гуру-
чај вә Көндәнләчај вадисиндә гэдим мәдәнијјәт изләри. — Баку, 1981; Бабајев И. А.,
Әһмәдов Г. М. Гәбәлә (тарихи-археоложи очерк). — Баку, 1981; Асланов Г. Г. Азәр-
бајчанын тунч тәбәрзин балталары. — Баку, 1982; Әлијев И. Ә., Гәдиров Ф. Гәбәлә. —
Баку, 1985.
- ⁵⁷ Совет Азәрбајчанын ичтимаи емләри. — Библиографија көстәричиси. Археоло-
кија вә этнографија серијасы, Баку, 1983.
- ⁵⁸ Азәрбајчанда археоложи вә этнографик ахтарышлар. — Баку, 1974, 1975, 1978,
1979, 1980, 1984, 1986.
- ⁵⁹ Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических
исследований 1964 года в СССР (тезисы докладов). — Баку, 1965; Всесоюзная ар-
хеологическая конференция «Достижения советской археологии в XI пятилетке, те-
зисы докладов». — Б., 1985.
- ⁶⁰ Археологические исследования в Азербайджане. — Баку, 1965.
- ⁶¹ Индијәдәк һәмин серија үзрә 40 буклет-китабча нәшр олунмушдур.
- ⁶² Древнейшие государства Кавказа и Средней Азии. — М., 1985.
- ⁶³ Тәкчә 1960—1986-чы илләрдә һәмин журналда Азәрбајчан археологларынын 30
мәғаләси нәшр олунмушдур.
- ⁶⁴ Археологические открытия. — М., 1970—1986 гг.
- ⁶⁵ Абибуллаев О. Г. Энеолитическая культура Азербайджана. Материалы по ар-
хеологии Дагестана. — Махачкала, 1961, № 2; Ахмедов Г. М. 1.0 среднеазнатских
параллелях материальной культуры средневековых городов Азербайджана. Средне-
вековая городская культура Казахстана и Средней Азии. — Алма-Ата, 1983; 2. О
ранних связях Азербайджана с древнерусскими городами. — Древнерусский город.
Киев, 1984; Бабаев И. А. Первые итоги археологического изучения античного горо-
дища Кабалы. Проблемы античной истории и культуры. — Докл. XIV Международ-
ного конф. античников соц. стран «Эйране». Ереван, 1979, т. 2; Халилов Дж. А.
Шамаха античной эпохи. Көстәрилән нәшр; Бабаев И. А. Албания в эллинистическую
эпоху. Причерноморье в эпоху эллинизма. — Материалы III Всесоюзного симпозиу-
ма по древней истории Причерноморья, Цхалтуба, 1982, Тбилиси, 1985 (в соавтор-
ства).
- ⁶⁶ D. A. Chalilov. Das alte Schemacha im Lichte der archla—digischen Ausgra-
bungen. Das Altertum heft. 1978, Bd. 29.
- ⁶⁷ Алиев И. Г., Ахмедов Г. М. Археологические исследования в Азербайджанской
ССР. — Баку, 1986.

Е. Н. ГƏДИРОВА

АЗƏРБАЙҶАНДА ГАДЫН ТƏШКИЛАТЛАРЫНЫН ЈАРАНМАСЫ ВƏ ИНКИШАФЫ

ССРИ-дə гадын мəсəлəсинин һəлли Бəјүк Октјабр сoсиалист ин-гилабынын эн бəјүк наилијјəтлəриндэн бириди.

Бəјүк Октјабр сoсиалист ингилабы өлкəмиздə гадынларын һуғу-сузлуғуну һəмишəлик арадан галдырды. М. С. Горбачов јолдашын Сов. ИКП XXVII гурултајында дедији кими, сoсиализм гадыны игти-сади вə сoсиал əсарəтдэн азад етди, она ишлəмəк, тəһсил алмаг, ичти-ман һəјатда иштирак етмəк үчүн киши илə бəрабər имканлар јарат-ды¹.

Вахтилə В. И. Ленин јазырды: «Гадынын тамамилə азад олмасы вə киши илə һəгигəтэн бəрабər олмасы үчүн кəрəкјитиман тəсəррүфат олсун вə гадын үмуми мəһсулдар эмəкдə иштирак етсин. О заман га-дын да кишинин мөвгəји кими бир мөвгə тутар»².

Совет һакимијјəтинин илк иллəриндэн башлајараг гадынларын ич-тиман истəһсала чəлб едилмəsi үчүн бəјүк ишлər кəрүлдү. В. И. Ле-нинин тəшəббүсү илə РСФСР Халг Комиссарлары Совети тəрəфиндэн 1917—1918-чи иллəрдə аналарын вə ушагларын мұһафизəsi, ушаглар үчүн ичтиман ишəнин тəшкили вə с. һағгында декретлər гəбул олунуб е'лан едилди. Гадынлар дөвлəтин бүтүн органларына сечмəк вə сечил-мəк һуғуғу верилди. 1918-чи илдə РСФСР фəһлə вə кəндли гадынла-рынын биринчи гурултајындан сонра партија органлары јанында га-дынлар арасында апарылан ишə рəһбərлик етмəк үчүн Гадын шə'бəsi јарадылды. РК(б)П МК Гадын шə'бəsi өлкəнин Шəрг рајонларында гадынлар арасында ишин тəшкилинə бəјүк əһмијјəт верир. Совет һа-кимијјəтинин гəлəбəsi вə мөһкəмлəндирилмəsi угрунда мұбаризəјə јерли миллəтлəрдэн олан гадынларын чəлб едилмəсинə чалышырды. Гы-са мұддəт əрзиндə Гадын шə'бəsi зəһмəткеш гадынлары Коммунист Партијасы əтрафында сых бирлəшдирмəјə наил олду³. АзəрбајҶанда да гадын тəшкилатларынын јаранмасы вə инкишафында бəјүк наилиј-јəтлər əлдə едилмишдир. Бунунла əлағəдар олараг республикада га-дын тəшкилатларынын јаранмасы вə инкишафы мəсəлəсинин өјрəнил-мəsi мұһүм əһмијјəт кəсб едир. Бу мəсəлə тарихчилəрин јаздығлары бир сыра əсəрлəрдə өз əксини тапсада мұəллифлər ону мұстəгил бир мөвзу кими тəдиг етмəји гаршыларына мəгсəd гəјмамышлар. Буну нəзэрə алараг мұəллиф мəғалəдə гадын тəшкилатларынын јаранмасы вə онларын фəалијјəтини фактик материаллар əсасында ишығландыр-мағы гаршысына мəгсəd гəјмушдур.

АзəрбајҶан Коммунист Партијасы Совет һакимијјəтинин илк күн-лəриндэн башлајараг азəрбајҶанлы гадынлары əсарəтдэн хилас етмəк, өлкəнин ичтиман-сијаси һəјатына чəлб етмəк, онлары сoсиализм чəмиј-јəтинин фəал гуручуларына чевирмəк мəгсəди илə тəдбирлər кəрүрдү.

Бу тəдбирлəрдэн бири дə 1920-чи ил нојабрын 10-да АзəрбајҶан

К(б)П МК јанында гадын һəрəкəты мəсəлəлəri илə билаваситə мəш-ғул олачаг Гадын шə'бəсинин јарадылмасы иди⁴. Гадын шə'бəсинин дын мəктəблəri, клублар, сənəт артеллəri вə е'малатханалар тəшкил онларын арасында тəблиғат вə тəшвиғат ишини кенишлəндирмəк, Коммунист Партијасы, Совет вə һəмкарлар тəшкилаты сыраларына чəлб етмəк иди.

АзəрбајҶан К(б)П МК-нын гадынлар арасында апардығы ишин нəтичəсиндə 1922-чи илдə Гадын шə'бəсинин əтрафында 20 мин гадын бирлəшмишди⁵. 1925-чи илин əввəллəриндə тəкчə АК(б)П Бакы Коми-тəсинин вə Бакы рајон партија комитəлəринин Гадын шə'бəлəринин 18 мин нəфэрə гəдər үзвү вəр иди⁶.

Гадын шə'бəлəri јерли шəраитин—мұсəлман мəишəти, адəт вə эн'-əнəлəринин хұсусијјəтлəрини нəзэрə алараг гадынлар арасында өз иш-лəринин чох еһтијатла гурурдулар. Бу шə'бəлəрин фəалијјəти нəтичə-синдə гадынлар савад мəктəблəринə јазылыр, пролетар гадынлар үчүн олан отағлара кедир, онлар үчүн охунан мұһазирəлэрə, гəзет, журнал вə китабчалара гулаг асырдылар.

АзəрбајҶан К(б)П МК-нын Гадын шə'бəsi гадын тəшкилатчылары һазырламаг мəгсəди илə 1923-чү илдə Бакы, Кəнчə, Нуха, Губа Газах вə Гарабағда хұсуси курслар ачмышды. Гыса мұддəт əрзиндə АК(б)П МК Гадын шə'бəсинин рəһбərлији илə гадын кадрларынын һазырланмасы саһəсиндə бəјүк ишлər кəрүлдү, 1924-чи илдə гадын шə'бəлəриндə ишлəмəк үчүн республиканын 11 гəзасына 242 нəфэр, Ба-кыја 84 нəфэр гадын кəндəрилди⁷.

Гадынлар арасында иш апармаг мəгсəдилə 1922-чи илдə АзəрбајҶ-чан ССР МИК јанында, 1926-чи илдə исə гəзаларда рајон ичрайјə ко-митəлəri, јанында АзəрбајҶан зəһмəткеш гадын комитəлəri 1927-чи илдə исə ири мұəссисəлəрдə, идарəлəрдə партија өзəк-лəri јанында гадынлар арасында иш апаран комиссијалар јара-дылды⁸. АзəрбајҶан Зəһмəткеш Гадын Комитəсинин вəзифəsi респуб-лика гадынларынын һуғуғ мұнасибəтлəринин (азјашлы гызларын эрə верилмəsi, чохарвадлылыг, бошанма, кишилəрин өз аилəлəрини атыб кетмəлəri, гадынларын дөјүлмəsi вə с.) өјрəнилмəsi иди.

АзəрбајҶанлы гадынларын азадлыға чыхарылмасында, онларын сoсиализм гуручулуғу ишинə чəлб едилмəсиндə гадын гурултајларынын бəјүк ролу олмушдур. Гурултајда гадын тəшкилатларынын кəрдүјү иш, гадынларын ичтиман-сијаси һəјата чəлб едилмəsi вə онларын истəһ-салат фəалијјəти кими мəсəлəлər һағгында һесабатлар динлəнилирди.

1921-чи ил февралын 8—11-дə битəрəф АзəрбајҶан гадынларынын биринчи гурултајы кечирилди⁹. Гурултајда 1188 нəфэр иштирак едир-ди¹⁰ ки, онларын да 500 нəфəri азəрбајҶанлы иди. Јалныз үч нəфəri али тəһсилли, тəғрибэн 300 нəфəri исə тамам савадсыз иди¹¹.

Гурултај «Шəргин бүтүн гадынларына» мұрачият гəбул етди. Ора-да дејилирди: «...Биз АзəрбајҶан гадынлары үчүн күнəш доғмушдур. Фəһлə вə кəндлилэр Коммунист Партијасынын рəһбərлији алтында һакимијјəти өз əллəринə алмышлар. Бизим күнəшимиз бу партија-дыр. Бизим хиласкарымыз бу һакимијјəтдир»¹².

Гурултајын иши бир даһа кəстəрди ки, республикада гыса мұд-дəт əрзиндə бəјүк ишлər кəрүлмүш вə бу саһədə гаршыда даһа мөһ-тəшəм вəзифəлэр дурур. Гурултајдан сонра Совет АзəрбајҶанында

гадынларын игтисади-ичтиман һәјата, партија вә дәвләт ишләринә чәлб
едилмәси иши даһа да кенишләнди.

Азәрбајҹан Коммунист Партијасынын рәһбәрлији алтында республикада гадын һәрәкаты бүтүн Загафғазияда габагчыл мөвгеләрә чыхарылды. Тәсадүфи дејилдир ки, Загафғазия гадынларынын I гурултајы мәнз Азәрбајҹан К(б)П МК-нын Гадын шө'бәсинин тәшәббүсү илә чағырылмышдыр⁵. Өлкәнин ичтимаи-сијаси һәјатында мүһүм һадисә олан 1922-чи ил мајын 26-да кечирилмиш Загафғазия гадынларынын I гурултајынын тәшкилиндә Азәрбајҹан гадынлары бөјүк рол ојнадылар. Тәкчә ону гејд етмәк кифәјетдир ки, бу гурултајда иштирак едән 300 нүмајәндәнин 133 нәфәри вә ја 44,3%-и Азәрбајҹандан иди-ләр¹⁰. Гурултај зәһмәткеш гадынларын һәјат вә мәишәтини даһа дәриндән өјрәнмәк, онларын мәдәни-сијаси сәвијјәсини јүксәлтмәк үчүн бир сыра гәрарлар гәбул етди. Гурултајын гәрарына әсасән 1923-чү илдә Азәрбајҹан ССР Мәркәзи Ичрайјә Комитәси нәздиндә Гадынларын мәишәтини јахшылашдырмаг комитәси тәшкил едилди. Бу комитә ан-ләдә вә мәишәтдә гадына олан көһнә мүнәсибәтләрә гаршы мүбаризә ишини кенишләндирди, ана вә ушагларын һүгугунун мүһафизәсини чанландырмаг, гадынлары ичтимаи-фајдалы әмәјә чәлб етмәк үчүн бир сыра тәдбирләр һәјата кечирди⁴.

Коммунист Партиясынын гəрары илэ 1923-чу илин декабрында Азэрбајчанда, бүүтүн Јахын вэ Орта Шəргдэ илк гадын мэтбуаты— АҚ(б)П Гадын шөбəсинин мэркəзи органы олан «Шəрг гадыны» журналынын нəшринэ башланды.

Азербайжан К(б)ПМК-нын гадын шө'бәси журналын биринчи нөм-
рәсинин һазырланмасында бөјүк иш көрдүдү. Гадын шө'бәләри га-
дынлары савадсызлыгы ләғв етмөжө, чадраны атмага, истеһсалатда
вө ичтимаи ишләрдә ишләмөжө чағырырды. 1920-чи илин мајында Ба-
кыда тәшкил олунмуш Әли Бајрамов адына Мәркәзи Гадын клубу бу
саһәдә бөјүк рол ојнады. Клубун нәздиндә тәшкил олунмуш курс вә
мәктәбләрдә 1924—1930-чу илләрдә 8280 азербайжанлы гадын өз савад-
сызлыгыны ләғв етмишди¹¹. Клубларын сәмәрәли тә'сири алтында
Азербайжан гадынларынын јени дүнјабахышы формалашырды, онлар-
дан бир чоху клублардан фабрикләрә вә заводлара, фәһлә факултә-
ләринә, техникумлара вә али мәктәбләрә кедирди. Бурада јетишән
фәаллар сонралар республиканын партија, совет, комсомол тәшкилат-
рында мүвәффәғијјәтлә ишләјирдиләр⁹.

Бу һәрәкәтә фәал вә шүүрлү сурәтдә гошулан минләрлә Азәрбај-
чан гадыны көнүллү сурәтдә өз чадрасыны атырды. Јалныз 1929—
1930-чу илләрдә республикада 30 мин нәфәрдән чох гадын чадрасыны
атмышды¹².

Беләликлә, 20-чи илләрдә гадынларын азад олунмасында, онларын ичтимаи истехсала чөлб едилмәсиндә, һабелә ичтимаи-сијаси фәаллығында мүсбәт рол ојнајан гадын шуралары 1929-чу ил УИК(б)П МК-нын 15 ијул тарихли гәрары илә ләғв едилди. Гәрарда дејилдијими, артыг һәмин шөбәләрин ишини бүтүн тәшкилатлар, һәм партија комитәләри, һәм дә гејри-партија тәшкилатлары-күтләви тәшкилатлар, совет, һәмкарлар иттифагы, кооператив тәшкилатлары вә с. көрмәлидирләр⁶. Лакин бу тәчрүбә өзүнү доғрултмады.

Бөжүк Вәтән мұһарибәси илләриндә гадынларын ичтимаи истәһ-
салда бөжүк гүввә олмасыны нәзәрә алараг, Коммунист Партијасы вә

Совет höкүмәти гадынлар арасында сијаси тәрбијә ишләринә диггәт јетирмәјә, онларын күндәлик еһтијач вә тәләбләринә гајғыкешликлә јанашмаға вачиб бир мәсәлә кими бахырдылар, 1945-чи илин апрел ајындан башлајараг сәрһәд рајонларынын партија комитәләри нәздиндә јаранмыш гадын шө'бәләри гадынлар арасында апарылан ишин даһа да чанланмасына сәбәб олду. Белә шө'бәләр Азәрбајҹанда да јаранмышдыр.

1946-чы илин јайында гадын шө'бөләринин республика мушавирә-
си кечирилди. Мушавирәнин иши бу шө'бөләрин гадынлар арасында
бөјүк нүфуза малик олдуғуну бир даһа сүбүт етди. Сонралар бу шө'бө-
ләр АК(б)П Мәркәзи Комитәси, Бақы Партия Комитәси, бүтүн рајон
партия, о чүмләдән илк партия тәшкилатларынын нәздиндә јаранды.
Гадынларын јени әмәк сәһәләринә чәлб едилмәсиндә вә әмәјин дүзкүн
тәшкилиндә, әскәр аиләләри һаггында партия вә һөкүмәтин гәрар-
ларынын јеринә јетирилмәсиндә, ушагларын тәрбијәси мәсәләсиндә
колхозларда, идарә вә мүәссисәләрдә социализм јарышынын тәшкилин-
дә, әмәк ганунларынын көзләнилмәсиндә, ана вә ушагларын һүгуғунун
горунмасы мәсәләләриндә гадын шө'бөләринин бөјүк ролу олду¹².

Азербайжан гадынларынын 1957-чи ил мартын 27-дә чағырылмыш II гурултајы истеһсалатда вә республиканын ичтиман-сијаси һәјатында гадынларын фәаллығынын жүксәдилмәсиндә бөјүк рол ојнады. Гадынларын I гурултајындан 36 ил кечмишди. Гурултај бу мүддәт әрзиндә Азербайжан гадынларынын кечмиш олдуглары јола јекун вурду. Гурултајын иши вә тәркиби гадынларын сијаси, мәдәни сәвијјәсинин жүксәк олмасыны, онларын ишкүзарлығынын мислсиз дәрәчәдә артмасыны бир даһа көстәрди. Гурултајда иштирак едән 700 нәфәр нумажәндәдән 482 нәфәри Сов.ИКП вә 79 нәфәри УЙЛККИ узву иди. 314 нумажәндә ССРИ вә республика Али Советләринин, јерли Советләрин депутатлары, 19 нәфәри Сосиалист Әмәји Гәһрәманы иди. 314 нумажәндәнин дөшүнү ССРИ орден вә медаллары бәзәјирди⁷.

Гурултај гадынлар арасында апарылан иши јакшылашдырмаг, коммунизм гуручулуғунда онларын ролуну гүввэтләндирмәк үчүн конкрет тәдбирләр мөәјјән етди.

Инкишафымызын мүасир мәрһәләсиндә гадын шураларынын ролу вә онларын фәалијәт даирәси даһа да кенишләнмишдир. Сов.ИКП МК-нын Баш катиби М. С. Горбачов јолдаш партијанын XXVII гүрүлта-јында демишдир: «Нә үчүн эмәк коллективләриндә, јашајыш јерләрин-дә гадын шуралары бәрпа едилмәсин. Совет Гадынлары Комитәси баш-да олмагла онлар вәһид системдә бирләшдирилмәсин. Гадын шурала-ры чәмјјәтимизин һәјатынын бир чох социал мәсәләләләринин һәллиндә чидди тә'сир кәстәрә биләрдиләр»¹³. Бу, дөвләтин идарә олунмасында, ичтимаи һәјатын демократикләшдирилмәсиндә иғтисади вә социал мә-сәләләрин һәллиндә гадынларын даһа фәал иштирак етмәси үчүн јени имканлар ачыр.

Бүтүн өлкөдө олдуғу кими республикамызда да гадын тәшкилатларынын сајы артмыш, тәркиби кејфијјәтә јахшылашмыш вә онларын фәалијјәт даирәси даһа да кенишләнмишидир. Белә ки, 1962-чи илдә республиканын мухтәлиф мүәссисә, идарә вә тәсәрруфатларында 1452, 1972-чи илдә 4000 гадын шурасы фәалијјәт көстәрирдисә¹⁴. 1985-чи илдә онларын сајы 5000-ә чатмышдыр¹⁵. 1985-чи илдә тәкчә кәнд рајонларында 12 мин вә ја 60-чы илләрин әввәлләриндәкиндән 2 дәфә чох гадын бу шураларын үзвү иди¹⁵.

Азәрбајҹан гадынларынын үчүнчү вә дөрдүнчү гурултајларынын материалларыннан көрүндүјү кими, өз сыраларында ән габагчыл, иш-күзар коммунистлери, комсомолчулары, бирләшдирән бу шуралар мәдәни-күтләви, идеја-сијаси тәрбијә ишлериндә, гадынларын әмәк фәаллығынын артырылмасында партија тәшкилатларына јахындан көмәк көстәрирдиләр⁸.

Республиканың гадын шүралары Сов.ИКП XXVII гурултајынын
вэ Сов.ИКП МҚ јанвар (1987-чи ил) пленумунун гэрарларына эсасэн
истеһсалын интенсивләшдирилмэси, елми-техники тэрэггинин сүр'әт-
ләндирилмэси, мәһсулун кејфијјэтинин јахшылашдырылмасы кими мү-
һүм проблемлэрин һәллине даһа чәсарәтлә јанаһмаға башламышдыр.

1987-чи илин эввэлләрində республиканын јүнкүл сәнаје мүәсси сәләрində чалышан бир груп гадын сәһәнин әмәкчиләринә ачыг мәктубла мүрачият едиб онлары адамларын ән јүксәк тәләбләринә чаваб верән јүксәк кејфијәтли мәһсул бурахылмасы үғрунда мүбаризәни күчләндирмәјә чағырмышдыр. Гадын шүралары тәрәфиндән бәјәнилмиш бу тәшәббүс халг истеһлақы маллары бурахан бир чох мүәсси сәләрдә кениш јајылмышдыр¹⁷.

Бақы, Кировабад, Сумгайт, Минкәчевир, Әлибајрамлы, Шәки шәһәрлеринин, Салјан, Ағдам вә башга рајонларын гадын шуралары фәһлә усталығы мәктәпләринин, истеһсалын еһтијат мәнбәләринә бахышларын, ән јахшы фәһлә гадын ады уғрунда мүсабиғәләрин, јени мәһсул сәркиләринин тәшкилине көмәк көстәрир, гадышларын әмәк вә мәишәтинин јахшылашдырылмасына, истеһсалат мәдәнијјәтинин јүксәлдилмәсинә, аналарын муһафизәсинә вә сағламлығынын мөһкәм-ләндирилмәсинә чалышырлар¹⁸.

Гадын шуралары үмүмтәһсил вә пешә мәктәби ислаһатынын һә-
јата кечирилмәсиндә мһүм рол ојнајырлар. Бу шуралар үмүми ичбари
тәһсил үзрә рејдләр кечирир, ушағлары мәктәбә һазырлајыр, онларын
јај истираһәтини тәшкил едир, дәрсләриндән керидә галан ушағларла
вә онларын аиләләри илә фәрди иш апарыр, ушағ бағчаларына, интер-
нат мәктәбләринә һамилик көстәрир.

Чогушаглы аилэлэр, мүһарибэ вэ эмэк ветеранлары, пенсиячылар гадын шураларынын фэалијјетиндэ эсас јер тутур. Гадын шураларынын көмөји илэ јүзлэрлэ чогушаглы ана евэ иш көтүрүб чалышыр, аилэ подраты илэ эһатэ олунурлар.

Абшерон районундагы Нөкмәли гәсәбәсинин Гадынлар Шурасынын бу сәһәдә көрдүҗү иш бөйүк әһәмијјәт кәсб едир. Гадынлар Шурасынын тәшәббүсү илә 56 нәфәр ушаглы гадын евә иш көтүрүб халча тохујур¹⁹.

Гадын шураларынын иш фээлијјетиндө сәрхошлуга вә алкоголиз-
мә, һәмчиниң зәһмәтсиз кәлирләрә гаршы мүбаризә әсас јер түтүр.
Ағсу районунун Гарагојунлу кәндиндәки В. И. Ленин адына колхозун
Гадынлар Шурасынын бу сәһәдә апардығы иш буна мисал ола биләр.
Сәрхошлугу вә алкоголизми арадан галдырмаг, һәмчиниң зәһмәтсиз
кәлирләрә гаршы мүбаризәни күчләндирмәк һаггында партија вә һө-
күмәт гәрарларынын јеринә јетирилмәсини кедишини јохламаг мәгсә-
дилә колхозун Гадынлар Шурасынын тәшкил етдијн рејдләр өз бәһ-
расини вермишди. Бу күн шуранын тәшәббусу илә Гарагојунлу кәнди
спиртли ички ичмәјән кәнд кими таныныр²⁰.

110 Гадын шуралары евдар гадынларын ичтимаи-фајдалы эмәјә чәлб

едилмәсиндә дә Фәал иштирак едирләр. Бу бахымдан Бакынын Октадәки Гадынлар Шурасынын иш тәчрүбәси диггәтәлајигдир. Шураја вәккили Ф. Сүлејманова рәһбәрлик едирди. Шуранын үзвләри Муса-апарырды. Гадынлар Шурасы үзвләринин кәркин әмәји нәтичәсиндә 800 евдәр гадын мадди истеһсала чәлб олунмушдур²¹.

Володарски адына тикиш фабрикиниң Гадынлар Шурасына Азэр-Онуи рэһбэрлији илэ шура гадынларыни эмэк вэ мәишэт шэраитинин јахшылашдырылмасына, ичтимаи-мэдэни тэдбирлэрин кечирилмэсинэ, онларыни ичтимаи һэјата чэлб едилмэсинэ бөјүк сәј көстэрип. Шура-нын үзвлэри гадынлар арасында мэдэни-күтлэви иш апарыр, ушаг бағчаларына һэр чүр көмэклик едир, чатышмазлыг олдугда ону га-дынлар арасында мүзакирэ едир вэ арадан галдырмаға чалышырлар²².

Сов.ИКП XXVII гурултайынын гэрарларына мувафиг олараг өлкө-
дө Совет Гадынлары Комитэси башда олмагла гадын шураларынын
вахид системини жаратмаг саһосиндө иш башланмышдыр. Онун эсасы-
ны эмэк коллективлэриндэки вэ јашајыш јерлэриндэки гадын шура-
лары тэшкил едэчэкдир.

Ичтимаи ташкилат кими гадын шуралары системи Сов.ИКП-нин рəһбərлији алтында фəалијјət кəстэрəчək, ССРИ Конституцијасынын ичтимаи ташкилатлара вердији бəтүн һуғуғлардан истифадə едəчək-дир. Гадын шуралары совет вə дəвлəт органлары илə, һəмкарлар итти-фагы, комсомол ташкилатлары вə башга ичтимаи ташкилатлар илə сых гаршылығлы фəалијјət шəраитиндə ишлəјəчəkдир.

Партијанын XXVII гурултайындан сонра бүтүн өлкөдө олдуғу кими Азәрбајчанда гадын конфранслары кечирилмиш, шураларын тәркиби јениләшдирилмишдир.

1986-чы илин апрелиндə Совет Гадынлары Комитəсиндə кечирилən мəслəхəт мұшавирəсиндə республиканын гадын шураларынын иши бə-
јəнилмиш вə иттифагын башга гадын шураларына нүмүнə кимнə тəклиф
едилмишдир. 1986-чы ил мајын 16-да республикада Гадынлар Шур-
асынын конфрансы кечирилмишдир¹⁵. Конфранс иштиракчыларынын
мəрузə вə чыхышларында гадын шураларынын фəалијəти, онларын
ишиндə олан нөгсанлар вə гаршыда дуран вəзифəлэр хəртэрəфли
ишыгландырылмышдыр.

1987-чи ил январын 30-да Москвада кечирилмиш гадынларын Үмүмтитифаг конфрансынын²³ нүмајәндәләри арасында республикадан 22 нәфәр габагчыл гадын иштирак едирди. Конфранс нүмајәндәси Ки-ровнефт НГЧИ-нин нефт вә газчыхарма оператору, Азәрбајчан Ком-мунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин үзвү Т. Рзајева өз чыхышын-да республика гадын тәшкилатларынын фәалијјәтиндән данышараг-көстәрмишдир ки, һәмийн тәшкилатларын иши ичтимаи истеһсалын сә-мәрәлијинин артырылмасына, халг истеһлакы маллары кејфијјәтинин јүксәдилмәсинә, интизамын мөһкәмләндирилмәсинә доғру јөнәлдил-мишдир²⁴.

Конфранс нүмајәндәләри инкишафымызын һазырки мәрһәләсиндә гадын шураларынын вәзифәләрини музакирә етмишләр. Конфрансын материалларында дејилдији кими, өлкәдә вағид гадын шуралары сис-

111

теми јарадылмасы гадын һәрәкатынын фәаллашмасына, совет гадынларынын чох бөјүк сосиал эмәк вә мә'нәви потенсиалынын һәрәкәтә кәтирилмәсинә көмәк етмәлидир. Шуралар һәр бир гадынла әләгә сахлаамалы, үмуми ишләрдә, јенидәнгурмада өз јерини мүәјјәнләшдирмәкдә она көмәк етмәлидир²⁴. Конфранс гадын шуралары һаггында әсаснамәни тәсдиг етмишдир. Әсаснамәдә гадын шураларынын фәалијәтинин башлыча истигамәтләри, онларын һүгүг вә вәзифәләри мүәјјәнләшдирилмишдир. Мүттәфиг вә ја мухтар республикаларын гадын шуралары һәммин әсаснамә әсасында, гадын һәрәкатынын милли хүсусијјәтләрини вә ән'нәләрини нәзәрә алмагла республика гадын шуралары һаггында әсаснамә ишләјиб һазырлаамалы вә ону мувафиг мүттәфиг вә мухтар республикаларын Али Совети Рәјасәт һеј'әтләринин тәсдигинә вермәлидирләр²⁵.

Гејд етмәк лазымдыр ки, гадын шураларынын фәалијјәтиндә нәгсанлар вә гүсурлар да аз дејилдир. Онлар истеһсалатын бир чох проблемләринин һәллиндә лазымы фәаллыг вә чәсарәт көстәрмирләр. Мәһсулун кејфијјәтини јүксәлтмәк уғрунда мүбаризәјә эмәкчи гадынларын сәфәрбәр едилмәсиндә фәал иштирак едә билмирләр. Ишчиләрин әкәсәријјәтини гадынлар тәшкил едән јүнкүл сәнәјә мүәссисәләриндә кејфијјәтсиз бурахылан мәһсулун гаршысыны алмагда гадын шураларынын нәзарәти јох дәрәчәсиндәдир. Елми-техники тәрәггини сүр'әтләндрмәк проблемләринин һәллинә, ихтирачылыг вә сәмәрәләшдирчилик ишинә гадынларын чәлб едилмәси саһәсиндә гадын шураларын фәалијјәти гәнаәтбәхш дејилдир. Тичарәт вә хидмәт саһәсинин инкишаф етдирилмәси, мәишәт хидмәти мүәссисәләринин ишинин јахшылашдырылмасы саһәсиндә гадын тәшкилатларынын нәзарәти әәифдир.

Ўшаг бағчаларынын чатышмазлыгы, орада мадди базанын гејри-гәнаәтбәхш вәзијјәти, гадынлара хидмәт едән тибб очагларынын, хүсусән доғум евләринин фәалијјәтиндәки гүсурлар гадын тәшкилатларыны нарахат етмәлидир.

Гадын шуралары аиләнин мөһкәмләндирилмәсинә хүсуси гајгы көстәрмәлидирләр. Јени сосиалист адәт вә мәрасимләринин јарадылмасы вә тәбилиғи мәсәләсиндә, атеист тәрбијә, кәнчләрдә вәтәнпәрвәрлик, бејнәлмиләлчилик әгидәләринин формалашдырылмасы саһәсиндә иш күчләндирилмәлидир.

Бу күн гадын шуралары партијанын јенидәнгурма, өлкәнин сосиал-игтисади инкишафыны сүр'әтләндрмәк саһәсиндә мүәјјән етдиј мөһтәшәм вәзифәләри мувәффегијјәтлә һәјата кечирир. Бөјүк Октябр сосиалист ингилабынын 70 иллијини чошгун эмәк вә сијаси фәаллыглар гаршылајырлар.

Әдәбијјат

¹ Горбачев М. С. Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын XXVII гурултајына Сов.ИКП Мәркәзи Комитәсинин Сијаси мә'рузәси.—Бақы, 1986, с. 69.

² Ленин В. И. Сечилмиш әсәрләри, 30-чу чилд, с. 27.

³ Султанова А. И. Счастливые женщины Советского Азербайджана. — Бақы, 1964, с. 12, 37—38.

⁴ Коммунист, 1982, 26 мај.

⁵ Мусаева Т. А. Из истории раскрепощения женщин Азербайджана и их интернационального воспитания.—Азәрб.ССР ЕА Хәбәрләри, тарих, фәлсәфә вә һүгүг серијасы, 1984, № 4, с. 10.

⁶ Султанов Н. Сәадәт.—Бақы, 1970, с. 91. 101.

⁷ Азәрбајчан Коммунист Партијасы тарихинин очеркләри.—Бақы, 1964, с. 357, 427, 723.

⁸ Азәрбајчан Совет/Энциклопедијасы, I-чи чилд.—Бақы, 1976, с. 135, 137.

⁹ Азәрбајчан гадынын сәадәти. Бақы, 1974, с. 19, 20, 21.

¹⁰ Великий Октябрь и раскрепощение женщин Северного Кавказа и Закавказья.—М., 1979, с. 33.

¹¹ Азәрбајчан тарихи. III чилд, I һиссә.—Бақы, 1973, с. 450.

¹² Иманзаде С. Азәрбајчанда гадын азадлыгы Октябр сосиалист ингилабынын гәләбәләриндән биридир.—Бақы, 1957, с. 34, 35, 102, 184.

¹³ Совет Иттифагы Коммунист Партијасы XXVII гурултајынын материаллары.—Бақы, 1986, с. 57.

¹⁴ Кадырова Н. Г. Государственная и общественная деятельность рабочего класса Азербайджана (1946—1975 гг.). — Бақы, 1979, с. 172.

¹⁵ Коммунист, 1986, 17 мај.

¹⁶ Гаффаров Г. Б. Рост общественно-политической активности тружеников азербайджанского села на современном этапе Коммунистического строительства (1960—1985 гг.).—Азәрб.ССР ЕА Хәбәрләри, тарих, фәлсәфә вә һүгүг серијасы, 1986, № 2, с. 8.

¹⁷ Бакинский рабочий, 1987, 1 февраль.

¹⁸ Известия, 1987, 2 февраль.

¹⁹ Абшерон рајонунун һөкмәли гәсәбәсинин гадынлар шурасынын 1986-чы илә даир материалларындан.

²⁰ Азәрбајчан гадыны, 1986, № 11, с. 8.

²¹ Гәдирова Е. Н. Азәрбајчан гадынлары коммунизмин фәал гуручулары (1966—1980-чи илләр).—Бақы, 1982, с. 186.

²² Володарски адына тикиш фабрикнин чари архиви. Фабрикин гадынлар шурасынын 1986-чы илә даир материалларындан.

²³ Бакинский рабочий, 1987, 2 февраль.

²⁴ Коммунист, 1987, 31 январ.

²⁵ Азәрбајчан гадыны, 1987, № 2, с. 14—15.

Э. Г. Кадырова

СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЖЕНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье на фактическом материале раскрываются вопросы создания и развития женской организации в Азербайджане и руководство партии ими. Эти организации сыграли большую роль в эмансипации женщин Азербайджана, в повышении их социальной активности.

Автор исследует рост удельного веса и повышения активности женщин Азербайджана.

В статье по отдельным периодам развития советского общества исследуются вопросы совершенствования женских организаций, роль женщин в коммунистическом строительстве.

БЕЖНЭЛМИЛЭЛ ВЭ АТЕИСТ ТЭРБИЖЭНИН ВЭНДЭТИ

Элбэттэ, Сов.ИКП XXVII гурултайында М. С. Горбачовун дедији кими, белэ дүшүнмэк дэ дүзкүн олмазды ки, бизим өлкөмиздэ милли мүнәсибәтләр системиндә зиддијјәтләр, проблемләр, һәллини көзләјән зәрури мәсәләләр јохдур. Сов.ИКП МК-нын Јанвар (1987) пленумунда гејд едилмишдир ки, диқәр сәһәләрдә олдуғу кими, өлкәмизин социал-игтисади инкишафынын сүр'әтләндирилмәси вә јенидән гурулмасы просесиндә партија милли мүнәсибәтләр системиндә дә мүәјјән зиддиј-

Икинчиси, ҳазырда бир-биринга гаршы дуран бўлжава ва комму-
нист идеолокиаларынын каскин мубарзаси шераитинда клерикал
антикоммунист таблигатда, антисоветизм чоражанларынын фэалијэ-

115

тиндә өлкәмиздә милли вә дини мәсәләләрин һәлли практикасыны гә-
дән сахталашдырмаг, бу мәсәдлә дини-милләтчилилик амилләриндән
истифада етмәк мејлләри чох күчләнмиш вә фәаллашмышдыр. Диндар-
лыгдан социалист милләтләринин јекдиллијини зәифләтмәк, атеизм-
дән исә һәр чүр бејнәлмиләл һәмрәјлији позмаг мәсәдилә кениш исти-
фада олунур. Бу чәһәт дә бејнәлмиләл вә атеист тәрбијәни чидди вәһ-
дәтдә һәјата кечирмәји шәртләндирир.

Үчүнчүсү, мұасир шәраитдә өлкәмиздә вә харичдә илаһијјатчылар, руһаниләр вә дикәр дин хадимләри дини јашатмағ, онун тәнәззулүнүн һеч олмәзсә гисмән гаршысыны алмағ үчүн милли мұнасибәтләр сәһәсиндәки мұәјјән зиддијјәт вә проблемләрдән истифадә едирләр. Бу мәғсәдлә онлар дини мәнсубијјәти милли мәнсубијјәт кими гәләмә вәрир, дини мәнсубијјәтә милләтин мұһүм әләмәти кими бахыр, диндарлығы милләтин мәһәви тәрәггисинин әсас амили кими тәблиғ едирләр. Бу чәһәт дә атеизм практикасында динлә чулғашмыш милләтчилик тәзаһүрләринә лағәјдлијә тамамилә сон гәјмәғи, бәјнәлмиләл вә атеист тәрбијәни вәһдәтдә һәјатә кечирмәји тәләб едир.

Кечмишин галыгларыны арашдыраркән белә бир чәһәтә хүсуси диггәт јетирмәк лазымдыр ки, мүасир шәраитдә милли мүнәсибәтләр сәһәсиндәки көһнәлик тәзәһүрләри бир сыра тарихи вә мә'нәви-психоложи сәбәбләр үзүндән дини галыгларла мүрәккәб гаршылыгыла әла-гәдә јашајыр, һәтта мүәјјән шәраитдә фәаллаша да билир. Бунлар гаршылыгыла сурәтдә бир-бирини шәртләндирир, гидаландырыр. Дин тарихән милләтчилик мөвһуматы илә говушмуш, милли хүсусијјәт вә милли ән'әнәләрә дини-мистик форма верәрәк, онларын һимәјәчиси кими чыхыш етмишдир. Дикәр динләр кими ислам дини дә инсанларын милли һиссләринә дини-психоложи мә'на вермәјә, әсл, мүтәрәгги халг адәтләринә вә милли ән'әнәләрә гондарма дини әлавәләр едәрәк онларын бир чохуну «исламиләшдирмәјә» чалышмышдыр. Бу јолла һәм дә дини әјин вә мәрасимләр диндарларла милли ән'әнә кими ашыланмышдыр.

Мүсәлман руһанилији диндарларын дини вә милли һиссләриндән истифадә едәрәк, јенә дә дини е'тигада милли борч, дини ајинләрни ичрасына исә милли ән'әнәләрә риәјәт едилмәси кими мә'на верир. Буна көрә дә диндарларын вә сијаси чәһәтдән јеткин олмајан дикәр адамларын шуур вә психолокијасында милли һисс вә милли ән'әнәләр дини һисс вә дини ајинләрлә әлағадар өзүнү көстәрир. Беләликлә дә, милли вә дини ән'әнәләрин јанлыш заһири «ејнијјәти», «јекчинслији» јараныр. Бу исә милләтчилик хурафаты илә дини мөвһуматын гаршылыгылы әлағәсини мөһкәмләндирир, онларын биринин дикәри һесабына «јашамағ габилијјәтини» даһа да артырыр. Мәһз буна көрәдир ки. диндарлар, һәтта диндар олајан бә'зи адамлар инди дә ислам дини еһкамларына вә шәриәт ғәјдаларына риәјәт едилмәсини «милли борч» кими ғијмәтләндирир, дини оланы миллидән фәргләндирә, ајырд едә билмирләр.

Бүрәдән исә атеизм нәзәријәси вә практикасы үчүн чох мұһүм әһәмијәт кәсб едән ашағыдакы нәтичәләр чыхыр: дини мөвһүмат гарышларына гаршы мұбаризәнин мұвәффәғијјәти, әввәлән, һәмин мұбаризәни әсаслы дәрәчәдә милләтчилик тәзаһүрләри илә, хүсүсилә милли ајры-сечкилик вә милли мәһдүдијјәт һалларына гаршы мұбаризә илә сых әлагәли шәкилдә апармагдан, икинчиси, чәмијјәтин мә'нәви һәјәтиндә миллини милләтчиликдән, дини ајинләри милли ән'әнәләрдән

фэрглэндирмэји бачармагдан, үчүнчүсү, коммунист тәрбијәси комп-
лексиндә бейнәлмиләл вә атеист тәрбијәни мөһкәм гаршылыгыла әләгә
вә вәһдәттә һәјата кечирмәкдән асылыдыр.

Элбэттэ, миллэтчилик, хүсүсүлэ милли тэшэббүрлүк вэ айры-сеч-
мулкийтчилик галыглары, буржуа тэблигатынын тэ'сири, идеја-
бунлар миллэтчилик психолокијасы галыгларынын јашамасына чид-
сир чэмијјэтин инкишаф зиддијјэтлэри, үмүмү дургунлуг халлары, хү-
лэ ишин дүз кэлмэмэси, милли мүнасибэтлэр саһэсиндэ проблемлэрэ
лагејдлик көстэрилмэси, бу саһэдэ социал эдалэт принциплеринэ ар-
дычыл ријат олунмасы вэ с. илэ элагэдар шэкилдэ изаһ етмэк ла-
галыгларын (хүсүсүлэ дини ајинларын) фэаллашдырычы тэ'сиринэ,
атеизмлэ бејнэлмилэл тэрбијэнин вэһдэтдэ һэјата кечирилмэсинэ ла-
гејдлик көстэрилмэси апарычы јер тутур. Мүөјјөн конкрет шэраитдэ
кадр сијасэтиндэ јерличилик, гоһумлуг вэ с. элагэлэр өн плана чэки-
лэрэк јерли миллэтлэ јанашы диқэр миллэтлэрин нисбэтинин дүзкүн
элагэлэндирилмэмэси, мүхтэлиф миллэтлэрдөн олан адамларын еһтијач
вэ тэлэблеринэ е'тинасызлыг көстэрилмэси, миллэтлэрарасы үнсijјэтин
јени формаларынын тапылмасына лагејдлик көстэрилмэси, мүхтэлиф
миллэтлэрин вэ етник группарын тэсэррүфат, эмэк вэ мәишэт эн'әнэ-
леринэ лазымы диггэт верилмэмэси, эн'әнэ, мәдэнијјэт вэ с. мәсэлэлэрдэ
милли, дини вэ бејнэлмилэл чөһэтлэрин дүзкүн мүөјјөнлөшдирилиб
мүһафизэкарын мүтэрэгидөн тамамилэ фэрглэндирилмэмэси миллэт-
чилик һисслэринин чанланмасы вэ бө'зөп фэаллашмасы үчүн шэраит
јарадыр. Буна көрө дэ милли мүнасибэтлэр, хүсүсүлэ милли психоло-
кија проблемлэринэ мүнасибэтдэ хүсүсү диггэт, һэссаслыг, чевиклик
вэ гејри-ади дэиглик тэлэб олунур.

Бейнәлмиләл вә атеист тәрбијәнин гаршылыгы алағәси мүрәккәб вә чохаһәлидир. Һәмин гаршылыгы алағәјә нәзәр саларкән, биринчиси, гејд етмәк лазымдыр ки, бу алағә ичтимаи һәјатын бейнәлмиләл-ләшмәси вә милли мүнәсибәтләрин инкишафы илә бағлы олан объектив социал просесдир. Һәмин объектив просес әһалинин мәнәви аламини күчлү мүтәрәгги тәсир едәрәк елми-атеист дүнјакөрүшүнүн формалашмасы вә ичтимаи шүүрдә бейнәлмиләлчилик принципләринин мөһкәмләnmәси үчүн шәраит јарадыр, икинчиси, дини әнәнәләр вә тәсәввүрләрин милләтчилик галыглары илә сых гаршылыгы алағәдә, бир-бирини гидаландырараг јашатмасы сәбәбләринин ашкар едилмәсини шәртләндирир. Бу јолла да динин «милли вә синфи мәнәфеләрдән јүксәкдә дурмасы» идејасынын һәгигәтә зидд олмасы сүбут едилир; үчүнчүсү, бу объектив просес бейнәлмиләл вә атеист тәрбијәни алағәлән-дирмәк, онларын вәһдәтинә наил олмаг әсасында идеја-сијаси тәрбијә ишинин бүтүн тәрәфләри үзрә фәалијјәтин алағәли шәкилдә һәјата кечирилмәсинә әсаслы көмәк едир.

Ҳазырда дини галыгларын мӯѳжјән гисми милли эн'анәләр сифәсин
дә тәзаһүр едир. Исламын мухтәлиф ајин вә мәрасимләринин милли
эн'анә кими гәбулу вә тәблиғ олунмасы дини галыгларын јашамасы
имканыны артырыр, социалист вә үмумхалг эн'анә, бајрам вә мәрасим-
117

лэрин јајылмасына мане олур, милләтлэрарасы үнсijјәт вә элагәнин нормал инкишафына мәнфи тәсир кәстәрнр. Буна көрә дә эһалинин бејнәлмиләл вә атенст тәрбијәсинин гаршылыгы элагәләндирилмәсин-дә милли ән'әнәләрин маһијәтинин вә онларын дини ајинләрлә эла-гәсинин мүәјјәнләшдирилмәси, милли һисс вә психолокија илә дини һисс вә тәсәввүрләрин, дини ајинләрин гаршылыгы мүнәсибәтләринин ајыр-дир. едилмәси идеја-сијаси тәрбијә иши саһәсиндә мүнһүм вәзифәләр-дир.

Милли вэ дини оланын, милли вэ дини һиссин чулгашмасынын көк-
лэри тарихи инкишафын мүөйжөн дөврү илэ, динин социал-игтисади, си-
јаси, милләтлэр вэ халглар арасы мүнәсибәтлэр үзәриндә идеоложи-
үстгүрум ролу ојнадығы тарихи шәраитлэ бағдыдыр. Чоғрафи этног-
рафик чәһәтдән гоһум халгларын вэ милләтлэрини бир ваһид динә е’ти-
гад етмәси милли-етник оланла дини оланын «ујғун кәлмәси», «еј-
нијјәти» тәсәввүрүнү ојатмышдыр. Мәһз бунун нәтичәсиндә правос-
лавлыг—рус, белорус, украин вэ б. халгларын милли-етник дини, мұ-
сәлманлыг—азербайжанлыларын, Орта Асија, Газахыстан, Шимали Гаф-
газ халгларынын, нуданизм-јәһудияларын, католицизм-полјакларын, При-
балтика халгларынын, буддизм-бурјат, калмык вэ тувалыларын етник
дини характерини алмышдыр. Бу јолла милли вэ дини оланын мүрәк-
кәб, заһирән һиссолунмаз «говүшүғү» јаранмышдыр.

Мүсөлман руһанилији дә узун заман һаким синифләрин мәнафе-
јинә хидмәт едәрәк зәһмәткешләрдә синфи вә бејһәлмиләл шүүрун
инкишафына мане олан «милли мәнафе үмумилији», «дин бирлији»
идејасыны мүсөлман күтләләринин шүүруна вә психолокијасына јерит-
мәјә чалышмыш вә чалышырлар. Милли вә дини чәһәтләрин ејниләш-
дирилмәси, миллинин милләтчиликлә әвәз едилмәси мүсөлман руһа-
нилијинин сәчијјәви идеоложи тә'сир васитәси олмушдур. Ислам иде-
олокијасында миллилик дини е'тигад әсасында о гәдәр пәрдәләнмиш-
дир ки, мүсөлман күтләләринин милләтин соснал-тарихи вә этник ан-
лајышы һаггында ајдын тәсәввүрү олмамыш, онларда ајры-ајры мил-
ләт (Азәрбајҗан, әрәб, фарс, өзбәк, түркмән вә с.) һаггында дејил, ан-
чаг ислама е'тигад едәнләр вә е'тигад етмәјәнләр, јә'ни «мүсөлман мил-
ләти» вә «гејри-мүсөлман милләти» һаггында тәсәввүр формалаш-
мышдыр.

Өлкәмиздәки диндарларын әксәријјәти Совет дөврүндә анадан олуш, бөјүмүш адамлардыр. Онларын дүнјакөрүшү социалист милли мүнәсибәтләрни вә атеизмни күтләви һал алдығы шәраитдә формалашыб инкишаф етмишдир. Онларын мүәјјән бир гисминин исә дүнјакөрүшү икили хусусијјәтә маликдир: дини вә милли, бејнәлмилләл вә спесифик хусусијјәтләр чулғашыг һалда тәзаһүр едир, мә'нәви сималарында дини әхлаг вә коммунист мә'нәвијјаты нормалары ујғунлашдырылмыш, бир-биринә әкс олмајан феноменләр кими гәбул олунур. Бу чәһәтин өзү дә һазырда атеист тәрбијәни даһа конкрет тәшкил етмәји, бүтөв тәрбијә системини јенидәнгурмағы, әһалини дүнјакөрүшү группалары үзрә фәргләндирмәји вә онлара конкрет тәрбијәви тә'сир васитәләрни тәтбиг етмәји, мә'нәви, әмәк, бејнәлмилләл вә атеист тәрбијәни вәһдәттә һәјата кечирмәји тәләб едир.

Бейнэлмилэлчиликлэ атеизмин, миллэтчиликлэ динин гаршылыгыла элагэ вэ вәһдәтини бу категоријаларын маһијјәти вэ дашыдыглары социал-мәнәви мәзмун да сүбут едир. Атеизм өз тәбиәти етибарилә бей-

нөлмилэл маһијјэт дашыјыр, милли маһдудлуғу рәдд едир. О, һазырда өлкәмиздә бүтүн милләтләрин вә халqlарын бејнәлмиләлчилик һиссләларындан бири кими чыхыш едир. Атеизм синфи мүбаризә шәраитинјинә шәраит јарадыр, онларын синфи һәмрәјлијини ифадә едир. Социалист бејнәлмиләлчилијини ифадә едир.

Сосиалист бейнэлмилэлчилији дэ өз маһижэти е'тибарилэ атеист сәчијјэ дашыјыр. Чүнки бейнэлмилэлчилик совет адамынын эсас мә'милли мәдәнијјәтләри сосиалист эсасларла даһа да јахынлашдыыр, бунунла да дини-милли ајры-сечкилик, гапалылыг јаян дини вә милләт-милләтләрини даһа да јахынлашмасына мә'нәви дүнјакөрүшү эсасы верән атеизмни инкишафы үчүн әлверишли шәраит јарадыр, онун фәал-лијјәт имканларыны артырыр.

Дин исә мұхтәлиф халг вә милләтләрин дини е'тигад фәргләринә көрә бир-бириндән аҗырыр, милләтчиликлә говушур, мұхтәлиф милләтләрә вә динләрә мәнсуб олан инсанлары чох вахт бир-биринә гаршы гоҗур, һеч тәсадүфи деҗилдир ки, һәр бир дин һәммин динә е'тигад едән «өз халгыны» вә «өз милләтини» үстүн тутур. Нәтичә аҗдындыр: ким беҗнәлмиләлчидирсә о, милләтчилиҗә дүшмәндир, милли әдавәтә гита верән дини тә'лимләрә зиддир вә мұхтәлиф милләтләри ваһид дүңҗакөрүшү әсаслары илә җахынлашдыран атеизмлә вәһдәтдәдир.

Элбэттэ, белэ дүшүнмэк дүзкүн олмазды ки, куја бүтүн диндар шэхслэр ејин заманда миллэтчидир, куја онлар башга миллэтлэрин нүмајэндэлэри илэ һэр чүр достлуг вэ эмэкдашлыгдан бојун гачырырлар. Һазырда өлкөмиздэ дини тә'сирдән тамамилэ азад олмајанларын хејли гиcми миллэтчилик һисслэриндән узагдыр, онларын мә'нәви симасында халглар достлугу вэ бејнәлмиләлчилик һиссләри кетдикчә күчләнир. Ахы, социализм шәраитиндә онларын әксәријјәти башга миллэтлэрин нүмајэндэлэри илэ бирликдә, бир эмәк коллективиндә ишләјир, бурада бејнәлмиләлчилик, достлуг вэ гаршылыгылы јардым кими јүксәк мә'нәви кејфијјәтләр формалашыр вэ инкишаф едир. Белә эмәк коллективләриндә чалышан мүхтәлиф миллэтлэрин нүмајэндэлэри бир-биринин мәдәнијјәтинә, дилинә, адәт-ән'әнэләринә һөрмәт бәсләјир, онлара мәһәббәтлә јанашырлар.

Мәһз белә биркә фәалијәтлә дини гапалылыг, милли әдавәт вә ајры-сечкилик галыгларынын фәалијјәти үчүн шәраит арадан чыхыр, милләтләрасы мүнәсибәтләр бейнәлмиләл мәзmun кәсб едир, мә- нәви не'мәтләр үмуми сәрвәтә чеврилир.

Бу чүр социал муһитдә шәхсийәтин атеизм вә бејнәлмиләл тәрби-
јәсинин гаршылыгы алағәдә һәјата кечирилмәси үчүн дә кениш им-
канлар ачылыр: бүтөвлүкдә чәмијјәтин социал-игтисади, сијаси вә ел-
ми-техники тәрәггиси, совет адамынын мәдәни, пешә вә ихтисас сәвиј-
јәсинин јүксәлмәси, милләтләр арасы достлуг вә әмәкдашлығын инки-
шафы, бејнәлмиләлчилик һиссләринин күчләнмәси вә саир әмәкчилә-
рин атеизм тәрбијәсинә мүсбәт тәсир кәстәрир. Бу шәраит атеиз-
мин елми-нәзәри социал-мәһәви вә психоложи чәһәтдән әсасландырыл-
масына јахындан көмәк едир, ону социалист һәјат тәрзинин мәһәви
компонентләриндән биринә чевирир.

З. М. БУНЯДОВ

ГУР'АНЫН 36-ЧЫ ЈА СИН СУРӘСИ ҺАГГЫНДА БИР НЕЧӘ СӨЗ

Мүсәлманларын әсас мүгәддәс китабы олан Гур'ан дүнја әдәбиј-јатынын өзүнә көрә јеканә сәнәт әсәридир. Шәрг халгларынын ичти-маи вә мәнәви инкишафына тәсир даирәсинә көрә Гур'ан бүтүн бә-шәријјәтин мәдәни ирәинә мәнсубдур. Дүнја мәдәнијјәти тарихиндә о, Әһди Әтиг вә Әһди Чәдид илә бир сырада дурур.

Гур'ан ислам дининин әсасыдыр. О, дини мәрәсимләри низама са-лыр, әхлаги көстәришләри, һүгүг гәнуиләрини, адәт вә ән'әнәләри, милјонларла инсанын һәјат вә давраиш тәрзинини ән мүнүм чәһәтлә-рини мүәјјән едир. Гур'анын мәтиләри ичтимаи вә шәхси дуаетмә мәрәсимләриндә, дөвләт вә аилә бәјрамларында, үмумијјәтлә, күндә-лик һәјатла әләгәдар ән мүхтәлиф мүнәсибәтләрдә дилә кәтирилир. Гур'андакы бир чох сөз вә ифадәләр дилиндән вә миллијјәтиндән асы-лы олмајараг мүсәлманларын әдәби вә күндәлик данышыг дилинә да-хил олмушдур.

И. Ј. Крачковскинин тәрчүмәсиндә Гур'анын рус дилиндә нәшри (1963 вә 1986-чы илләрдә) өлкәмиздә исламын вә мүсәлман мәдәниј-јәтинин тарихи үзрә апарылан тәдгигатларын инкишафына бөјүк хид-мәт көстәрмишдир. Белә ки, мүтәхәссисләр, шәргшүнаслар, Шәргин идеоложи тарихи илә мараглананлар зәрури вәсант вә дүнја-әһмиј-јәтли надир бир абидәни өјрәнмәк имканынәлдә етмишләр.

Лакин Гур'аны шәрһсиз ахламаг мүмкүн дејил, чүнки Гур'ан кор-тәбии мејдана кәлмиш, һеч бир плана әсасланмамышдыр. О, шифаһи нитг кими јаранмыш, Мәһәммәдин дөврүндә вә онун вәфатындан сонра да шифаһи шәкилдә ағыздан-ағыза кечәрәк, бејинләрдә һифз олун-мушдур. Мәһәммәд динләјичиләринин јаддашы пејғәмбәрин 23 ил әр-зиндә кортәбии, өз-өзүнә әмәлә кәлән вәһјләрини гејдә алмышдыр. Јазылы гејдләр тәсадүфи характер дашымыш, бизә кәлиб чатмыш мәтн әсас е'тибарилә јаддаш мәһсулу олмушдур.

Рәвәјәтә көрә, 651-чи илдә Мәһәммәдин јаддашларда вә шәхси гејдләрдә галмыш вәһјләри ваһид нүсхәдә топланмышдыр. Бу нүсхә-нин мәтн Аллаһын јеканә там вә әсл сөзү кими гәбул едилмиш, мүгәддәс бир јазы кими дәјишиклијә уграмадан бизим күнләрәдәк өз илкин шәклини сахламышдыр.

Гур'анын 114 фәсли (сурәси) тамамилә формал принцип үзрә—ән узун сурәләр (биринчи сурә истисна олмагла) әввәлдә, гысалары исә онлардан сонра јерләшдирилмишдир. Сурәләр арасында, бә'зи һаллар-да исә онларын дахилиндә олан мәнтиги әләгәсизлик, зиддијјәт вә геј-ри-ардычыллыг, Гур'анын үслуб вә дилинин јекчинс олмамасы мәһз бунунла изаһ олунур. Ону да демәлијик ки, Гур'анда әсасән јалныз бир тәрәфин—Мәһәммәдин нитги өз әксини тапмышдыр. Пејғәмбәр динләјичиләринин бизим үчүн намә'лум галан атмачаларына чавабы, Мәһәммәдин үнванына дејилән иттиһамлара онун е'тиразы, ардычыл-

лары үчүн ахлашылмаз олан мәсәләләрә дәир фикирләрини әһәтә едән бу сөзләр бә'зи һалларда мүсәлманларын пејғәмбәр дөврүнә јахын сонракы нәсилләринә белә ајдын олмајан мүнәсибәтләрлә дејилмиш-дир. Јалныз бә'зи һалларда Мәһәммәд онун үнванына дејилән атма-чалара истинад едир, бә'зән исә өз мүхалифләринин сөзләрини јенидән тәкрар едәрәк, онлара куја Аллаһын адындан чаваб верир. Бир чох сөз вә ифадәләринин мә'насы һәлә инди дә ачылмамыш галмышдыр.

Гур'анын чох сурәләринин (хүсусилә Мәккә сурәләринин) мәзмуну Әһди Әтиг вә Әһди Чәдиддә ифадә олунмуш Төврат вә Инчил сүжет-ләринин мәтн илә сәсләшир. Мәһз буна көрә дә христианларын мүгәд-дәс китаблары, һәмчинин христианлыгын јаранма әрәфәси вә ондан сонракы илк тарихи дөвр илә таныш олмајан охучунун Гур'ан сурә-ләринин мәзмунуну баша дүшмәси чәтиндир; белә ки, бурада кечмиш дөврүн һадисәләри үстүртүлү верилир, онларын мәғзи исә охучу үчүн гаранлыг галыр. Буна көрә дә Гур'аны башга дилләрдә нәшр етдир-дикдә тәрчүмәнин мәтнини мүтләг һаггында данышылан һадисәләри ајдылашдырмаға имкан верән шәрһләрлә изаһ етмәк лазымдыр.

Гур'анын отуз алтынчы (Ја Син)¹ сурәси дә Мәккә сурәләриндән-дир. Бу сурәнин ијјә көрә шиәләрин дәфи вә јас дуасы олмасыны изаһ етмәк чәтиндир. Көрәјиниз кими, онун мәтн бизә христианлыгын Иса пејғәмбәрин һәвариләри (апостоллары) тәрәфиндән илкин тәб-лиги, һәмчинин инсан күнаһлары, Ахирәт күнүнүн лабүдлүјү, Чәннәт вә Чәһәннәмә кимләрин дүшәчәји һаггында мә'лумат верир.

Гур'анын 36-чы сурәси ади һалда 25—28 дәгигәјә охунур. [Лакин әлламәлик едән бә'зи чәддигырыг моллалар ики саат әрзиндә 40, јахуд даһа чох адамын өлүсүнә Ја Син сурәси охумаг адыјла онлардан пул гопарыб, бу јолла хәчаләт чәкмәдән варланырлар!]. Одур ки, мән әсл Ја Син сурәсинин мәтнини әрәбчәдән өз тәрчүмәмдә чап етмәји гәра-ра алдым. 36-чы сурәнин мәтнинин мә'насыны баша дүшмәкдә охучу-ја көмәк мәгәсәдијлә тәрчүмәјә гејд вә шәрһләр дә әләвә етмишәм.

Ја Син сурәси (сәксән үч ајәдән ибарәт Мәккә сурәси)

Мәрһәмәтли, рәһм едән Аллаһын ады илә!

1. Ја син!
2. Никмәтли Гур'ана анд олсун.
3. ки, сән [Аллаһ] елчиләриндән олуб,
4. доғру бир јол (ислам дини) үстүндәсән.
5. [Бу]—гүдрәтли, рәһм едән Аллаһын назил етдији
6. [елә бир кәламдыр] ки, халгы (Гурәјшләри)² хәбәрдар етсин, [белә ки] онларын ата-бабалары хәбәрсиз олуб гәфләтдә галмышлар.
7. Онларын чоху үчүн [бу] сөз артыг һагг олду, онлар исә јенә иманә кәлмирләр.
8. Биз онларын бојунларыны чәнәләринәдәк елә буховладыг ки, онлар башларыны галдырмалы олдулар (даһа һагга бојун әјмәзләр).
9. Биз онларын гаршысындан (ахирәт ишләринә) бир сәдд вә ар-халарындан (дүнја ишләринә) дә бир сәдд чәкдик, көзләринин гар-шысыны тутдуг вә онлар (даһа) көрмүрләр.
10. Онлар үчүн бирдир: хәбәрдар ет, ја етмә, имана кәлмирләр.
11. Сән зикрин (Гур'анын) ардынча кедән, кизлиндә Мәрһәмәтли [Аллаһдан] горханы хәбәрдар едирсән. Ону (бу дүнјадакы) күнаһла-рыны бағышламагла лајигли мұкафатла (Чәннәтлә) мүждәлә!

12. Доғрудан да Биз өлүлөри дирилдир, онларын (сағлыгларында жакшы вә пис) нә етдикләрини вә (һәјатда) гојуб кетдији изләри јазы-рыг, [беләликлә] биз һәр шеји ашкар һесаба алдыг.
13. (Еј Рәсулум), сән онлара (Мәккә халгына), о шәһәр әһлинин (антакијалыларын)³ һалыны мисал чәк: онда ки, ораја (Исанын көндәрдији) елчиләр кәлмишди.
14. Онда ки, Биз онларын јанына (Исанын һәвариләриндән) ики елчи көндәрдик, онлар икисини дә јаланчы сандылар. Биз үчүнчү [ел-чини] көмәјә јолладыг⁴. (Үчү дә Антакија әһлине) деди: «Ахы биз сизә елчи көндәрилмишик».
15. Онлар (антакијалылар) дедиләр: «Сиз дә бизим кими бәшәр [өвладысыныз], һәм дә Мәрһәмәтли [Аллаһ бизә] һеч бир шеј (Китаб) назил етмәмишдир. Сиз анчаг јаланчысыныз».
16. (Елчиләр) дедиләр: «Рәббимиз билир ки, биз доғрудан сизә көндәрилмиш елчијик,
17. вә бизим үзәрмизә дүшән—анчаг ајдын бир чағырышдыр».
18. Онлар (елчиләрә) дедиләр: «Биз сиздә бәд әләмәт көрдүк! Әкәр [бу сөнбәти] гуртармасыныз, сизи даш-галаг едәрик вә биз-дән сизә ишкәнчәли әзаб дәјәр».
19. (Елчиләр) дедиләр: «[Бәд] әләмәтиниз өзүнүзләдир. Мәкәр сизә хәбәрдарлыг едилдикдә [буну бәд әмәл билиб бизи тәһдид етмә-лисиниз?]. Бәли, сиз һәддинизи ашымыш адамларсыныз».
20. (Елчиләрин кәлдијиндән хәбәр тутан Аллаһа ибадәт едән) бир адам (Һәбиб ән-Нәччар)⁵ шәһәрин учгар јериндән тәләсик кәләрәк деди: «Еј чамаат, елчиләрин ардынча кедин!
21. О кәсләрин ардынча кедин ки, онлар сиздән һеч бир мүкафат истәмирләр, өзләри дә дүз јолдадыр!
22. Нијә мән јарадан кәсә ибадәт етмәмәлијәм? Сиз [дә] онун јанына гајыдачагыныз.
23. Һеч мән ондан савајы башга илаһиләри көтүрәрәмми? Әкәр о Мәрһәмәтли [Аллаһ] мәнә бир зәрәр [вермәк] истәрсә, онларын (јәни башга илаһиләрин) һавадарлығы мәни һеч шејдән хилас едә билмәз вә онлар мәни, гуртармазлар.
24. Белә олан сурәтдә мән ашкар јолуму азмыш оларам.
25. Доғрудан да мән Рәббинизә иман кәтирдим, ешидин мәни».
26. (Онун—Һәбиб ибн Нәччарын хәбәрдарлығына, бахмајараг гоһумлары ону өлдүрдү. (Руһуна мүрачнәт едиләрәк) дејилди: «Чәннә-тә дахил ол!» (Чавабында руһу белә) деди: «Нә олајды, адамларым биләјди.
27. Рәббим мәни нијә көрә бағышлады вә мәни һөрмәтә лајиг олан-лардан етди»⁶.
28. Биз ондан (Һәбиб ибн Нәччардан) сонра онун әгрәбасы үзә-ринә (әзаб олараг) көјдән һеч бир гошун көндәрмәдик вә көндәрәнләр-дән дә дејилик.
29. (Онун өлүмүнә) јалныз бир налә (Исрафилин сәси) чәкилди, вә будур онлар сөнүб (өлүб) кетдиләр.
30. Вај о гулларын һалына! Јанларына кәлән елә бир елчи галмады ки, онлар она истәһза етмәсинләр.
31. Мәкәр онлар (Мәккә кафирләри) көрмәдиләр ки, онлардан габаг нечә нәсли һәлак етмишик вә бу [нәсилләр бир даһа] онларын јанына гајытмазлар.
32. [Онларын һамысы дәркаһымыза биркә кәтиләчәкләр].

33. Өлү торпаг онлардан өтрү (гүдрәтимизә вә өлүләри дирилтди-јимизә дәләләт едән) бир әләмәтдир. Биз ону (јағыш васитәсијлә) ча-на кәтирдик, ондан дәнләр чыхартдыг вә о [дәндән] јејиб [доланырлар].
34. Биз о [торпагда] хурмалыглардан вә үзүмлүкләрдән бағлар салдыг, орада чешмәләр ахытдыг.
35. ки, [әкдикләринин] бәһрәсиндән вә әлләринин јетишдирдијин-дән јесинләр». Јенә наһүкүрлүк едәчәкләр?
36. Торпағын битирдијиндән, онларын (инсанларын) өзләриндән вә [башга] билә билмәдикләриндән (еркәк вә диши чинсләрдән иба-рәт) чүтләр јарадан Аллаһа тә'рифләр (сүбһан) олсун!
37. Кечә дә онлардан өтрү (гүдрәтимизә дәләләт едән) бир әлә-мәтдир: Биз ондан күндүзү ајырырыг, онлар да зүлмәтә гәрг олулар.
38. Күнәш онун үчүн гәрарлашмыш јерә доғру һәрәкәт едир. Бу—Әзиз (һәр шејә галиб олан), Биличи [Аллаһын] һагг-һесабыдыр.
39. Ајын да көһнә хурма будағы шәклине дүшәнәчән мәнзилләри-ни мүәјјәнләшдирдик.
40. Күнәш аја чата билмәз, нечә ки, кечә күндүзү габаглаја бил-мәз. [Бунларын] һамысы (күнәш, ај вә үлдүзләр) фәзада үзүрләр.
41. Онлардан (инсанлардан) өтрү [гүдрәтимизә дәләләт едән] да-һа бир әләмәт: биз онларын (тичарәтә көндәрдикләри) өвладларыны јүкләнмиш кәмидә дашыдыг.
42. вә онлар үчүн буна бәнзәр минә биләчәкләри шејләр јаратдыг.
43. Әкәр истәсәк, онлары [дәниздә] гәрг едәрик, онлардан нә сораг тутан олар, нә дә онлары хилас едән.
44. [Онлары] јалныз бизим мәрһәмәтимиз вә [әчәл] вахтынадәк истифадәләринә вердијимиз (хилас едәр).
45. Онлара (Мәккә халгына пејғәмбәр тәрәфиндән) «гаршынызда-кы (бү дүнјалығыныздан) вә арханыздакы (о дүнјалығыныздан) гор-хун, бәлкә онла сизә рәһм едилди» дејиләндә.
46. [Јахуд] онлара рәббиләриндән һәр һансы бир әләмәт кәлән-дә дә, ондан үз дөндәрилләр.
47. Онлара дејиләндә ки: «Аллаһын сизләрә рузи олараг вердијин-дән сәрф един», онда кафир оланлар имана кәләнләрә белә дејирләр: «Бәјәм биз о кәсләри једиртмәлијик ки, Аллаһ истәсәјди онлары једир-ләри? Сиз ашкар сәһв јолдасыз».
48. (Јенә Мәккә кафирләри белә) дејирләр: «Бу гијамәт вә'диниз нә вахт олачаг, инди ки, белә дүз данышансыныз?».
49. Онлар бирчә наләдән (Исрафил сүрунун илк сәси) башга бир шеј көрмәјәчәкләр, о да онлары һаглајачаг.
50. [О заман] онлар нә вәсијјәт едә, нә дә гоһумларынын јанына гајыла биләчәкләр.
51. Сур чалынды вә будур, онлар гәбирләриндән [галхыб] рәбилә-ринә доғру ахышырлар.
52. Онлар дејирләр: «Вај бизим һалымыза! Мәгбәрәмиздән бизи ким көндәрди? Бу—рәһимли [Аллаһын] вә'д етдији гијамәт олачаг! Көндәрилән елчиләр һаглыјмыш».
53. Јалныз бирчә [дәфә] налә (сүрун сон сәси) олду, һагг-һесаб үчүн һамысы һүзурумузда һазыр олдулар.
54. Артыг букүнкү күн [һеч] бир руһ азачыг да олса инчимәз, сиз нә етмисинизсә, јалныз онун чәзасыны алачагыныз.
55. Букүнкү күн чәннәтликләр әјләнчәјлә мәшгулдулар⁷.

56. Өзлэри вэ зөвчэлэри көлкәликлэрдәки тахтларда дирсәкләнир-ләр.

57. Онлар үчүн орада (Чәннәтдә) мејвәләр вэ истәдикләри [башга] һәр шеј вар.

58. Мәрһәмәтли рәбб (мәләкләр васитәсилә) онлара бир сөз—«Салам» [дејир].

59. (Аллаһ гијамәт күнүндә мө'минләрә гарышмыш күнаһкарлара дејир:) «Еј күнаһ ишләмишләр! Бу күн онлардан ајрылын!

60. Бәјәм мән сизинлә әһд бағламамышдыммы, еј Адәм өвладлары, ки, сиз Шејтана итаәт етмәјәсиниз, ахы о, сизә ачыг дүшмәндир!

61. [Демишдим] ки, мәнә ибадәт едiniz, доғру јол будур!

62. О (Шејтан) сизләрдән чохуну јолдан чыхарды. Бәјәм ағла кәлмәдиниз?

63. Бу о чәһәннәмдир ки, сизләрә вә'д олунуб!

64. Кафир олдуғунуз үчүн бу күн васил олви [чәһәннәмә].

65. Бу күн Биз онларын ағызларына мөһүр вурурт, әлләри Бизә нә әлдә етдикләриндән данышар, ајағлары да шаһидлик едәр.

66. Әкәр истәсәдик, онларын көзләринин ишығыны алардыг, [һагг] јолуна (имана) гача-гача кәләрдиләр. Лакин [инди] онлар нечә көрәчәкләр (һаггы анлајачаглар)?

67. Әкәр истәсәдик елә јерләриндәчә онлары бир шәклә салардыг ки, нә келә, нә дә гајыда биләрдиләр.

68. Кимә үзүн өмүр бәхш едирикә, гәддини әјририк. Мәкәр анла-мырлармы (Аллаһын гүдрәтини анлаыб доғру јола кәлмәјәчәкләрми)?

69. Биз она (пејғәмбәрә) ше'р өјрәтмәдик. [бу] һеч она лазым да дејил. [Пејғәмбәрин вәһјләри]—јалныз зикр (Аллаһы вәсф едән дуа) вә (гайда-гануну) ајдынлашдыран Гүр'андыр.

70. [О] дири оланлары хәбәрлар етмәк, күфр едәнләрә даир сөзүн (һөкмүн) һагг олмасы үчүндүр.

71. Бәјәм (Мәккә әһли) көрмәди ки, Биз онлар үчүн әлләримизин гүдрәтијлә мал-гара хәлг етдик, онлар да она саһиб дүрдүлар?

72. О [һејванлары] онлара рам етдик, һансысынаса минирләр, һансысынаса јејирләр.

73. Онлар үчүн бундан [башга] мәнфәәт вә ичмәли шеј (сүд) дә олур. [Јенә] наһүкүрлүк еләчәкләр?

74. Онлар өзләринә Аллаһдан савајы башга илаһиләр (бүтләр) дә көтүрдүләр ки, көмәкләринә чатсын.

75. [Бүтләр] онлара көмәк ола билмәз, [һалбуки] өзләри (бүтләр) үчүн һазыр дүрмуш гошундур.

76. Онларын сөзләри сәни (еј Рәсулум) һүзилү етмәсин, биз онларын кизлиндә сахладығларыны да, ашкара чыхардығларыны да бил-лирик.

77. Мәкәр инсан көрмүр ки, Биз ону бир дамла тохумдан хәлг ет-дик? О исә ашкар дүшмәнчилик едир.

78. (Нечә хәлг едилдијини) унудараг Бизә һәлә бир мәсәл дә чәкиб дејир: «Бу чүрүмүш сүмүкләри ким чана кәтирәчәк?».

79. (Еј Рәсулум) де ки: «Онлары биринчи дәфә јарадан кәс дә чана кәтирәчәк. О, һәр хәлг олунмушун биличисидир.

80. О—о кәсдир ки, сизә јашыл ағачдан од төрәдиб, будур, сиз [очағынызы] ондан алышдырысыныз.

81. Мәкәр көјләри вә јери хәлг едән кәс онлар кимисини јаратма-

га гадир дејилми? Бәли, о [һәр шејин] халигидир, [һәр шејин] били-чисидир.

82. Һәр һансы бир шеј истәдикдә онун әмри [јалныз] «Ол!» демәк-дир вә о да олур.

83. Һәр шејин һөкмранлығы әлиндә олан [Аллаһа] тә'рифләр ол-сун, Сиз онун [һүзуруна] гајтарылачагысыныз.

Шәрһләр вә гејдләр

¹ Гүр'анын дөрд сүрәси—20, 36, 38 вә 50-чи сүрәләр һәрфләрлә адландырылмыш-дыр (*Та, һа, Ја Син, Сад, Каф*). Бу һәрфләрин нә мә'на дашымасы һәләлик мә'лум дејилдир. Амма бу һагда чохла әсассыз иддиалар ирәли сүрүлмүшдүр. *Ја* вә *син* һәрф-ләринин бирләшмәсиндән әмәлә кәлән бу сүрәнин ады «Киминсә өлүсү үчүн дуа». «мәрһумун руһуну јад етмәк дуасы» мә'насында вәһид сөз кимн гәбул едилмәјә баш-лады, һалбуки мәтнин мәрһума һеч бир айдлији јохдур вә буну охучу өзү көрәчәк. Бу сүрәдә сөһбәт мәһшәр, јахуд ахирәт күнүндән кедир: һәммин күн кәләчәк вә күнаһ ишләтмиш адамлар чәзаландырылачаглар. Сүрәни охујанлар Гүр'ан мәтнинә мүт-ләг «Илаһи, рәһмәтә кедәнләрин күнаһындан кеч, *«вә лә сийјәмә һазә-л-мәрһум, әл-мә'лум, әл-мәғфур*» (хүсусилә бу мә'лум, күнаһындан кечилмиш мәрһумун)» сөзләри-ни әләвә едирләр.

² Сүрәдә Мәһәммәдин илк вәзләринә мұхалиф олан гүрејишләр вә Мәккә сакин-ләри јад едилләр. Бу мұхалифләр бирбаша көстәрилмәдијиндән вә онлара јалныз ишарә едилдијиндән, мән бу чәһәти мө'тәризә арасында көстәрирәм. Тәфсилатлар, охучуја ајдын олмајан фикирләрин, мұрачнәтләрин шәрһләри дә мө'тәризә арасында вериллр.

³ Антакија—гәдим дөврдә Антиохија. Шәһәр Һәбиб ән-Нәччар (Моис Силпиус) дагынын әтәјиндә, Кушејр Акра (Касиус Моис) даг силсиләсинин шимал гојиунда, Аси чагынын мәһсулдар вадисинин кәнарында, Аралыг дәнизи саһилинин 22 километр-лијиндә јерләшир. Әрәбләр Силпиус дагынын арыны Һәбиб ән-Нәччар адына дәјиш-дирмишләр. Һәммин даг индијә кимн онларын ибадәт јеридир.

Антакијанын (Антиохија) әсасы ерамыздан 300 ил әввәл ики тәрк едилмиш гәдим Рома колонијасынын јериндә император Биринчи Селевкиус тәрәфиндән гојулмушдур.

⁴ Исанын Антиохијада христианлығын тәблиғи илә мәшғул олан илк ики нұма-јәндәси онун һәвариләри (апостоллары) Јәһја вә Јунис олублар, үчүнчү нұмајәндә апостол Шам'ун олмушдур.

⁵ 20-чи әјәдә һаггында сөһбәт кедән адам Һәбиб ән-Нәччар («Дүлкәр Һәбиб») адланыр. Шәрһчиләр белә һесаб едирләр ки, бурада сөһбәт Антакија сакини Агав-дан (Аганус) кедир. Бах: *Инчил, Әһди Чәдид*. Апостолларын әмәлләри, XI, 27—30; XXI, 10 вә башғасы.

⁶ Һәбиб ән-Нәччар һаггында әфсанәни Шәмс әд-Дин Мәһәммәд әд-Димәшги (1327-чи илдә вәфат етмишдир) өз әсәриндә изаһ едир. О јазыр ки, Һәбиб шәһид ол-дугдан сонра вурулмуш башыны сол әлијлә јухары галдырды, сонра сағ әлине алараг үч күн үч кечә онун бәдәни Анлиохијанын күчә вә базарларында кәзиб долашды, башы исә ғышгыра-ғышгыра *Ја Син* сүрәсинин 26 вә 27-чи әјәләриндә көстәрилән сөзләри дејирди. Бах: *Шәмс әд-Дин Мәһәммәд әд-Димәшги*. Нуһбәт әд-дәһр вә әчанб әл-бәһр вә-л-бәһр. СПб, 1866, с. 206.

⁷ 54 вә 55-чи әјәләр Аллаһын мәһшәр күнүндәки сөзләридир.

Я. М. МАХМУДОВ

К ВОПРОСУ О ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ ГОСУДАРСТВ АК-КОЮНЛУ И СЕФЕВИДОВ С ЕВРОПЕЙСКИМИ СТРАНАМИ (II половина XV—начало XVII вв.)

(статья вторая)

Сефевиды поддерживали дипломатические отношения и с Германской империей. Известно, что между шахом Исмаилом I и императором Карлом V велась дипломатическая переписка (8, 9, 13, 17, 20, 22). Несмотря на щедрые обещания сефевидскому шаху, Карл V также не выступил против Турции одновременно с Сефевидским государством по заранее согласованному плану. Занятый в итальянских войнах (1494—1559) против Франции, Карл V стремился, во-первых, отвлечь внимание турецкого султана на Восток к сефевидам (это объяснялось тем, что политическое сотрудничество Франции с Турцией против империи Карла V все больше расширялось); с другой стороны, Карл V хотел с помощью военной поддержки Сефевидского государства создать благоприятные условия для того, чтобы его брат Фердинанд Австрийский, который одновременно являлся и королем Венгрии, смог отвоевать венгерские земли, захваченные турками в результате Мохачской битвы в 1526 г. Взаимоотношения Сефевидского государства с Германской империей особенно активизировались в период правления шаха Аббаса (15, 18, 22). Шах перед решительной схваткой с Османской империей в конце XVI в. направил своего посла Гусейнали бека Баята к ряду правителей европейских стран, в т. ч. и к германскому императору Рудольфу II (1576—1612). После долгих переговоров с Рудольфом II весной 1601 г. посольство шаха Аббаса отправилось из Праги в Италию. В ответ на посольство Гусейнали бека Рудольф II направил к шаху Аббасу своего посла Стефана Какаша, миссию которого после его смерти по пути в Сефевидское государство — в Ленкорани—выполнял Тектандер фон дер Ябел—секретарь посольства (1, 6). Когда посольство Германской империи достигло сефевидской границы, Шах Аббас уже начал войну против османской Турции. Поэтому сефевидский шах принимал посольство Рудольфа II не в столице государства — Исфахане, а в азербайджанском городе Тебризе, который только что отвоевал у османских войск. Тектандер был свидетелем освобождения Джульфы, Нахичевани, Иревана от турецкого господства.

Таким образом, Сефевидское государство не получило помощи и от Германской империи.

Примерно через 30 лет, когда борьба против Османской империи уже не являлась главной проблемой внешней политики Сефевидского государства, в 1637 г. ко двору Сефевидов — в Исфахан при-

было другое посольство из Германии. Но на этот раз оно выражало интересы Гольштинского герцогства. Посольство герцога Фридриха III, возглавляемое Филиппом Крузисом и Отто Бруггеманом, состояло из 300 человек, в числе которых был и знаменитый немецкий ученый Адам Олеарий (4, 5). Торговая компания гольштинских купцов стремилась через территорию России по Волжско-Каспийскому пути установить регулярные торговые отношения с Сефевидским государством и Индией и, пользуясь выгодным географическим положением герцогства (между Северным и Балтийским морями), извлекать большую прибыль от посредничества в торговле восточными товарами. На Востоке гольштинских купцов больше всего интересовали шелк и пряности, но своих целей купцы из Северной Германии не добились, так как, узнав об их прибытии в сефевидскую столицу, голландская Ост-Индская компания сразу подняла цены на шелк и тем самым помешала заключению торгового договора между Сефевидским государством и Гольштинским герцогством. К тому же, выражая интересы русского купечества, царская власть в конце концов вообще запретила гольштинским купцам торговлю через территорию России, хотя Московское государство получало от них ежегодно 300 тыс. рублей за свободный проход через территорию страны. Вместе с возвращающимися на родину гольштинским посольством сефевидский шах отправил в Европу своего очередного посланца Имамкулу-султана, который вел переговоры с Фридрихом III в столице герцогства — Готторпе.

Пользуясь трудным экономическим и политическим положением Сефевидского государства, несколько укрепила свои позиции в стране и голландская Ост-Индская компания. Согласно договору с Сефевидским государством от 21 ноября 1623 г. голландская Ост-Индская компания получила право свободной торговли на всей территории Сефевидского государства (22). Однако сефевидский шах, предоставляя широкие торговые привилегии Ост-Индской компании, преследовал цель с помощью морского флота Голландии положить конец испано-португальскому присутствию в Персидском заливе. Именно с этой целью в 1626 г. шах Аббас направил своего посла Муса бека в Голландию, но голландская буржуазия на прямое военно-политическое столкновение с Испанией и Португалией не пошла. Голландское купечество вывозило из Сефевидского государства ежегодно около 600 тюков шелка (22). Почти во всех крупнейших городах государства имелись торговые фактории Ост-Индской компании, сооружались специальные караван-сарай для голландских купцов. После того, как Португалия закрыла сефевидским купцам выход к Индийскому океану, индийские пряности в Сефевидское государство начали ввозить голландские купцы. Именно они посредничали и в торговых отношениях Сефевидского государства со странами Юго-Восточной Азии, с Китаем и Японией через Индийский океан.

Отношения государства Сефевидов с другой европейской державой—Португалией — с самого начала носили враждебный характер (7, 12). После захвата португальцами Ормуза непосредственные торговые отношения Сефевидского государства с Индией и странами бассейна Индийского океана прервались. Но сефевидские шахи не вступали пока в войну с Португалией за выход в Индийский океан,

так как Сефевидам предстояла тяжелая и длительная война с могущественной Османской империей. Впоследствии Сефевиды в войне против Турции получали из Португалии даже некоторую военную помощь, особенно огнестрельное оружие. Португальцы охотно шли на союз с Сефевидским государством против Турции, так как после захвата Аравийского полуострова и Ирака Османская империя стала опасным препятствием на пути морской торговли Португалии с Индией. Известны факты о том, что турецкие султаны снаряжали морские экспедиции в Индию в помощь индийским феодалам в их борьбе против португальцев, и даже на Суматру. Турция направила специальный военный флот против Португалии и в Персидский залив (16). Это обстоятельство и вынудило Португалию пойти на временный антиосманский союз с Сефевидами.

Дипломатические переговоры с Сефевидским государством против Турции при посредничестве римских пап и Португалии вели также посланцы Филиппа II, католического монарха Испании (10). Однако и Филипп II не собирался вести широких военных действий против Османской империи одновременно с Сефевидским государством. Главное внимание испанского монарха сначала было сосредоточено на итальянских войнах, потом на борьбе против восставших Нидерландов и гугенотских войнах во Франции. Заключив военный союз с Сефевидским государством, Филипп II хотел, главным образом, отвлечь часть военных сил Турции на Восток и тем самым облегчить оборону своих средиземноморских владений от нападения военно-морского флота Османской империи. После присоединения Португалии к Испании (1581) взаимоотношения Сефевидского государства с Испанией носили также враждебный характер, так как Филипп II продолжал экспансионистскую политику Португалии в бассейне Индийского океана. Кроме того, при поддержке римских пап и с помощью миссионеров Филипп II пытался насаждать католицизм среди христианского населения Сефевидского государства с целью усиления испанского влияния на Востоке (2, 10).

Традиционные дипломатические отношения с Италией, начатые еще во второй половине XV в. при Узун Гасане Ак-Коюнлу, продолжались и в XVI в. при Сефевидях. Начиная с шаха Исмаила I, сефевидские правители регулярно отправляли своих послов в Италию, главным образом, в Венецию и Рим для дипломатических переговоров против Турции (11, 14). Послы Венецианской республики при дворе сефевидских шахов прилагали большие усилия для сохранения прежнего торгового преимущества Венецианского торгового капитала в новой, довольно сложной обстановке на Востоке, где все больше и больше росло влияние голландского и английского капиталов. «Дневники» Марин Санудо, изданные в 1979 г. в Риме, свидетельствуют о существовании весьма широких дипломатических отношений между Сефевидской державой и Венецианской республикой, а также другими итальянскими государствами (3, 21).

Сефевидо-турецкие войны, начавшиеся в 1514 г., продолжались более ста лет и завершились Стамбульским миром 1619 г., по которому Османская империя фактически признала все завоевания шаха Аббаса, а тем самым, разумеется и победу Сефевидского государства. Сефевидскому государству пришлось вести длительную и труднейшую войну против Османской империи в период ее наибольшего

могущества. Сефевидо-турецкие войны с самого начала приняли религиозную окраску, что еще больше ужесточило ход военных операций между двумя государствами. В период наиболее активных военных действий против европейских стран часть военных сил Османского государства либо была постоянно занята на турецко-сефевидской границе, либо участвовала в военных операциях против сефевидских шахов. Временами турецкие султаны, вынужденно прекращая свои захватнические войны на Западе, обращали всю военную мощь Османской империи против Сефевидского государства. Так, султан Сулейман (1520—1566) в течение 10-ти лет и трех месяцев совершил 13 военных походов против разных государств, 3 из которых были направлены против Сефевидского государства. Тем не менее, на эти три похода было потрачено больше времени (19), чем на все остальные. Таким образом, становится ясным, что основным удар могущественной турецкой державы пришлось принять на себя Сефевидам.

Исходя из вышеизложенного можно отметить следующее:

а) значительная роль в ослаблении Османской империи, представлявшей в XV—XVI вв. реальную угрозу ряду стран и народов Европы, Азии и Африки, принадлежит Сефевидскому государству;

б) Сефевидское государство было главным препятствием на пути расширения османской агрессии на Восток. В результате кровопролитных сефевидо-османских войн и благодаря активной внешней политике государства Сефевидов, его союзническим отношениям с державами антитурецкого лагеря давние планы османских султанов захватить Закавказье, в т. ч. Азербайджан, присоединить Иран и выйти к Каспийскому морю не увенчались успехом;

в) длительные, широкомасштабные военные действия Сефевидского государства против Османской империи, ожесточенные битвы сефевидских войск против турецкой армии, борьба народов, входивших в состав Сефевидского государства, против османского ига, объективно, благоприятствовали освободительной борьбе народов Восточной Европы против турецкого господства;

г) сефевидо-турецкие войны препятствовали и дальнейшим успехам турецкого оружия на европейском фронте, особенно в направлении Центральной Европы;

д) иная обстановка сложилась на Ближнем и Среднем Востоке. В результате сефевидо-турецких войн, которые не без активного вмешательства западноевропейской дипломатии, продолжались более 100 лет, были значительно ослаблены две крупнейшие державы Востока — Сефевидское государство и Османская империя, представлявшие собой наиболее серьезные военно-политические препятствия на пути реализации колониальной политики западных держав на Востоке. Стратегическая благоприятная условия для колониальных захватов на Ближнем и Среднем Востоке, а также в бассейне Индийского океана в эпоху первоначального накопления;

е) независимо от военных планов сефевидских шахов и европейских правителей взаимоотношения государств Ак-Коюнлу и Сефевидов с европейскими государствами имели прогрессивное значение в культурном сближении, взаимовлиянии азиатских и европейских народов.

Примечания

- ¹ *Какаш и Текандер*. Путешествие в Персию через Московию. 1602—1603 гг. (Пер. с немец. А. Станкевича). — М., 1896.
- ² *Махмудов Я. М.* Роль религиозного фактора во взаимоотношениях Азербайджана с Папством (II половина XV—начало XVII вв.). — В сб.: Место религии в общественно-политической жизни стран Ближнего и Среднего Востока. — Баку, 1985. (На аз. языке).
- ³ *Махмудов Я. М.* «Дневники» Марин Санудо.—Газ.: Эдебийят ве инджесенет.—Баку, 1985, № 16.
- ⁴ *Олеарий Адам*. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно. (Пер. А. М. Ловягина). — СПб., 1906.
- ⁵ Подробное описание путешествия голштинского посольства в Московию и Персию в 1633, 1636 и 1639 годах, составленное секретарем посольства Адамом Олеарием. (Пер. с немец. П. Барсова) — М., 1870.
- ⁶ *Текандер Георгий*. Краткое и правдивое описание путешествия из Праги через Силезию, Польшу, Москву, Татарию к царскому двору в Персию в 1602—1604 гг.—Прага, 1908.
- ⁷ *Туманович Н. Н.* Европейские державы в Персидском заливе в 16—19 вв.—М., 1982.
- ⁸ *Эфендиев О. А.* Образование азербайджанского государства Сефевидов в начале XVI века. — Баку, 1961.
- ⁹ *Эфендиев О. А.* Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке.—Баку, 1981.
- ¹⁰ A Chronicle of the Carmelites in Persia. — London, 1939, v. 1—2.
- ¹¹ A narrative of Italian travels in Persia, in the fifteenth and sixteenth centuries. — London, 1973.
- ¹² *Bailey W. and George D.* Foundations of the Portuguese empire 1415—1580.—Minnesota, 1977.
- ¹³ *Bayani K.* Les Relations de l'Iran avec l'Europe occidentale a l'epoque Safavide. — Paris, 1937.
- ¹⁴ *Berchet G.* La Republica di Venezia e la Persia. — Torino, 1865.
- ¹⁵ Don Juan of Persia a shi'ah catholic 1560—1604.—London, 1926.
- ¹⁶ *Feyzi Kurtoglu.* XV asirda Hind okyanusunda türkler ve portakizliler. İkinci türk tarih kongresinde maruze. — Istanbul, 1943.
- ¹⁷ *Chulam Sarvar.* History of Shah Isma'il Safavi. — London, 1939.
- ¹⁸ *Karl Voxelka.* Di politische propaganda kaiser Rudolfs II (1576—1612). — Wien, 1981.
- ¹⁹ *Oztuna Yilmaz T.* Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye tarihi. — Istanbul, 1964, c. 5, 172.
- ²⁰ *Savory Roger.* Iran under the Safavids. — Cambridge, 1980.
- ²¹ *Sah Ismail I nei «Diarii» di Marin Sanudo a cura di Biancamaria Scarcia Amoretti, I, testi.* — Roma, 1979.
- ²² *Фалсафи Н.* Сийасете харджи Иран дер доурейи сафавийе. — Тегеран, 1963, с. 256, 270.

Я. М. Махмудов

АГГОЈУНЛУ ВӘ СӘФӘВИ ДӨВЛӘТЛӘРИНИН АВРОПА ӨЛКӘЛӘРИ ИЛӘ ГАРШЫЛЫГЛЫ ӘЛАГӘЛӘРИНӘ ДАИР (XV ЭСРИН II ЯРЫСЫ— XVII ЭСРИН ӘВВӘЛИ)

(икинчи мәгалә)

XV эсрин II жарысы—XVII эсрин әввәлләрində Аггојунлу вә Сәфәви дөвләтләри Авропа өлкәләри илә кениш әлагә јаратмышдылар Бу әлагәләр һәр ики тәрәф үчүн гаршылыглы иғтисади әһәмијјәтә малик иди. Азәрбајҗан—Авропа әлагәләри бөјүк чоғрафи кәшфләр вә капиталын илкин јығымы дөврүнә тәсадүф едирди. Гәрб өлкәләри Аггојунлу вә Сәфәви дөвләтләри илә Османлы империясы арасындакы зиддиј-јәтләрдән истифадә едәрәк онлары бир-биринин әлилә әуфләтмәјә вә бундан истифадә едиб Шәргдә өз мүстәмләкәчилик планларыны һәјатә кечирмәјә чалышырдылар.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

МЕЦЕНАТСТВУЮЩИЙ АПОЛОГЕТ

В ереванской «Гракан терт» («Литературная газета») от 14 августа 1987 г. опубликована редакционная заметка под заглавием «Официальный ответ». В преамбуле к этому «ответу» редакция газеты подает читателю (армяноязычному, разумеется) свежую «сенсацию» с лихой посылкой: «Вот мы их!».

В чем суть? Редакция «Гракан терт» сообщает читателю, что по ходатайству РИСО АН Азерб. ССР издательство «Элм» («Наука») в 1986 г. издало книгу Фариды Мамедовой «Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н. э. — VIII в. н. э.)», которую она 15 апреля 1987 г. защитила в качестве докторской диссертации. В книге, которую редактировал академик АН Азерб. ССР Зия Буниятов, «наличествует возбуждающая тема, полная путаницы — сумбура, что естественно нельзя передать молчанию».

Ну, во-первых, РИСО всех академий наук в стране выносят постановления, на основании которых книги идут в печать, а не дают какие-то «поручительства-рекомендации (ходатайства)». Во-вторых, «возбуждающая тема, полная путаницы—сумбура» наличествует не в книге Ф. Мамедовой, а в самой редакционной публикации «Гракан терт».

Далее читатель узнает, что старший научный сотрудник Института литературы АН Арм. ССР Альберт Мушегян «обратил внимание вышестоящих партийных органов (зачем? — З. Б.) и ВАКа на ненаучное толкование Ф. Мамедовой многочисленных фактов армянской истории и тенденциозное их извращение». Редакция добавляет, что «эта книга, по словам Альберта Мушегяна, проникнута беспочвенными притязаниями и стремлением присвоить памятники средневековой армянской литературы, архитектуры и культуры». Затем редакция (или Альберт Мушегян, все равно) сообщает читателю, что шесть карт, приложенных к книге Фариды Мамедовой, в которых приводятся границы

«так называемой Кавказской Албании, не имеют никакой исторической основы и позаимствованы—скопированы из карты «Объединенного Азербайджана», помещенной в «Исламской Энциклопедии» (т. II, с. 112—113) и изданной в Стамбуле более чем 40 лет назад пантюркистскими искажителями истории, которая охватывает территории Советского и Иранского Азербайджана и Советской Армении, вплоть до половины Севана».

Ниже я отвечаю на все эти сетования редакции «Гракан терт», но сейчас обращу внимание на вторую, основную часть заметки — на «официальный ответ» заместителя директора Института истории АН СССР А. Н. Сахарова, адресованный Альберту Мушегяну.

Ну, во-первых, что за нужда официальному лицу в ранге заместителя директора академического учреждения, узкому специалисту по дипломатии средневековой Руси А. Н. Сахарову давать на бланке государственного учреждения заурядному филологу «официальный ответ», и, во-вторых, почему в «Гракан терт», а не в научном органе?

Вызывает недоумение и то, как историческое исследование, посвященное проблемам античности и раннего средневековья, представленное и защищенное в качестве докторской диссертации, написание которого требует несомненно профессиональных знаний, исследование, получившее высокую оценку историков-древников и медиевистов, может быть охаяно с такой ошеломляющей нахрапистостью филологом Альбертом Мушегяном? Но еще более удивителен по своей необузданной апологетике «официальный ответ» А. Н. Сахарова.

Следует напомнить простую истину, что написание труда в области древней и средневековой истории требует знания древних языков, специальной языковой подготовки, историколингвистической и текстологической работы и только потом исторического осмысления материала.

Спрашивается, какие специальные исторические познания послужили основанием А. Н. Сахарову, чтобы с легкостью перечеркнуть начисто исследование Ф. Мамедовой, которая прошла блестящую подготовку в Ленинградском отделении Института востоковедения, а также у специалистов Азербайджана? Напомним, что исследования Ф. Мамедовой давно известны в науке. Ее первая книга (1971 г.), где она впервые доказала, что в Албании в период раннего средневековья был не первобытно-общинный строй, а феодальный, а также ее исследования в области источниковедения, политического строя, идеологии, исторической географии получили высокую оценку крупных специалистов — академиков С. Т. Еремян, Г. Х. Саркисяна, членов-корреспондентов АН СССР К. В. Тревер, А. П. Новосельцева, докторов наук А. Р. Шихсаидова, К. Н. Юзбашяна, З. Н. Алексидзе, В. Г. Луконина, многих ученых Азербайджана.

До публикации ее последней монографии («Политическая история и историческая география Кавказской Албании») ни у кого не вызывало сомнения существование Албании как политического образования, наличие албанского народа, албанской культуры, о чем еще задолго до Ф. Мамедовой писали такие корифеи науки, как К. Патканов, А. Яновский, Н. Юшков, Я. А. Манандян, И. А. Орбели, Л. М. Меликсетбеков, К. В. Тревер, И. А. Джавахишвили, Г. А. Меликишвили, М. Ф. Броссе, В. Ф. Минорский, Ч. Д. Доусетт и многие другие, а также ученые Азербайджана В. Левиатов, З. Ямпольский, В. Гукасян, Т. Тер-Григорян, Н. Вартапетов, Р. Вандов, Г. Ионе, С. Казиев, Х. Халилов, И. Бабаев, Г. Ахмедов, И. Алиев, К. Алиев и многие другие.

Что касается А. Н. Сахарова, то из его «официального ответа» становится известно следующее: «...Мамедова в книге поставила задачу изучить все аспекты средневековой истории Кавказской Албании, однако средства к достижению цели выбраны с определенными противоречиями, т. е. автор берет такие источники, о которых имеет весьма поверхностное знание. Это относится и к исторической географии и к тем картам, на которых она останавливает внимание».

Какое право имеет А. Н. Сахаров судить о знаниях Ф. Мамедовой и классифицировать их как «поверхно-

стные»? Где был он, когда в Москве с 1982 по 1986 гг. происходила апробация ее карт? Почему А. Н. Сахаров не известен как ученый в области кавказоведения? Насколько правомерна его оценка, если она опирается не на его собственные знания, а на устную или письменную закулисную информацию?

Далее А. Н. Сахаров категорически утверждает, что Ф. Мамедова «игнорирует достаточно хорошо изученные факты, согласно которым подавляющее большинство советских востоковедов (К. В. Тревер, С. Т. Еремян, А. Н. Новосельцев и др.) имеют возможность обосновать, что единого албанского народа не существовало».

Приведу только первые строки из «Введения» к книге К. В. Тревер, где сказано: «В настоящей работе сделана попытка показать в той мере, в какой это позволяют источники, картину политической истории и культурной жизни албанов, одного из трех основных древних народов Закавказья, наименее известного и очень мало изученного, хотя он является одним из предков народов закавказского Азербайджана и горного Дагестана» (с. 3). Далее К. В. Тревер отмечает, что, по словам Страбона, албанская народность образовалась из 26 племен (с. 44). Утверждая, что единого албанского народа не существовало, А. Н. Сахаров ссылается как на К. В. Тревер, так и на С. Т. Еремян, между тем С. Т. Еремян как во всех своих работах, так и одной из последних статей отмечает наличие албанского этноса, Албанского царства (см. Великий пример братского содружества народов. Сб. Кавказ и Византия, т. 2, Ереван, 1980, с. 7, 10, 11). А. П. Новосельцев тоже признает наличие «самостоятельного, албанского» государства вплоть до X в., до последнего рубежа, освещенного в «Истории албан» албанского же историка Монсея Каганкатваци. Таким образом, при проверке проявилась полная несостоятельность утверждения А. Н. Сахарова о том, что единого албанского народа не существовало.

Неверно также утверждение А. Н. Сахарова о том, что правобережная часть Албании была арменизирована по меньшей мере в V веке, а другая часть (левобережная) говорила на разных языках. Вот что писал академик И. А. Орбели еще в 1931 г.: «К концу XII в. (!) та нам известная и наиболее значительная, наряду с Арменией и Грузией, из стран Кавказского культурного мира, которая из-

древле, еще античным авторам, была известна под названием Албании, оказалась раздробленной и стесненной со всех сторон. Албания потеряла к концу XII в. не только свое имя, она лишилась и значительной части территории, захваченной еще в прежние века, с юга — Арменией, с запада — Грузией (см. Избр. труды, Ереван, 1963, с. 347). Далее И. А. Орбели говорит (с. 358), что армянские феодалы захватили южные области Албании, в том числе и нынешний Нагорный Карабах. Кстати, доктору наук С. Микояну надобно, хотя бы с точки зрения познавательной, ознакомиться с высказываниями своего отца А. И. Микояна относительно Нагорного Карабаха».

Совершенно непонятен интерес А. Н. Сахарова к вопросу о проникновении тюрков в Азербайджан: «...проникновение тюркского этнического элемента в Закавказье до XI в. было незначительным». Причем здесь этот вопрос? Ведь в книге Ф. Мамедовой проблема тюркского этноса предметом исследования не была, она освещала историю албан и только в одном месте, говоря, что население Албании было автохтонным, албанским, с постоянным просачиванием и оседанием здесь как тюркоязычных, так и персоязычных племен. Это мнение в науке не ново, его разделяют многие ученые и непонятно почему это так взводило А. Н. Сахарова.

В последнее время некоторые армянские ученые и те, кто соперничает с ними, установили для себя четкую монополию на албанистику, лишая ученых других регионов, в том числе и Азербайджана, права заниматься этой проблемой. С этим впервые пришлось столкнуться и испытать чашу этого «запрета» мне. Но в те годы еще были здравомыслящие ученые Армении, среди которых находился и профессор С. Т. Еремян. Но ныне некоторые ученые Армении, встав единым фронтом, приумножая свои ряды и такими соперниками, как А. Н. Сахаров, по принципу «шире круг», превратили албанистику из области науки в область политики, забывая, что Албания — это культурное наследие многих народов, и в первую очередь — Азербайджана. Академик И. А. Орбели справедливо говорил «об армянских националистических наукообразных домыслах» (там же, с. 292) и его слова канонизированы, ибо он — один из основателей кавказоведения и албанистики и он — основатель Армянской Академии наук и поэтому его

упрекать за то, что он Фариду Мамедову не знал, нельзя. Так вот И. А. Орбели пишет: «Выяснение подлинных мотивов усиления армянской пропаганды и «просветительской» деятельности в IX в. в Албании, так странно совпадающей в выборе районов с местонахождением медных рудников, и анализ вещественного да и литературного наследия албанских племен, если не албанского народа, дали возможность поставить вопрос о подлинном культурном лице этого народа». Далее И. А. Орбели говорит, что для всех писателей — от Тацита до Стефана Орбелиана (XIII в.) — «Албания — подлежащая колонизации и успешно колонизированная до полного уничтожения национального лица населения территория. И здесь в Албании вскрывается все та же картина, и из-под армянской внешности армянских князей все больше выпирает наружу подлинное лицо албанских феодалов, теснее связанных с армянской знатю, чем со своим народом, и так блестяще подготовивших почву для позднейших колонизаторов — армянских феодалов» (там же, с. 296—297).

Шесть карт, воссоздающих территориальные пределы Албании с III в. до н. э. по VII в. н. э. включительно, после апробации в Институте истории АН СССР на совещании по проблемам исторической географии народов Кавказа (4—8 мая 1983 г.) были включены в книгу Ф. Мамедовой. В письме же Альберта Мушегяна содержится явный поклеп на научное исследование Ф. Мамедовой. Как может вызвать карта, воссоздающая Албанию, ассоциацию с картой «Объединенного Азербайджана»? Ведь это совершенно разные понятия, как временные, так и пространственные! Что же касается самых ранних политических границ Северного Азербайджана, то о них становится известно не из карты «Объединенного Азербайджана», а из статьи «Азербайджан» во всех изданиях «Энциклопедии Ислама», согласно которой воссозданы территориальные пределы арабского периода на основе арабских же источников. Но ведь шесть карт Фариды Мамедовой реконструируют Албанию 1000-летнего периода — античного и раннесредневекового — на основе античных, албанских, армянских и грузинских источников. К тому же, если быть честным и правдивым до конца, то следует заметить, что карта в турецкой «Энциклопедии Ислама» была составлена не в 1944, а в 1949 г. и что с лета 1944 г. Турция перестала помогать

гитлеровской Германии и, будучи союзницей Англии и Франции, порвала дипломатические отношения с Германией и 23 февраля 1945 г. объявила ей войну.

Спрашивается, почему же Альберт Мушегян не удосужился заглянуть в карту Азербайджана в «Энциклопедии Ислама» на английском языке (т. 1, с. 189) или на французском языке (т. 1, с. 195), где Армения к Кавказу никакого отношения не имеет и расположена далеко южнее реки Аракс и западнее его притока Кара-чая? А. Н. Сахарову неплохо бы почитать работы члена-корреспондента АН А. Д. Ольдерогге относительно происхождения армянского алфавита, а также А. Периханян о том, что Месроп Маштоц никогда не изобретал ни албанского, ни грузинского алфавитов. Надо быть просто несведущим, чтобы утверждать, подобно А. Н. Сахарову, что Михтар Гош, Давид и Киракос Гандзакечи не являются албанскими историками. Надо было только ознакомиться с трудами И. А. Орбели, Т. И. Тер-Григоряна и др., а что касается труда Киракоса Гандзакечи, то он им самим назван просто «История» («Патмутив») и точка. Это и есть

та самая албанская культура, существование которой отрицает А. Н. Сахаров. Советую А. Н. Сахарову не меценатствовать в этих областях науки и проштудировать работы классных специалистов по албанистике. А лучше всего для А. Н. Сахарова углубить свои познания даже в том, в чем он считает себя специалистом, ибо неудобно в конце XX в. считать варягов славянами, русов писать через две буквы «с», говорить применительно к IX—X вв. о «турецких пиратах», о том, что «Бардой правил владыка местного народа дейлемитов Марзбан», который к тому же оказался союзником Византии. Никто русов в Барде не травил (тем более женщины), а просто они объелись зелеными фруктами, после чего напились сырой воды и как результат — кровавый понос и поголовная смерть. И уж если А. Н. Сахаров специалист «по крещению», то советую ему попросить кого-либо, знающего армянский язык, перевести место, где у Агафангела говорится о крещении армян, где это происходило и в водах какой реки. А раз уж речь зашла о реке, то посоветовал бы я А. Н. Сахарову не зная броду, не лезть в воду.

Р. С. Возмутительной и злонамеренной, в свете сказанного, является посылка Абеля Гезевича Аганбегяна, выступившего в Париже, в отеле «Интерконтиненталь», перед дашнакской элитой с попыткой «доказать» правомочность отторжения Карабаха от Азербайджанской Советской Социалистической Республики (см. газета «Юмани-те» от 18 ноября 1987 г.).

Академик Зия Бунятов

«Азәрбајҹан ССР ЕА Хәбәрләри (Тарих, фәлсәфә вә һүгүг сәријасы)» журналында 1987-чи илдә дәрч едилмиш мәгаләләрин

КӨСТӘРИЧИСИ

Абдуллајев М. А. Ингилаба гәдәрки Азәрбајҹан вә Дағыстан елми вә ичти-маи-сијаси фикир әлағәләри тарихиндән. № 3, сәһ. 116.

Авласевич Л. В. Өлкәнин сәсиал-иғтисади инкишафында инчәсәнәтин ролу. № 2, сәһ. 82.

Ағајев М. Б. Азәрбајҹан буржуа фикриндә синиф, синифи мубаризә вә милләт мәсәләләри (1917—1920-чи илләр). № 1, сәһ. 96.

Ахундов М. Н. Азәрбајҹан фәһлә синифинин аграр дәстәси. (1933—ијун 1941-чи илләр). № 3, сәһ. 10.

Ахундов Н. А. Бөјүк Октябр вә Совет харичи сијасәтинин тәблиғаты. № 2, сәһ. 11.

Бабајева Н. Р. Чәнуби Азәрбајҹан буржуа-маарифчи идеологијасында дин вә руһанилик проблемләри. № 3, сәһ. 64.

Багырова А. Р. Ирагда Бәс мәтбуаты тарихиндән. № 1, сәһ. 35.

Бәдәлова З. Н. Гафгаз Албанијасында бәзи тоохучулуг әләтләри һаггында. № 1, сәһ. 57.

Бунјадов З. М., Рәчәбли Ә. М. Рум сәлчугиләринин сиккәләри XII—XIII әсрләрдә Азәрбајҹан вә Кичик Асија гаршылыгы әлағәләринин өјрәнилмәсиндә тарихи мәһбәт кими. № 3, сәһ. 43.

Бунјадов З. М. Азәрбајҹандан, Гафгазын дикәр вилајәтләриндән, Русијадан, Молдавијадан кәлмиш вә османлы султанларынын сарај е'малатханаларында гуллуг етмиш сәнәткарлар. № 1, сәһ. 72.

Бунјадов З. М. Гур'анын 36-чы Ја син сурәси һаггында бир нечә сөз: № 4, сәһ. 122.

Гасымов А. А. Азәрбајҹан ССР колхозларынын мадди-техники базасынын мөһ-кәмләндирилмәсинин колхозларын мәдәни-техники сәвијәсинин јүксәдилмәсиндә ролу (1971—1980-чи илләр). № 2, сәһ. 29.

Гасимова Х. И. Бәдди мәдәнијјәти, структуру вә мә'нәви мәдәнијјәтинин тәр-кибиндә онун јери. № 1, сәһ. 91.

Гәдилова Е. Н. Азәрбајҹанда гадын тәшкилатларынын јаранмасы вә инкишафы. № 4, сәһ. 106.

Гәдилова Н. К. Мүасир мәрһәләдә Азәрбајҹан фәһлә синифинин ичтимаи-сија-си фәаллығы (70—80-чи илләр), № 1, сәһ. 11.

Гулијев Н. А. Рүстәмова С. Д. Азәрбајҹан әнләсиндә гонагпәрвәрлик. № 1, сәһ. 65.

Гулијев Н. Н. Елми јарадычылығын комбинатор модели, №2, сәһ. 101.

Гулијева Н. М. Аилә-никаһ мүнәсибәтләринин бәзи мәсәләләри. № 3, сәһ. 109.

Дадашов Т. П. Камал Ататүркүн мәдәни-маарифчилик фәалијјәти һаггында. № 1, сәһ. 43.

Әлибәјов И. В. Камализмин дәвләтчилик принципи: нәзәријә вә практика. № 3, сәһ. 56.

Әлибәјов И. В. Етатизмин камалист принципи: нәзәријә вә тәчрүбә (биринчи мәгалә), № 2, сәһ. 35.

Әлијев И. А. Нахчыван МССР Али Советинин конститусија статусу, № 2, сәһ. 114.

Әлијев И. Јени ерадан әввәл I миниллији әввәли, II миниллијин сонунда Иран-дилли тәјфаларын Азәрбајҹан әразисинә кәлмәси. № 2, сәһ. 57.

Әлијев Ш. М. Мүттәфиг республика вә ССРИ Али Советинин нәвбәдәнкәнар сә-сијасынын чағырылмасы. № 1, сәһ. 103.

Әлијева А. Түркијә һөкүмәтинин дәвләт капиталист тәдбирләри системиндә кооперасијаларын јери. № 3, сәһ. 71.

Эмиров Н. Т. Azərbaycan SSR-də təsərrüfatlararası kooperasiya və agrar-sə-najə integrasiyasının inkişafı (70—80-ci illər). № 3, səh. 3.

Əhmədov Г. М. Бөйүк Октябр в Azərbaycanчанда археолокијанын инкишафы. № 4, səh. 94.

Əhmədova X. C. Musiqili teatrın жанрларынын естетик маһијјәти. № 3, səh. 92.

Зәркаров Ә. Ә. Јенидәнгурма в Azərbaycan ичтимајјатчыларынын мә'лумат потенциалы. № 2, səh. 3.

Исмајылова Г. Н. XIX әсрдә вә XX әсрин әввәлләриндә Шуша шәһәринин әр-зисн, әһалиси вә инзбати идарә системи мәсәләсинә даир. № 2, səh. 50.

Көчәрли Ф. Г. Бөйүк Октябр в јени инсан: идеал, керчәклик вә проблемләр. № 4, səh. 27.

Маһмудов Ј. М. Ағгәјунду вә Сәфәви дәвләтләринин Авропа өлкәләри илә гар-шылыгы әләгәләринә даир (XV әсрин II јарысы XVII әсрин әввәли). № 3, səh. 32.

Маһмудов Ј. М. Ағгәјунду вә Сәфәви дәвләтләринин Авропа өлкәләри илә гар-шылыгы әләгәләринә даир (XV әсрин II јарысы XVII әсрин әввәли). № 4, səh. 128.

Мәдәтов Г. Ә. Совет Azərbaycanчы Бөйүк Октябрын јетишдирмәсидир. № 4, səh. 3.

Мәһәррәмов И. Б. Azərbaycan кәдинин социал-мәдәни инкишафына фәһлә синфинин һәмиләк кәмәји (1971—1980-чи илләр). № 2, səh. 21.

Муса Гасымов. Динч јанашы јашамаг сijasәтинә даир Гәрби Алманија бур-жуа сәтәләшдирчыларынын мұлаһизәләринин әсассызлыгы (70—80-чи илләр). № 3, səh. 24.

Мусајева Т. К. Azərbaycan фәһлә синфинин Стаханов ән'әнәләринин варислији. № 1, səh. 3.

Нестерчук В. П. Шәхсијјәтин һәр тәрәфи инкишафынын үнсүрү кими елми атеизм дүнјакөрүшүнүн формалашмасы. № 3, səh. 85.

Оручов А. Ш. Гусар рајону илк орта әср абидәләриндә кил мә'мулаты үзәрин-ләки нахышларын технолокијасы. № 1, səh. 51.

Рәһимов Ә. Ч. Бөйүк Октябр в Azərbaycanчанда Ленин аграр сijasәтинин һәјата кечирилмәси. № 4, səh. 79.

Рәһимова Р. Бөйүк Октябр в социализм гуручулуғу илләриндә Совет Azerbaijan-чанынын бәдни мәдәнијјәтинин инкишафы. № 4, səh. 67.

Рәһимова Р. Социализм гуручулуғунун илк илләриндә Azerbaijan јарадычы әдәби тәшкилатларын тәшәккүлү (1920—1927-чи илләр). № 1, səh. 18.

Рәһимова И. А. Кант фәлсәфәсиндә естетик гуманизм проблеми. № 2, səh. 91.

Рзајев А. К., Розин Е. А. Бөйүк Октябрын нәзәри әсаслары. № 4, səh. 44.

Сејидбәјли М. Н. Ибн әл-Фуватинин бизә кәлиб чатмыш «Тәлхис мәчмә-әл-әдәб фи мучам әл-әлкаб» әсәриндә Azerbaijanчы XIII—XIV әсрин әввәлләриндә јашамыш көркәмли шәхсләри һаггында мә'лумат. № 1, səh. 79.

Сәттаров М., Чәлилов М. Бејнәлмиләл вә атеист тәрбијәнин вәһдәти. № 4, səh. 114.

Сәттаров М., Әзизова З. Мустафа Гулијевин атеист ирсинә даир. № 3, səh. 77.

Сүләјманова Ф. С. Имадәддин Нәсиминин сijasәи көрүшләринин бә'зи мәсәлә-ләри. № 2, səh. 108.

Токаржевскиј Ј. А., Исајев З. М. Бөйүк Октябр Azerbaijan совет тарих-шұнаслығында. № 4, səh. 14.

Хәлилов А. И. Бөйүк Октябр в Azerbaijan SSR-ин тимсалында елми тәрәгги. № 4, səh. 54.

Хобани Әли Кәнд Әһмәд. ЈХДР-ин бејнәлхалг тәшкилатларла мұгавилә мұнасибәтләринин сүлһ ишинә хидмәти. № 1, səh. 111.

Һачыјев В. Г. Шимали Гағгаз халғларынын адәтләри. № 2, səh. 69.

Һәсәнов Ә. Ч. Елми-техники тәрәггини сүр'әтләндирмәк сәһәсиндә Кировабад шәһәр партија тәшкилатнын фәалијјәти (1966—1975-чи илләр). № 1, səh. 27.

Чәбијев Г. Ч. Дулусчулуг сәнәтинин бә'зи мәсәләләри. № 2, səh. 77.

Чәфәров Р. А. Azerbaijan вә Украина гардаш республикалары арасында дост-луг вә әмәкдашлығын мөһкәмләnmәсиндә социализм јарышынын ролу (1928—1932-чи илләр). № 3, səh. 17.

Чәфәров Х. С. Гарабағда Тунч дөврүнә аид јени абидә. № 3, səh. 100.

Шәкәров Ә. Ә. Бөйүк Октябр в јени типли демократијанын гәрарлашмасы. № 4, səh. 60.

Тәнгид вә библиография

Ахмедшина Ф. ССРИ халғларынын достлуг вә гардашлығында Ленин идеја-ларынын тәнтәнәси. № 2, səh. 135.

Бунјадов З. М. Месенатлыг едән мәддаһ. № 4, səh. 133.

Бунјадов З. М. Орта әсрләр Azerbaijan тарихинин ишығландырымасында бә'зи мејлләр һаггында («Елм вә һәјат» журналынын сәһифәләри үзрә). № 3, səh. 124.

Бунјадов З. М. Бир даһа Шәки вилајәтинин локаллашдырымасы һаггында. № 1, səh. 117.

Мәсимов Јашар. Доктор Фетһи Тәвәтоғлунун «Һәмдуллаһ Сүбһи Танрыөвәр» әсәри һаггында. № 2, səh. 134.

Монсејев П. П., Кәримов А. К. Түркіјәдә рекионал тәрәгги сijasәтинә даир марағлы тәдгигат. № 2, səh. 131.

Ресензија

Исмајылов М. Ә., Ибраһимов М. Ч. Бејнәлхалг нефт рәгабәти тарихинә даир. № 1, səh. 120.

Казымов М., Муллоәһмәдов М., Анаркулова Д. М. Мирзә Мүл-күм ханын ичтимаи-сijasәи фәалијјәти. № 1, səh. 125.

Надирадзә Ј. И. Ибн Хордабегһ. Јоллар вә өлкәләр һаггында гејдләр. № 1, səh. 123.

Мә'лумат

Әбүлфәз Рәһимов. Azerbaijan алим вә шаирләринин әсәрләри Сарајевә ки-табханаларында. № 2, səh. 124.

Түрк ономастикасы үзрә биринчи конфранс. № 2, səh. 122.

УКАЗАТЕЛЬ

статей, опубликованных в журнале
«Известия Академии наук Азербайджанской ССР,
серия истории, философии и права» за 1987 год

- Авласевич Е. В. Искусство — ускорению социально-экономического развития страны, № 2, стр. 82.
Агаев М. Б. Проблемы классов, классовой борьбы и нации в азербайджанской буржуазной мысли, № 1, стр. 96.
Алибеков И. В. Кемалистский принцип этатизма: теория и практика, № 2, стр. 35.
Алибеков И. В. Кемалистский принцип этатизма: теория и практика (статья вторая), № 3, стр. 56.
Али-заде Зайда. Создание восточного факультета при Азербайджанском государственном университете и начало его деятельности, № 2, стр. 43.
Алиев И. А. Конституционный статус Верховного Совета Нахичеванской АССР, № 2, стр. 114.
Алиев Ш. М. Союзная республика и созыв внеочередной сессии Верховного Совета СССР, № 1, стр. 103.
Амиров Г. Т. Развитие межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции в Азербайджанской ССР, № 3, стр. 3.
Ахмедов Г. М. Великий Октябрь и развитие археологии в Азербайджане, № 4, стр. 94.
Ахундов М. Г. Аграрный отряд рабочего класса Азербайджанской ССР (1933—июнь 1941 г.), № 3, стр. 10.
Ахундов Н. А. Великий Октябрь и советская внешнеполитическая пропаганда, № 2, стр. 11.
Бабаева Н. Р. Проблема религии и духовенства в южноазербайджанской буржуазно-просветительской идеологии (конец XIX—начало XX века), № 3, стр. 64.
Багирова А. Р. Из истории баасистской печати в Ираке, № 1, стр. 35.
Бадалова З. Н. О некоторых орудиях прядения в Кавказской Албании, № 1, стр. 57.
Бунятов З. М. Ремесленники — выходцы из Азербайджана, других областей Кавказа, России и Молдавии на службе в придворных мастерских османских султанов, № 1, стр. 72.
Бунятов З. М., Раджабли А. М. Монеты Сельджукидов Рума как источник для изучения взаимоотношений Азербайджана и Малой Азии в XII—XIII веках, № 3, стр. 43.
Бунятов З. М. Несколько слов о 36-й (Йа Син) суре Корана, № 4, стр. 122.
Гаджиев В. Г. Адамы народов Северного Кавказа (опыт источниковедческого анализа), № 2, стр. 69.
Гасанов Д. Деятельность Кировабадской городской партийной организации по ускорению научно-технического прогресса (1966—1975), № 1, стр. 27.
Гасимова Х. И. Сущность и структура художественной культуры и ее место в духовной культуре, № 1, стр. 91.
Гасымов Муса. Несостоятельность интерпретаций западногерманскими буржуазными фальсификаторами политики мирного сосуществования (70—80-е годы), № 3, стр. 24.
Гасимова Х. И. Сущность и структура художественной культуры и ее место в духовной культуре, № 1, стр. 91.
Гулиев Т. А., Рустамова С. Д. О традиционном гостеприимстве в азербайджанской семье, № 1, стр. 65.
Дадашев Т. П. О культурно-просветительной деятельности Кемалья Ата-турка, № 1, стр. 43.
Джабиев Г. Дж. Некоторые вопросы гонимого ремесла (I), № 2, стр. 77.

Джафаров Р. А. Роль социалистического соревнования в укреплении дружбы и сотрудничества братских республик Азербайджана и Украины, № 3, стр. 17.
Заргаров А. А. Перестройка и информационный потенциал обществоведов Азербайджана, № 2, стр. 3.

Исмаилова Г. Н. К вопросу о вторжении на территорию Азербайджана ираноязычных племен в конце II—начале I тысячелетия до н. э., № 2, стр. 57.

Кадырова Н. Г. Общественно-политическая активность рабочего класса Азербайджана на современном этапе (70—80-е годы), № 1, стр. 11.

Кадырова Э. Г. Создание и развитие женской организации в Азербайджане, № 4, стр. 106.

Кочарли Ф. Г. Великий Октябрь и новый человек: идеал, действительность и проблемы, № 4, стр. 27.

Кулиев Г. Г. Комбинаторная модель научного творчества, № 2, стр. 101.

Мадатов Г. А. Советский Азербайджан — детище Великого Октября, № 4, стр. 3.

Магеррамов И. Б. Шефская помощь рабочего класса социально-культурному развитию Азербайджанской деревни (1971—1980 гг.), № 2, стр. 21.

Махмудов Я. М. К вопросу о взаимоотношениях государств Ак-Коюнлу и Сефевидов с европейскими странами (II половина XV—начало XVII века), статья первая, № 3, стр. 32.

Махмудов Я. М. К вопросу о взаимоотношениях государств Ак-Коюнлу и Сефевидов с европейскими странами (II половина XV—начало XVII вв.), № 4, стр. 128.

Мусаева Т. К. Преемственность стахановских традиций рабочего класса в Азербайджане, № 1, стр. 3.

Оруджев А. Ш. О технологии орнаментации керамики раннесредневековых памятников Кусарского района, № 1, стр. 51.

Рагимов А. Дж. Великий Октябрь и осуществление ленинской аграрной политики в Азербайджане, № 4, стр. 73.

Рагимова Р. Р. Начало создания творческих литературных организаций в Азербайджане в первые годы социалистического строительства (1920—1927), № 1, стр. 18.

Рагимова Р. Р. Великий Октябрь и развитие художественной культуры советского Азербайджана в годы социалистического строительства, № 4, стр. 67.

Рагимова И. А. Проблемы эстетического гуманизма в философии Канта, № 2, стр. 91.

Рзаев А. К., Розин Э. Д. Теоретическое обоснование Великого Октября, № 4, стр. 44.

Саттаров М. М., Джалилов М. Ф. Единство интернационального и атенетического воспитания, № 4, стр. 114.

Сендбейли Марьям. Сведения о деятелях Азербайджана XIII—начала XIV века в сохранившейся части сочинения Ибн ал-Фувати (1244—1326) «Талхис

Маджма'ал-адаб ори муджам ал-алкаб», № 1, стр. 79.

Сулейманова Ф. С. Некоторые вопросы политических взглядов Имадед-дина Насими, № 2, стр. 108.

Токаревский Е. А., Исаев З. М. Советская историография Великого Октября в Азербайджане, № 4, стр. 14.

Халилов А. И. Великий Октябрь и научный прогресс на примере Азербайджанской ССР, № 4, стр. 54.

Хобани Али Каид. Договорные отношения НДРИ с международными организациями на службе мира, № 1, стр. 111.

Шакаров А. А. Великий Октябрь и становление демократии нового типа, № 4, стр. 60.

Критика и библиография

- Ахмедшина Ф. Торжество ленинских идей дружбы и братства народов СССР, № 2, стр. 135.
Бунятов З. М. Еще раз о локализации области Шаки, № 1, стр. 117.
Бунятов З. М. О некоторых тенденциях в освещении средневековой истории Азербайджана, № 3, стр. 124.
Бунятов З. М. Мещенатствующий апологет, № 4, стр. 133.
Масимов Я. О произведении доктора Фетхи Таватоглу «Хамдуллах Субхи Танрювер», № 2, стр. 134.
Моисеев П. П., Керимов А. К. Интересное исследование о политике регионального развития в Турции, № 2, стр. 131.

Рецензии

- Исманлов М. А., Ибрагимов М. Дж., Фурсенко А. А. Нефтяные войны (конец XIX — начало XX в.), № 1, стр. 120.
 Кязимов М., Муллоахмедов М., Анаркулова Д. М. Общественно-политическая деятельность Мальком-хана, № 1, стр. 125.
 Надирадзе Л. И. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран, № 1, стр. 123.

Сообщения

- Алиев К. Первая конференция по тюркской ономастике, № 2, стр. 129.
 Рагимов А. Произведения азербайджанских ученых и поэтов в библиотеках Сараево, № 2, стр. 122.

МҮНДӘРИЧАТ

Г. Ә. Мәдәтов. Совет Азәрбајҗаны Бөјүк Октябрын җетишдирмәсидир	3
Җ. А. Токарьевски, З. М. Исајев. Бөјүк Октябр Азәрбајҗан совет тарихшүнаслығында	
Ф. Г. Көчәрли. Бөјүк Октябр вә җени инсан: идеал, керчәклик вә проблемләр	14
А. К. Рзајев, Е. А. Розин. Бөјүк Октябрын нәзәри әсаслары	27
А. И. Хәлилов. Бөјүк Октябр вә Азәрбајҗан ССР-ин тимсалында елми тәрәгги	44
Ә. Ә. Шәкәров. Бөјүк Октябр вә җени типли демократијанын гәрарлашмасы	54
Р. Рәһимова. Бөјүк Октябр вә социализм гуручулуғу илләриндә	60
Совет Азәрбајҗанынын бәдин мәдәнијәтинин инкишафы	67
Ә. Ч. Рәһимов. Бөјүк Октябр вә Азәрбајҗанда Ленин аграр сijasәтинин һәјата кечирилмәси	79
Г. М. Әһмәдов. Бөјүк Октябр вә Азәрбајҗанда археолокијанын инкишафы	94
Е. Н. Гәдилова. Азәрбајҗанда гадын тәшкилатларынын јаранмасы вә инкишафы	106
М. Сәттаров, М. Чәлплов. Бејнәлмиләл вә атеист тәрбијәнин вәһдәти	114
З. М. Бунјадов Гур'анын 36-чы <i>Ja sin</i> сурәси һаггында бир нечә сөз	122
Җ. М. Маһмудов: Ағгојуллу вә Сәфәви дәвләтләринин Авропа өлкәләри илә гаршылығлы әлагәләринә даир (XV әсрин II јарысы XVII әсрин әввәли)	128

Тәнгид вә библиографија

З. М. Бунјадов. Мессенатлыг едән мәддаһ	133
Мәгаләләр кәстәрчиси	: : : : : 140

СОДЕРЖАНИЕ

Г. А. Мадатов. Советский Азербайджан детище Великого Октября . . .	3
Е. А. Токаржевский, З. М. Исаев. Советская историография Великого Октября в Азербайджане . . .	14
Ф. Г. Кочарли. Великий Октябрь и новый человек: идеал, действительность и проблемы . . .	27
А. К. Рзаев, Э. Л. Розин. Теоретическое обоснование Великого Октября . . .	44
А. И. Халилов. Великий Октябрь и научный прогресс на примере Азербайджанской ССР . . .	54
А. А. Шакаров. Великий Октябрь и становление демократии нового типа . . .	60
Р. Р. Рагимова. Великий Октябрь и развитие художественной культуры Советского Азербайджана в годы социалистического строительства . . .	67
А. Дж. Рагимов. Великий Октябрь и осуществление ленинской аграрной политики в Азербайджане . . .	79
Г. М. Ахмедов. Великий Октябрь и развитие археологии в Азербайджане . . .	94
Э. Г. Кадырова. Создание и развитие женской организации в Азербайджане . . .	106
М. М. Саттаров, М. Ф. Джалилов. Единство интернационального и атеистического воспитания . . .	114
З. М. Буннятов. Несколько слов о 36-й (<i>Па-Син</i>) суре Карана . . .	122
Я. М. Махмудов. К вопросу о взаимоотношениях государств Ак-Кююклу и Сефевидов с европейскими странами (II половина XV — начало XVII вв.) (статья вторая) . . .	128

Критика и библиография

З. М. Буннятов. Меценатствующий апологет . . .	133
Указатель статей . . .	140

Сдано в набор 09. 11. 87. Подписано к печати 26. 01. 1988 г.

ФГ 03039. Формат бумаги 70×100¹/₁₆. Бумага типографская № 1.

Гарнитура шрифта литературная. Печать высокая. Усл. печ. лист 11,7

Усл. кр.-отт. 11,7. Уч.-изд. лист 11,02. Тираж 1530. Заказ 1077. Цена 80 коп.

Издательство «Элм».

370143 Баку-143, проспект Нариманова, 31, Академгородок,

Главное здание

Типография АН Азербайджанской ССР.

Баку, проспект Нариманова, 31.